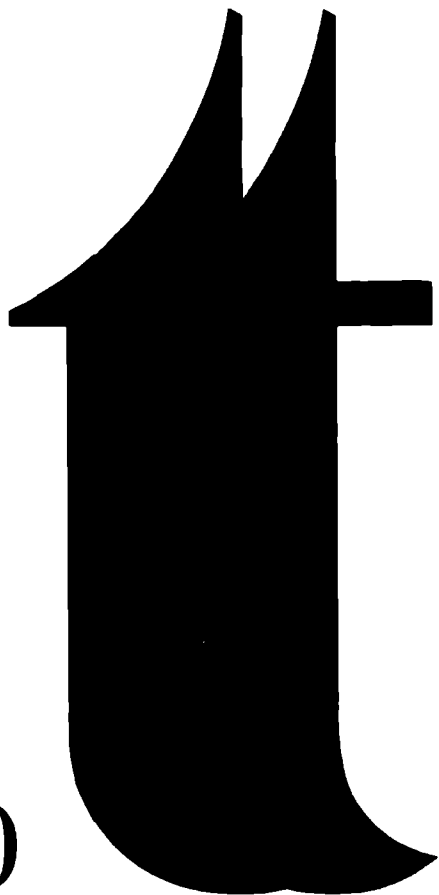

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve

Tanulmányok

20

ÚJVIDÉK -

00

TANULMÁNYOK

AZ ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉK

(33. füzet)
Újvidék, 2000.

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK
I KNJIŽEVNOST

(33. sveska)
Novi Sad, 2000.

Szerkesztette:
LÁNCZ Irén
(főszerkesztő)
GEROLD László
RAJSLI Ilona

A kiadásért felel
BÁNYAI János

ETO-besorolás: CSÁKY S. Piroska

13 097

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar
Tanszéke – az Illyés Közalapítvány támogatásával
Készült 2000-ben, 200 példányban
Számítógépes előkészítés: Csernik Előd
VERZAL Nyomda, Újvidék

A VSZAT oktatás, tudomány és művelődési titkárságnak 413-194/73. VI. sz.
alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

TANULMÁNYOK

BAGI FERENC

A MONDÓKÁK A MAGYAR NÉPI GYERMEKNEVELÉSBEN

A *mondóka* szó eredeti, népköltészeti jelentése, úgy látszik, kezd homályba veszni, ugyanis **A magyar nyelv értelmező szótára V.** kötetében a szó *első* jelentésének értelmezéseként a következő magyarázatot olvashatjuk: „*1. (biz) Előre elgondolt v. megszővegezett, gyakr. betanult, es. többször is elmondott mondanivaló. (...)*”, és csak másodjelentésként olvasható az, hogy: „*2. (Népr, Irod) Rendsz. gyermekjátékokkal kapcsolatos kötött, ritmikus, néha rimes szöveg. (...)*” Nem egészen állhatnak a dolgok úgy, ahogyan a szótár tájékoztat, mert nem kell ahhoz valami nagy fejtörés, hogy ráhibázzunk: az idézett *első* jelentés valójában nem is jelentése, hanem csak jelzője, atribútuma a *mondóka* szó tényleges jelentésének. Merthogy e kis szövegek írásban rögzített változatai az idők folyamán, nemzedékek élőszóbeli formálása és át- meg átfogalmazása nyomán lettek „*elgondolt/ak/ v. megszővegezett/ek/*” s ugyanígy nyerték el műfaji jegyeket megtestésítő mai formájukat/alakjukat is. De úgyszintén *csak* jellemző jegye a mondókának az is, hogy sokszor, nagyon sokszor mondták el már e szövegeket: a szülők gyermekeiknek, nagyszülők unokáiknak, és a gyerekek önmaguknak meg játszótársaiknak. Így már az is természetes, hogy ennyi elmondás után meg is tanulták a különben is rövid szövegeket, tehát a mondókának ismét csak sajátossága, jellemzője, hogy *betanult* szöveggént nemcsak *többször*, hanem igen sokszor *elmondott mondanivaló* az, amit tartalmaz. Ám nemcsak az kifogásolható, hogy a jelző, a járulékos elem nyert fogalmi jelentést – elsődlegeset! – a szótárban, hanem főként az a tény, hogy e megoldás következtében a mondóka mint népirodalmi gyermekműfaj fokozódott le, fogalmilag süllyedt a *bizalmas* kifejezések szóosztályába, holott mind a népi gyermekköltészetben, mind a népi gyermeknevelésben betöltött kivételesen jelentős szerepe alapján nem ez illeti, mert a mondóka fogalmához tartozik az is, amit dr. Matijevics Lajos állapított meg e szövegek elemzése nyomán a maga gyűjtötte és sajtó alá is maga rendezte **Tíz, tíz, tiszta víz. Jugoszláviai magyar népi mondókák** című kötet Utóvaszavát képező tanulmányában.¹ Itt írja le, többek között, a következő lényegre tapintó megállapításokat:

„Meg kell állapítanunk azt is, hogy nagyon sok mondóka a népköltészet és nyelvi elemek tudatos felhasználása folytán olyan utánozhatatlan szöveggé formálódott, amely mély tartalmi vonatkozásokra hívja fel a hallgató figyelmét. Finom tréfák útján juttat el bennünket az igazi humorig, árnyalatnyi különbségeket domborít óriásivá, könnyed fordulatok, pajkos igazmondások közepette csillogtatja meg a legkomolyabb gondolatokat, életfontosságú kérdéseket, s könnyűnek látszó, de nehezen megfejthető tények felderítésére ösztönzi a felnőtteket és a gyerekeket egyaránt.”

E meglátások nyomán már kevésbé különös az, hogy a felnőttek a gyerekeknek miért mondták el többször is ezeket a szövegeket, illetve az sem különös, hogy a gyerekek a maguk legtermészetesebb előadásában – jellegzetes mondókázással, ritmikus mormolással – miért ismételték oly kitaratóan ezeket a szövegeket, hisz a ritmus mellett a rímek a nyelv ízeit, varázsát, a tartalom pedig gondolatokat, tapasztalatokat tartogatott számukra. A legkevésbé sem véletlen hát, hogy érdemesnek és érdekesnek találták a mondókaszövegekkel való elbábelődést. A mondóka hatalmába kerítette őket, mert annyira gyermekcentrikus, mert oly közvetlenül gyermekhez szóló szöveg, gyermeket megszólító, felhívó műfaj. A gyermek környezetében lévő tárgyak, állatok, a vele egyívású vagy idősebb gyerekek, de még a felnőttek is, minden és mindenki közvetlenül hozzá fordul, hozzá szól. Az élénk színeivel felvillanó és füttyével figyelmet ébresztő sárgarigó vidáman közli vele:

„Mienk a dió,
Mienk a dió,
Jaj, de jó!”

(A sárgarigó beszéde)

A mondókákban meleg, közvetlen figyelem és figyelmesség veszi tehát körül a gyermeket, de ez a szeretet és áradó kedvesség nem elvárás nélküli, nem majomszeretet. A gyermek nem lehet tunya, nem maradhat passzív elviselője ennek a szeretetnek, mert a mondóka közlése cselekvésre készítő közlés. A gyermeknek értenie és értelmeznie kell a körülötte és szinte érte történő eseményeket. Meg kell értenie például a sárgarigó üzenetét, emberi szavakra kell fordítania a madár hangját, illetve a maga számára fel kell fedeznie a madárhang és az emberi nyelven elhangzó közlés hangjai közötti hasonlóságot, s ha ez sikerült, akkor már meg is bizonyosodott afelől, hogy

csakugyan hozzá szólott a madár, válaszolhat is neki, mert a világ, a természet kapcsolja össze őket egymással. A gyermeket a környezetére való figyelés nyitotta, befogadó- és reagáló képessé teszi, az őt érő ingereket így könnyen veszi számba, elemzi azokat, majd megtörténésük okát kutatva magyarázattal is szolgál. Ez a képesség akkor is szellemi frissességet és rátermettséget jelent, ha az adott magyarázat csak a népiesen naív logika szempontjából nézve elfogadható. Magának a reagálás- és magyarázat-készségnek a megléte a lényegbevágóan fontos. A gyermekben önbizalmat kelt, helytállóképességében való hitét erősíti anélkül, hogy ámitaná. Így például **A kubikos talicska beszéde** című mondókában a talicska nyekergő hangja arra figyelmezteti, hogy nem egyszerű vele dolgozni, hogy munka közben, majdan, használhassa, azért tennie kell valamit, ha többet nem is, hát erős emberré kell felnőnie. A talicska erre figyelmezteti:

Nyik-nyuk, nyik-nyuk,
Ha nem eszel szalonnát,
Nem tolod a talicskát.
Nyik-nyuk, nyik-nyuk,
Hogyha eszel szalonnát,
Tolhatod a talicskát,
Nyik-nyuk, nyik-nyuk!

(A kubikotalicska beszéde)

A talicskát csak az erős felnőtt férfiak képesek tolni, ezért környezetükben megbecsülik őket. A gyengén evő gyermek ebben az elismerésben nem részesülhet majd, még felnőtt korában sem, mert munkájának elvégzéséhez nem lesz elég ereje. A munka bírása, a munkára való képesség és készség pedig a mondóka tanúsága szerint érték és becsületbeli dolog. Erre kell felnőnie mindenkinek! Ezért mindenkinek tennie kell arról, hogy a munkaképes legyen. A gyermeknek például jót, táplálót, erőt adó ételeket kell ennie. A szalonna pedig a népi fogalmak szerint ilyen táplálék.

Az idézett mondókának ez az üzenettartalma a hangutánzás és serkentés mellett már, minden esetlegessége vagy igazának vitatható volta ellenére, *ismeretátadás*, amely a gyermek addigi tudásának, ismereteinek bővítését jelenti, és annyiban helytálló állítás is, hogy a nehéz testi munkát végző személynek magas tápértékű, kalóriadús ételeket kell fogyasztania. A mondókák által nyújtott ismeretek és az iskolában megszerezhető ismeretek között azonban lényeges különbségek vannak. Ezt az állítást támasztja alá Csapó

Benő **Az iskolai tudás vizsgálatának elméleti keretei és módszerei**² című tanulmányának következő részlete:

„Az iskolai tudás nem a meglévő tudás hézagait tölti ki, nem az annak alapján felmerült kérdésekre ad választ, hanem követi, amit az oktatás külső logikája, vagy éppen csak előírt rendje megkíván. Az iskolában szerzett tudás ritkán származik a közvetlen tapasztalatból, ahol a környezeti ingerek sokféle együttese természetes egységet alkot, ahol érzékeljük a térbeli tárgyak természetes helyzetét, látjuk méreteiket, színüket, érezzük szagukat. A természetes tanulás során tapasztaljuk ok és okozat közvetlen kapcsolatát: megégetjük kezünket, ha forró felülethez nyúlunk, érezzük annak fájdalmas következményeit, ha nem térünk ki a felénk gyorsan közeledő tárgyak elől. Az iskolai ismeretszerzés áltrálaban egészen más. A világ tantárgyakra oszlik, a természet folyamatai fizikai, kémiai, biológiai jelenségekre bomlanak szét. A tudás közvetítése mesterségesen kialakított fogalmakon keresztül történik, a tudományos ismeretek az absztrakció több lépésén keresztül távolodnak el a közvetlen, érzéki tapasztalatszerzéstől.”

Az bizonyos, hogy a népi mondókában az ismeretátadás és ismeretszerzés céljából a világ nem bomlik tantárgyakra, mint ahogy az sem vitás, hogy a múlt népi gyermeknevelésében a tanítási elem nem jutott el a tapasztalatból fontos ismeretté sűrűsödött tudás elméleti szintű megfogalmazásáig, és ennek folytán ebben a tanítási folyamatban nem is következhetett be a tudás elméleti ismeretként történő átadása sem, de az is bizonyos, hogy a mondókák nagy többsége olyan élethelyzeteket tár a gyermek elé, vagy olyan készségfejlesztő körülményeket teremt számára, amelyek tanulságokat tartalmaznak, illetve készítően aktivizálják, s a tanulságokból magának a gyermeknek kell kiszűrnie, levonnia az élettapasztalati értékű tudást, illetve önállóan és saját akaratából végzett tevékenységek révén kell eljutnia képességeinek és készségeinek fejlesztéséig. Így például az **Öt török** című mondóka kapcsán nem esik szó a hangok, szavak, szókapcsolatok helyes ejtéséről, mondatok dallamíveiről, de a szöveg igényes tolmácsolásáról sem, mégis aktuális az említettek számbavétele e kis szöveg esetében:

Öt török,
Öt görög,
A vörös körösztt mögött.
Örökös örömök között,
Tököt fölöstökömözött.
(Öt török)

És meglepő lehet, de a kötet mondókáinak hanggyakoriságát vizsgálva, egyszerűen minden egyes beszédhang előfordulásának számadatait véve alapul, kimutathattam, hogy a *dz* és *dzs* hangok kivételével minden beszédhangunk ejtésének begyakorlására külön mondóka van, még a legritkábban előforduló *c*-re is egy (a frekvensebb beszédhangokra természetesen sokkal több).³ Ez a tény már amellettt szól, hogy bár nem tudományos, hanem tapasztalati ismeretekre alapozódó népi gyermeknevelésen belül létezett nyelvi nevelés és képzés, mégha az tájanként és nyelvjárástól függően egymástól eltérő igényeket előnyben részesítő jellegű lehetett is.

De a tájegység nyelvjárási kritériumainak megfelelően szép beszéd mellett arra is ügyeltek az egyébként iskolázatlan vagy éppen csak írni és olvasni tudó szülők, hogy gyereknek jól vágjon az esze és szorgalmas is legyen. Több mondókaválfaj szövegei bizonyítják ezt, olyanok, mint a *találós versikék, fejtörők vagy számolósdik*, de mások is. A fiatalabb gyerekeknek természetesen egyszerűbb talányok megfejtése a feladat, például:

Elöl megyen fényeske, (*tű*)
 Utána megy fehérke, (*cérna*)
 Fel van a farka kötve. (csomó)
 (Elöl megyen fényeske)

A kisgyermek, aki láthatta édesanyja vagy nagyanyja varrogatását, és persze azokat az eszközöket is, amelyeket eközben használt, meglepetésként fogadhatta előbb a kérdést, hogy most miről is van szó, majd, hogy megválaszolhassa, át kellett gondolnia, hogy az adott helyzetben mely szavak lehetnek kapcsolatban a végzett munkával és a felhasznált egyszerű munkaeszközökkel. A kisgyermek számára nem jelentéktelen szellemi műveletek ezek, hiszen a behelyettesített szavak nem a dolgokat, ezek fogalmait, hanem az említette munkaeszközök egy-egy jellemző tulajdonságát nevezik meg, így a rejtvény készítőjével ellentétes gondolkodásműveleti utat kellett megtennie ahhoz, hogy a kérdésre felelhessen.

Óvónók, tanítók, de még általános iskolai tanárok is megmondhatóinak, hogy a gyerekek számára milyen nehéz feladat valamilyen teljes egységben mint egészben észrevenni annak egyes alkotó elemeit, a részeket. A következő mondóka ilyen feladat elé állítja fiatal hallgatóját:

Egy, kettő, három,
Macska üli ágyom,
Fogadjunk egy icce borban,
Hogy ez tizenhárom!
(Egy, kettő, három)

A kérdés természetesen az, hogy mi itt a tizenhárom. Mi más is lehetne, mint a kis szöveget alkotó 13 szó, csak hogy a megfejtő könnyen hibázhat számolás közben, ugyanis ha egy kicsit is lazít, nem figyel eléggé, a hosszabb szavaknál észrevétlenül vált át a szótagok számlálására, és már is tévedett, amiért aztán jót derülnek rajta.

Az idősebbeknek vagy felnőtteknek már ennél specifikusabb gondolkodást igénylő szövegek készültek. Az ilyen mondókák elméleti szempontból korántsem naív dolgok. Ezek a rejtvények a rejtvénykészítés kérdésével hozhatók összefüggésbe, amelyekről viszont A. L. Rubinstein, az ismert pszichológus a következőket írta:

„Az úgynevezett fejtörő feladványok nem kuriózumok, amelyekre nem vonatkoznak a gondolkodás általános törvényei. Ellenkezőleg, bár sajátos, de elvlaszthatatlan kapcsolatban vannak a gondolkodás általános törvényszerűségeivel. A rejtvények, fejtörők összeállítói voltaképpen e törvények gyakorlati szakemberei. Felhasználják a gondolkodás törvényszerűségeit, a fejtörő-feladvány feltételeinek megfogalmazása révén hamis vágányra siklatják, és ily módon az elme sajátos játékába vonják. A fejtörő feladványok bizonyos tekintetben igen közel állnak az úgynevezett alkotó jellegű feladatokhoz, de ugyanakkor lényegesen különböznek azoktól. A hasonlóságuk abban rejlik, hogy a fejtörő feladványokban éppen úgy, mint az alkotó jellegű feladatokban a megoldáshoz vezető lényeges feltételeket mellékkörülmények fedik el, mintegy álcázzák, s ezek a gondolkodást helytelen irányba terelik.”²⁴

Iskolapélda az idézetekre a következő kis szöveg:

Fajankó ment Piripótyra,
Találkozott három tóttal.
Három tótnak három zsákja,
Három zsákban három macska.
Hányan mentek Piripótyra?
(Fajankó ment Piripótyra)

(A megfejtés: egyedül Fajankó, mert a többiekkel csak találkozott.)

A három ember három zsákjának említése már elvonja a hallgató figyelmét arról az egyszerű, de ez esetben perdöntő tényről, hogy a furcsa nevű hős csak találkozott velük, míg a szereplők zsákjában cipelt három macska abszurditása előbb csak csodálkozást, majd a csalafintaság sejtése folytán valamiféle védekező érzést vált ki, s ezek a folyamatok már éppen elegendőek arra, hogy a legegyszerűbb dologról, a szembejövés, tehát az ellenkező irányba való haladás tényéről – ha csak egy pillanatra is –, megfeledkezzen a választ megadni készülő meglepett hallgató, aminek következtében, és a tapasztaltabb rejtvényfeladó beugratást elősegítő sürgetésére, könnyen szalad ki száján a téves válasz. És éppen ebben rejlik a mondóka mesteri megkomponáltsága. Az egyszeri vagy netán többszöri beugratás azonban életre szóló tapasztalatot biztosít, mert a látszat mögötti valóság felfedésére való készenlét képességét személyes tulajdonsággá fejlesztette.

Arra pedig, hogy a gyerek a játékban a neki kijutó játékszereppel járó feladatot megfelelően végezze, külön mondókaálfajokba sorolt szövegek, a *csúfolók* meg a *játékserkentők* darabjai állnak a játszótársak rendelkezésére. Ha viszont a gyermek – nem ritkán a felöttek munkavégzését utánozva – szorgalmasan és nagy odaadással dolgozni kezd, nem fogják azzal vissza, hogy: „Ugyan, ne csináld! Erre még kicsi vagy!”, hanem kis verset kerekítve serkentik:

Széna, szalma, szét van szórva,
Rakja össze kis Katinka!
Szénát, szalmát, velláról vellára,
Rakjad össze, kis Katinka,
Te vagy a gazdája!
(Széna, szalma, szét van szórva)

A munkálkodás dicsérete önmagában is elismerés a kis szorgoskodó számára. Itt azonban többről is szó van: a gyerek szüleivel egyenlítődik ki, ő is gondos tulajdonos, jó gazda.

Az említettek mellett azonban a mondókaáknak van még egy rejtettebb, s ennek következtében kevésbé látványos, tehát kevésbé fontosnak is vélt sajátosságuk: a gyermek természetes lelki és szellemi fejlődésének biztosítására való alkalmasságuk. Ez a szerepük viszont már a csecsemő-gondozással függ össze. Donald O. Heb **A pszichológia alapkérdései** című munkájában ismerteti W. Godfarb azon megfigyeléseit és méréseit, amelyeket e

szerző Kanadában a második világháború idején árván maradt gyermekek számára létesített árvaházakban végzett. Sok ilyen gyermek volt, az általános szegénység következtében pedig az árvaházakat csak igen nagy erőfeszítések árán, szűkös anyagi körülmények között lehetett fenntartani. Így tíz csecsemőre egy gondozó ápolónő jutott, a kicsinyek pelenkáit pedig takarékoskodási okokból a babák ágyainak oldalán szárították. Ez azonban, a szerző szerint, súlyos következményekkel járt.

W. Godfarb „két árvaházban végzett vizsgálatokat, és kimutatta, hogy az ott töltött három év – nagyjából a hathónapos és a három év hat hónapos kor között – átlagban 72-es intelligenciahányadost eredményezett a gyermekeknél. Ugyanakkor egy hasonló, de nevelőszülőkhöz (vagyis normális emberi környezetbe) kihelyezett árvacsoport átlagos intelligenciahányadosa 95 volt. A tesztfelvételeket tízéves korban vagy később végezték és ez a tény világosan szemlélteti, hogy a korai pszichológiai depriváció (megvonás) hatása tartós. 12–15 éves életkor után az IQ alig változik.”

A tudományos módszerekkel megállapítottak, amelyek szerint a gyermekkel való foglalkozás és a gyermekkel szemben táplált természetes szülői szeretet kimutatásának, érzékeltetésének elmulasztása, vagy ezek bármilyen okból bekövetkező elmaradása, tapasztalati úton ismertek voltak, ismerteknek kellett lenniök a népi kollektív tudatban, hiszen a szülői ösztön vagy a babona szülőt büntető tartalmi vonatkozásai, alkalmasint a nagyszülők szokástisztelete és tapasztalata készítette-kényszerítette a kisgyermekes fiatal szülőket arra, hogy kész szövegeket, mondókákat mondogassanak, gyermekdalokat énekeljenek már a pólyás csöppségeknek is. *Altatókat, ringatókat, hintáztatókat, mondókameséket* dr. Matijevics Lajos könyve is tartalmaz, de a budapesti Rádió Ifjúsági és Gyermekosztálya kiírt pályázatára beérkezett anyagból *Cinege, cinege, kismadár* címmel Borsai Ilona és Kovács Ágnes válogatásában, valamint Derera Éva szerkesztésében is megjelent egy kötetet kitevő legkisebbjeinknek szóló mondókagyűjtemény, amelynek Utószavában a kötet készítői többek között a következőket is fontosnak tartották elmondani:

„Hangfelvevő körútjaink során megfigyeltük, hogy a kicsinyeknek való mondókák szövege, ritmusa, dallama és kísérelő mozgulatai szerves egységet alkotnak, bármelyiket hagyjuk is el ezekből az összetevőkből, akár tudományos vizsgálatainkban, akár pedagógiai gyakorlatunkban, megcsontítjuk a mondókát. Különös jelentősége van még emellett az alkalomnak is: *minden egyes mondókának meghatározott célja, rendeltetése van.*”⁶ (Kiemelte B.F.)

A mondóka célja és rendeltetése azonban egymásba simuló, osztatlan egységet képez, s nemcsak az összetevőket illetően, hanem a szülő–gyermek kapcsolat szintjén is. Az iskolai oktatásban viszont – mint láttuk –, az ismeretek átadásában éppen ez a természetes mozaik-egység törik szét mozaik-darabokra, összetevő részeire az oktatás tartalmát (mert nem a *meglevő tudás hézagait tölti ki*) és a megszerezhető tudás formáját tekintve is (*A világ tantárgyakra oszlik (...)* és *A tudás közvetítése mesterséges fogalmakon keresztül történik ...* stb.) Ez a helyzet természetesen nem magyarázható egyértelműen a kevésbé jó vagy kevésbé sikeresen kialakított tantervekkel, és a kevésbé eredményes vagy éppen tanuló-idegen oktatási módszerek alkalmazásával sem, bár nem tagadható, hogy több minden más mellett az említettek terén is van bőven tennivaló. A tanítás és tanulás terén észlelt törések és törésvonalak csak részben lehetnek a kevésbé sikeres megoldások következményei, hiszen a felhalmozott, tehát a megtanításra és megtanulásra alkalmas vagy éppen elmulaszthatatlanul szükséges ismeretanyag a nagy. Így a tanítandó ismeretanyag kiválasztása, illetve átadása és átvétele csak *mesterségesen kialakított fogalmakon keresztül történhet*, aminek következtében a tudományos ismeretek többlépcsős absztrakciójára van szükség. Szükség van továbbá mindezen dolgoknak tanulók előtti indoklására, világossá, elfogadhatóvá és befogadhatóvá tételére, valamint a birtokba vett ismeretanyag használatát biztosító készségek kialakítására. Ezek a kérdések azonban már a modern módszertan/tantárgypedagógia kutatásterületének kérdései, amelyek megválaszolása szempontjából a népi gyermeknevelés mondókákba és más népi gyermekirodalmi alkotásokba zárt tapasztalatainak feltárása nagy segítségre lehet.

Jegyzetek

- ¹ Matijevics Lajos: Tíz, tíz, tiszta víz. Jugoszláviai magyar népi mondókák. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1976.
- ² Csapó Benő (szerk.): Az iskolai tudás. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 14.
- ³ Bagi Ferenc: Mondókaválfajokról – hangstatisztikai adataik tükrében. = HK. 1989. 21. sz. 691–713.
- ⁴ Sz. L. Rubinstein: Gondolkodáslélektani vizsgálatok. Budapest, Gondolat, 1960. 89.
- ⁵ Donald O. Heb: A pszichológia alapkérdései. Gondolat, 1978. 24.
- ⁶ Dereta Éva (szerk.): Cinege, cinege, kismadár ... Népi mondókák, gyermekjátékok kicsinyeknek. Budapest, MRT–Minerva 1975. 127.

DITTIES IN EDUCATION OF CHILDREN

Public opinion does not value ditties highly since even in a dictionary we found for these nursery rhymes as their first definition, familiar, „saying a thing over and over again ad nauseam”. This paper aims at clearing up this misconception by analysing a few ditties and referring to the thoughts of well-known psychologists. Basing it on some characteristics of the methodological methods found in ditties and on his research aimed at supporting the morals the author concludes that ditties could serve as an answer to solving important up-to-date methodological problems.

CSEH MÁRTA

RAGTALAN HATÁROZÓK

A szótant tanítom a tanszéken, az előadásom címében mégis egy mondatnani fogalom neve szerepel, a *határozó* terminus. Ezúttal ez nem lapsus, bár elég gyakran derül ki, sajnos esetenként még vizsgán is, hogy határozó és határozószó között nem mindenkinek egyszerű különbséget tenni. (Pedig van ennek egy egyszerű módja: csak annyit kell megjegyezni, hogy a határozó mondatnani kategória, mint az alany, állítmány, tárgy, jelző, a határozószó pedig szófajtani, és ezt beszédesen jelzi a szóvégen a *-szó* utótag.)

Annak, hogy a címben a *határozó* terminust használom, az az oka, hogy olyan szavakat és az említendő szavak olyan használati módozatait fogom emlegetni, amelyekkel viszonylag ritkán találkozunk határozói szerepben, és elsősorban mellékneveknek, melléknévi névmásoknak, főneveknek tartjuk őket. Azt, hogy határozószók is lennének-lehetnének, a leíró nyelvtanaink – legalábbis a szófajtani fejezetek – rendre vagy elhallgatják vagy megkerülik, még a többszófajúsággal, ill. az alkalmi szófajváltással foglalkozó részek is.

Az értelmező szótáraink sokkal körültekintőbbek ebben a kérdésben, sokkal több szavunknak a határozószói mivoltáról tudnak, mint a grammatikák. (Pl. *igen, elég, pont, jó, tiszta, egész* stb.)

Köztudott, hogy a határozó leginkább ragos névszó (főnév, melléknév, névmás), emellett kizárólagosan határozói szerepe van a határozói igenévnek és a határozószónak. A gond csak az, hogy amíg a határozói igenevet könnyű fölismerni az alakjáról, (ragos) névszó és határozószó között nem mindig egyszerű különbséget tenni. A határozószóink ugyanis rendre ragos névszókból jöttek létre a szóalak tagoltságának az elhomályosulása következtében, azaz alaki motiváltságuk megszűnésével. A határsáv a határozószók és a határozóragos névszók között eléggé széles. Mert vegyük például az előbbi mondat *elégge* szavát! Van, aki fölismeri, hogy itt az *elég* a szótó, és ehhez a *-vá~vé* határozóragnak a tövéghangzó által hasonult mássalhangzója alakja kapcsolódott, de lehetnek közöttünk olyanok is, akik nem érzik ezt a tagolódást. (Ahogy pl. a *reggel* szóban sem mindenki érzi, hogy itt a szóvégen a *-vel* raggal van dolgunk.)

Maradjunk azonban az *elégge* szónál! A mondat akkor is jó, ha az *elégge* helyett az *elég* szót használom benne: A határsáv a határozószók és a ha-

tározóragos névszók között *elég* széles. És máris a témánál vagyunk, ugyanis az *elég* itt ragtalan határozószó, s ilyenekből van nyelvünkben bőven.

A ragtalan határozószóknak több típusa van. A többszófajú szavak között (azaz nem számítva a *most, rég, itt-ott-féléket*) pl. a következők.

1. Időegységjelölő szók: *este, nap, délelőtt, délután* stb. Ezeknek a szavaknak a használata nyelvünk fejlődése során úgy alakult, hogy főnévként is és határozószóként is élnek. Pl.:

„Szép *estént* lesz, ha egyszer majd megöregszünk” (Slágerszöveg)
 „*Este* gyere, késő *este...*” (Népdal)

(Az első mondatban főnévi, a másodikban határozószói értéke van az *este* szónak.)

2. A *hogy* is közhasználatú, nemcsak mint kötőszó, hanem mint a *hogyan* határozószó alakváltozata is. Pl.:

„Tudjam, *hogy* éljek” (Ács Károly: Visszatérés)

(Kopás tapasztalható az *ahogy, épp, ilyenképp~olyanképp, mindenképp* stb. szavakon is.)

Fosztóképzős végű határozószók.

„A semmi ágán ül szivem,
 kis teste *hangtalan* vacog.” (József Attila: Reménytelenül)

„Sürög-forog, jó-megy a népség
 Be és ki *szűnes-szüntelen*” (Arany János: Kertben)

„nem *okvetlen* kell ennek azt jelentenie, hogy...” (Élőnyelv)

A mai magyar nyelv című egyetemi tankönyvben megtaláljuk a magyarázatát annak, hogy az ilyen szavak miért használatosak széles körben határozószóként a határozói funkcióra utaló toldalék nélküli alakban is: „A fosztóképző *-n* eleme valamikor határozórag volt, ez a magyarázata a vele ellátott melléknevek ragtalan határozói használatának.” (I.m. 309. l.) Érződik a választékosságra való törekvés, ha mégis *-ul~ül* toldalékot kap az ilyen szó. Pl. egy temetési szertartás során hangzott el: „*hirtelenül* jön értünk a halál”.

4. A főnévi igenév is lehet határozó, „mégsem kap soha viszonyragot”: „Hanem a rosszban is megvan az a jó, hogy megtanítja *hinni* a kételkedőket.” (Jankovich: Hulló csillag, idézi a MMNy. 287. l.).

5. A fokhatározó szerepű „viszonyrag nélküli melléknevek”-ről is A mai magyar nyelv című nyelvtankönyvben olvashatunk A fokhatározó kifejező eszközei cím alatt (322—323. l.) A mai magyar nyelvben található példák:

„*Jobb* szeretne inni kinn a tó vizébül” (Petőfi: A puszta télen)

„*Egész* megijedtem.” (Köznyelv)

A mai magyar nyelv rendszerében viszont ezt találjuk A határozó fogalma, kifejező eszközei című fejezetben: „A ragtalan melléknévi határozók elég gyakoriak, de ilyen funkcióban – ha akad is egy-két kivétel – csaknem kizárólag a *jó, egész* és a különböző fosztóképzős vagy *-atag~eteg* képzős melléknevek fordulnak elő” (163–4. l.). Az *-atag~eteg* képzős példák közül íme egy Kosztolányi-idézet:

„Csupán te állsz itt, kedvesem, árny gyanánt,
távolba mosva, *sápatag* és merőn.” (Februári óda)

Amiben a MMNyR. eltér a MMNy.-től az az, hogy „elég gyakoriak”-nak nevezi a ragtalan határozókat, s ez valószínűleg helyesebb megállapítás, mint a MMNy.-é, amely „ritká”-nak mondja az ilyen kifejezési formát.

Az előbeszéd felől nézve ezt a nyelvi kategóriát az igazi érdekesség az *egész*, a *jó* és még néhány (de jóval több, mint „egy-két”) másik szó. Használatuk, úgy tűnik, szinte jellegzetessége a mai magyar beszédnek, s nem is csak a beszélt nyelvnek immár, ahogyan a MMNYR. (II:211.) tartja.

Azóta, hogy elkészült ez a szinte máig mértékadó nyelvtanunk, megfigyeléseim szerint két pontján változott meg a benne leírt helyzet. Egyrészt abban, hogy megnőtt a ragtalan szavakkal kifejezett fokhatározók száma (és a „melléknevek” mellett pl. főnévi, ill. főnévinek l á t s z ó szavak is megjelentek közöttük), másrészt pedig abban, hogy használati körük kiszélesedett: már nem korlátozódik a beszélt nyelvre, s a beszélők óvakodása is mérsékeltebb tőlük. (Vannak köztük durva szavak is, de ilyeneket itt nem említek.)

A szóban forgó fokhatározóknak a nagy többsége tartalmilag, azaz a jelentésük tekintetében alig néhány szó vonzáskörébe tartozik. Megfigyelésem szerint ezek a szavak az *egészen*, az *eléggé*, a *pontosan* és a *nagyon*.

Példáim, amelyekben az ’egészen’ jeletésű *egész* szerepel, főleg a köznapis beszélt nyelvből valók: „*egész* megijesztettél”, „*egész* jól érzem magam”, „*egész* közel jött”, „*egész* biztos, hogy...”, „*Egész* csukd be [az ajtót]! Csukd be egészen! [!]”.

„A *mi* névmás „fokhatározói értékű használatával ma már legfeljebb a költői nyelvben találkozunk” – írja a MMNyR. (pl. Petőfinél: „*Mi* kék / az ég! / *Mi* zöld / a föld!”) –, „a *meglehető*s nagy, *rettenetes* rossz-félék ellenben inkább csak beszélt nyelvi formák, választékos stílusban nemigen használjuk őket” (i. m. 211. l.) Nos, nekem van irodalmi alkotásból való példám ez utóbbi típusra:

„Volt a község terén egy ősrégi templom, mondhatnám székesegyház, *meglehető*s elhanyagolt állapotban, öreg pappal és öreg harangozóval, öregasszonyokkal.” (Remenyik Zsigmond: Bolhacirkusz, 36. l.)

A *tiszta* szavunk használatos „hsz-szerűen” – miként az ÉKsz. írja –, ha az *egészen*-nel rokon a jelentése. Egyik fiam is gyakran mondogatta hat-hét éves korában, ha ügyes volt valamiben: „*Tiszta* egyedül csináltam!”

A *pontos* ugyan nem járatos ilyen funkcióban, de tovább rövidülve (és így egyalakúvá válva a *pont* főnévvel – ám megmaradva határozószói értékűnek) nem túlzottan ritka. Újságnyelvi és irodalmi nyelvi példákat is említhetünk:

„Nekem is *pont* annyi jutott, mint a többieknek.” (Élőbeszéd)

„Én meg *pont* azt akartam [ti. az olimpiai aranyérmet].” (Így fordította le a Magyar Szó sportriportere Dragutin Topić szavait a MSz. 1996. júl. 30-i számában.)

„*pont* jó”, „*pont* olyan volt” (Zabhegyező)

A *nagyon* határozószó szinonimáinak, pontosabban azoknak a határozószóként ’nagyon, nagy fokban, erősen’ jelentésben használatos szavaknak, amelyeket napjainkban különösen az ifjúság nyelvében gyakran hallhatunk, se szeri, se száma. A teljesség igénye nélkül említek meg néhányat (nem gyakorisági sorrendben, hanem betűrendben): *angyali, borzasztó, igen, irtó, iszonyú, jó, marha, pokoli, rém, rettenetes, roppant, szörnyű, tetű* stb.

Többnek közülük használatos az *-an~en* toldalékos alakja is. Pl. *angyalian vidám* is hallható az *angyali vidám* mellett, amelyet Ágoston Mihály említ az *-n* toldalékú mellékevekről írott tanulmányában, s ugyanő ugyanott tesz említést a *borzasztó~borzasztóan*, az *iszonyú~iszonyúan*, és a *pokoli~pokolian* kettősségről is.

Más szavaknál ez a folyamat nem ilyen egyszerű, mert vagy többlépcsős (pl a *rémesen*-ből létrejött *rém*) vagy más jellegű, mint a *jó, marha, tetű* stb. szavak esetében.

Természetesen maga a *nagyon* is megrövidülhet, s mint fokhatározó használatos *nagy* alakban is: „*nagy* messze” (MMNy.), „*nagy* ritkán” (Zabhegyező).

Igen szavunkat nyelvtanaink – bizonyos használati értékben – ún. „határozó értékű jelző”-ként említik, A ÉKsz. szerint ellenben nyelvünkben van egy határozószó értékű *igen* is. (Az *igen* ragtalanságát csak mai nyelvérzékünk sugallja, a szó végén ugyanis ott a módhatározói funkciójú *-en* locativusrag. Vö. A magyar szókészlet finnugor elemei, II. kötet, 316. l.) Ez a szófajtságát tekintve határozószó jellegű *igen* van jelen az alábbi szerkezetekben:

*igen erős/illedelemes/vidám és
igen gyakran/messze/könnyen.*

Remenyik Zsigmond már idézett regényében az egyik szereplőnek, Perkins Fondornak a beszédmodorát igen jellegzetessé teszik az ilyen *igen* határozósós fordulatok:

„*Igen* nagy botrány kerekedett” (32. l.)

„Megint jött a polgármester úr, és jött egy ismeretlen úr is *igen* haragosan” (uo.)

„Ekkor már *igen* későre járt az idő.” (47. l.)

„Ekkor már jól beszéltem franciául és németül, és *igen* szorgalmasan tanultam az angolt is.” (51. l.)

A többi gyűjtésben szereplő ragtalan határozósó közül csak felsorolásszerűen említek meg még néhányat: *szörnyű* (fontos), *rettenetes* (éhes), *rettentő* (sok), *irtó* (jó), *iszonyú* (nagy), *rém* (érdekes), *pokoli* (nehéztű), *marha* (jó).

Az azonos alakú, de két- vagy többfunkciójú szavak, nyelvi eszközök nem mennek ritkaságszámba a nyelvben (homonímia, poliszémia, többszófajúság, alkalmi szófajváltás). Ágoston Mihály tanár úr megfogalmazásában: „alak és funkció bizonyos értelemben függetlenek egymástól: lehetséges több alak egy szintaktikai funkcióban és egy alak több funkcióban” (Ágoston 1971:18). Elképzelhető, hogy bizonyos határozói szerepkörben megjelenő szavak elragtalanodása is csak egyike azoknak a „természetes leegyszerűsítési folyamatok”-nak, amelyeket Pléh Csaba említ A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról című tanulmányában. „Amelyek – írja Pléh Csaba – többek között azt eredményezik, hogy az aktuális közlési helyzetben a rendszer egészében meglévő különbségek eltűnhetnek, formai különbségek neutralizációja lép fel.” (Pléh 1990:55). Azaz, Ágoston Mihály megfogalmazására visszatérve, itt, a viszonyragot nem viselő határozósók ez utóbbi típusánál előáll az a helyzet, hogy „egy alak több funkcióban” jelenik meg. (Mint ahogy a homonímia minden esetében is a funkció dönti el: a számba vehető lehetséges értékek közül a konkrét beszédhelyzetben melyik az aktualizálódó érték.) Így a ragtalan határozósók esetében is legfőljobb csak idézőjelek közé téve nevezhetjük „melléknevek”-nek a *tiszta*, *biztos*, *egész* stb. szavakat, és mondhatjuk azt, hogy csupán látszatra főnevek a *pont*, a *marha* és a többi. Alkalmilag ugyanis, mint a bemutatott példák tanúsítják, határozósói szerepkört is képesek betölteni.

Irodalom

- ÉKsz. = Magyar értelmező kéziszótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- MMNy. = Bencédy József, Fábíán Pál, Rácz Endre és Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. Budapest: Tankönyvkiadó, 1976⁴.
- MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró magyar nyelvtan I—II. Tompa József (szerk.): Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.
- Lakó György (főszerk.): A magyar szókészlet finnugor elemei. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- Ágoston Mihály: Az -n toldalékú melléknevek alaki és szófaji megoszlása. Tanulmányok, 1971. Újvidék, Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa 7–57.
- Pléh Csaba: A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. = Balogh Lajos és Kontra Miklós (szerk.): Élőnyelvi tanulmányok, 55–75. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete
- Remenyik Zsigmond: Bolhacirkusz. Budapest, Magvető Kiadó, 1974.
- D. Salinger: Zabhegyező. Fordította Gyepes Judit. Budapest, Árkádia, 1983.

ADVERBS WITHOUT SUFFIXES

This paper deals with questions concerning the grammatical category of words which function as adverbs without suffixes when used as immediate constituents of the predicate or the attribute, and also when they are complements of the adverb which complements the predicate. The author's conclusion is that, following the principle that a word in a text is labelled according to its role in a sentence, in the cases mentioned above the words should be labelled as adverbs even though they have no suffixes.

CSORBA BÉLA

HIEROSZ GÁMOSZ – AVAGY HOL VETTE A KIRÁLY A VÁRÁT?

(A LÓVAL VALÓ SZAKRÁLIS KÖZÖSÜLÉS SZÓBELI
EMLÉKEINEK EGY CSOPORTJÁRÓL)

A főcímben felvetett kérdésre vonatkozó legkorábbi írásos adatot Erdélyi Jánosnál találjuk 1851-ből. Ezt később Margalits Ede szószerint is átvette 1896-ban megjelentetett szólásgyűjteményébe:

„Hol vette a király a várat? (Hol szereztem, ahhoz semmi közöd, elég, hogy az enyém. Kitérő felelet toladó kérdésre.)”

Mintegy másfél évtizeddel később ugyanez a kérdés formájában meg rögzült proverbium bekerült Czuczor Gergely és Fogarasi János szótárába is:

„Hol vette király a várat? Ezt szokták felelni azok, kik játékban, vagy pedig erőhatalommal szereztek valamit, midőn kérdezi tőlük valaki, hol vették?”

Ami azonnal szembetűnik, az nem más, mint hogy mindkét magyarázat valójában pragmatikai jellegű, megelégszik a szólás funkciójának leírásával, mit sem törődve a szemantikai síkkal. Miért éppen a király várvétele a viszonyítási alap? Első hallásra is érezhető, hogy az okfejtés hiányos, a proverbium mintha csonkán került volna publikálásra. Hogy valóban így van, azt mind a magam bácskai gyűjtései, mind pedig vajdasági terepi gyűjtőktől szerzett szóbeli információim megerősítik. Íme néhány példa:

1. Az okvetetlenkedő, „miért, miért” kérdésre szokták ezt mondani, hogy „leszereljék” a kérdezőt:

- „– Mé, mé? Hát mé van a kirájnak vára?
- Hát mé van?
- Mer megbaszta a szürke lovat.”

(Elmondta Kovács Ferenc, sz. 1925., Temerin, 1983., lejegyezte Cs.B.)

2. „Ha valamirű kérdezték, hogy hunnan van, akkó aszontuk:
Hunnan vóna? Szürke lovat baszott érte öregapám.”

(Elmondta Uracs János, sz.?, Temerin, 1997., lejegyezte Ádám István)

3. „Én eztet nagyon kis koromba má hallottam. A Kutyaluk végén a Góbor hentés előtt az emberek csináltak egy padot, oszt az emberek ott beszélgettek:

– Hun vëtted eztet?

– Hun vëtte a kiráj a várát? Szürke lovat baszott, oszt lett neki.

– Én még szóke asszont – mondta rá a másik.”

(Elmondta Kurilla Mihály, sz. 1928., Temerin, 1997., lejegyezte Cs.B.)

4. „Ha kérdezik valakitü, hogy hunnan vëtte azt a valamit, hunnan szërezte, akkó azt felelik rá:

– Hunnan vëtte a kiráj a várát? Szürke lovat baszott érte.”

(Elmondta Kiss György kanizsai kőműves, sz. 1950. Adorjánon, 1997. Apró János, sz. 1946., kanizsai kőművesmester is így ismeri a szólást. Mindketten öregektől hallották, még gyermekkorukban. – Cs.B.)

5. „Valaki valakit kérdëz, aszongya:

– Hun vëtted?

– Hát hun vëtte a kiráj a várakat?

– Szürke lovat baszott érte, én még fogtam a kötőfikët, oszt onnan vëttem.”

(Elmondta Magda István földműves, sz. 1921., Adorján, 1997., lejegyezte Cs.B.)

6. „– Apa, mit baszunk, ha eladja a szürkët?

Ezt ojankor mondják, ha valaki elszegényedik.”

Az adatközlő szerint e székelykevei (Skorenovac) szólás, mely szerinte a faluban közismert, a következő anekdotához kötődik:

„Egy ember elvitte a szürkët a vásárba, hogy eladja. Mikor mentek a vásárba, a fia elaludt, és mikor az apja mondta, hogy eladja a lovat, ezt mondta rá: – Apa, mit baszik, ha eladja a szürkët?

– Mer özvegyember vót.”

(Elmondta Szöcs Boldizsár, sz. 1911., Szabadkán élő székelykevei származású mesemondó, Szabadka, 1998. – Cs.B.)

Az ismertetett recens adatok mellett meg kell jegyezni, hogy Pénovázt Antal néprajzkutató szóbeli információja szerint a „hol vette a király a várát” típusú szólás Csantavéren és Szabadkán is ismert, Bogdán József egyházaskéri (Vrbica) plébános pedig a Bánátban – közelebbről meg nem nevezett helyen – hallotta.³

Összegezve az írott (csonka) és a szóbeli párhuzamokat, a következőket állapíthatjuk meg:

A „hol vette a király a várát” típusú proverbiumok a „magától értetődően” létező, de nem feltétlenül erkölcsös úton szerzett vagyon, tulajdon, érték tényleges természetére mutatnak rá. A vagyon, tulajdon, érték annak okán van, aminek okán a király a várát szerezte, vagyis a szürke lóval történt közösülés folytán. Vagy ennek párhuzamaként magának a mesélőnek, „apjának”, „öregapjának” a hasonló cselekedete „jutalmaként”, esetleg az által, hogy a mesélő vagy felmenője, „öregapja” segédkezett a király szexuális aktusának a lebonyolításában.

Ha mindezt nem tekintjük pusztán az obszcén népi képzelet vaskos megnyilvánulásának – s a szerző nem tekinti annak –, akkor magyarázatot kell találnunk arra a kérdésre, hogy a „szürke lóval” történő „királyi” közösülés valójában hogyan függ össze a „vár” (vagyis a „vaygon”, „tulajdon”, „érték”, végső soron a „hatalom”) megszerzésével.

A továbbiakban erre kívánok választ adni, nem feledve Pais Dezső ama jelmondatát, miszerint „más megoldás is lehetséges”.

Néhány szó a ló kultuszról

A régészek körülbelül az i. e. IV. évezred tájára teszik a ló háziasításának kezdetét, mégpedig a dél-orosz síkságra, amely több nyelvcsaládnak és több kultúrának volt a keresztútja és őshazája. Itt mindenekelőtt különböző indoeurópai népekre kell gondolnunk, akiknél ebben az időben az állattenyésztés volt a gazdaság legfontosabb forrása. Különösen a ló tartás játszott fontos szerepet, s miután föltilálták a kocsit, ez az igavonó állat tette lehetővé, hogy egy-két évezreddel később az indoeurópai népek keresztül-kasul bejárják az indiai szubkontinentstől a brit szigetekig terjedő területeket. A ló elhanyagolhatatlanul fontos gazdasági szerepével párhuzamosan az indoeurópai népek között központi szerephez jutott a ló kultusz, s azon belül a lóáldozat sokféle formája. Lényegében hasonló folyamatok játszódtak le az altáji, s azon belül is elsősorban a különböző közép-ázsiai török valamint a mongol népeknél, és az úgynevezett ugor kortól kezdődően a magyarok elődeinél és rokon népeinél is. A Volga-Káma vidékén az i. e. II. évezredben már komoly ló tartás folyt, s hogy ennek kultikus vonatkozásai is voltak, azt a régészeti kutatások során feltárt szobrocskák bizonyítják. Mindez talán összefüggésbe állítható a totemizmussal, noha természetesen nem ez az egyetlen lehetséges magyarázat. A magyar népmesék állatostól származó hőroszai, pl. Fehérlófia, Csonkatehén fia, Juhfijankó stb. egyes – újabban

vitatott – nézetek szerint a totemizmus képzeteinek igen korai meglétére utalnak.⁴ Természetesen itt és most sem terünk sem szándékunk nincs a lókultuszra vonatkozó könyvtári adat kritikai ismertetésére, ugyanakkor Anonymus óta művelődéstörténeti közhely, hogy elődeink „pogány szokás szerint kövér lovat öltek és nagy áldumást csaptak”, nyilván engesztelő áldozatul, s az országszerzésben szerepet játszó, Salán vezértől küldött tizenkét fehér ló története is közismert, Szvatopluk elhíresült országvesztéséről nem is szólván. Ugyanakkor a honfoglaláskori régészeti leletek fényében ma már vitán felül álló tudománytörténeti tény a honfoglaló magyarság lókultuszának s azon belül a loáldozat különféle típusainak a megléte.

Kérdésfelvetésünk szempontjából az igazi probléma valójában nem ez, hanem az, hogy a magyar lókultusszal összefüggésbe hozható-e a „szent nász” (a „hierosz gámosz”), vagyis a szakrális közösülés európai és indiai adatokból ismert formája, egyáltalán: az írásunk elején ismertetett adatok mellett rendelkezünk-e olyan támpontokkal, amelyek alapján a „hierosz gámosz” egykori magyar ismeretét bizonyítani tudjuk.

A szakrális közösülés

A kancával végzett szakrális nász európai nyomai egészen a kőkori sziklarajzokig nyúlnak vissza, mint azt az észak-olaszországi Val Camonicában és a svédországi vitlyckében (Bohuslän) talált leletek bizonyítják. Broly-Johansen, az északi sziklarajzok kutatója a kérdést nagyvonalúan, és „mitológiai” összefüggéseibe állítva elemzi, s az 1185-ben keletkezett Írország topográfiája című mű szerzőjére, Giraldus Cambrensisre hivatkozva ismerteti az ulsteri királyválasztási rituálét. (Cambrensisre vallástörténeti munkájában mellesleg Eliade is hivatkozik). Eszerint „a leendő királynak, mielőtt a hatalmat átvehette, mindenki szeme láttára egy kancával kellett párosodnia, amelyet aztán levágtak, és megfőztek. A király a hús levében megfürdött, majd a jelenlevőkkel együtt evett a húsból, sőt a levesből is ivott.” Majd helyesen megállapítja, hogy a loáldozat hasonló formája, az ásvamédha Indiában is ismert volt.⁵ Mircea Eliade az ásvamédhát egyenesen mint a legfontosabb és legismertebb védikus rítust ismerteti: „Csak győzedelmes király mutathatta be, aki ezzel elnyerte az »Egyetemes uralkodó« méltóságát. Ám az áldozat eredményei beragyogták az egész királyságot; az ásvamédha célja valójában az, hogy letisztítsa a szennyet, és az egész országban biztosítsa a termékenységet és a virágzást. Az előkészítő szertartások egy évig elhúzódhattak, ezalatt a mént száz más lóval szabadon hagyták. Négyszáz fiatal legény ügyelt arra, hogy kancához ne közelíthessen. Maga a rítus három na-

pig tartott. A második napon, bizonyos sajátos szertartások után (...) számos háziállatot áldoztak fel. Végül a mént, amely már az önmaga föláldozására kész Pradszápati istent testesíti meg, megfojtották. A négy királynő, mindegyikük 100-100 szolgálóleányával, körbejárt a tetem körül, a főfeleség pedig mellé feküdt; egy köpennyel betakarva nemi egyesülést utánczott. Közben a papok és az asszonyok obszcén tréfákat váltottak egymással. Amint a királynő fölállt, a lovat és a többi áldozatot szétarabolták. A harmadik napon további rítusokra került sor, végezetül pedig kiosztották a tiszteletdíjakat (dáksiná) a papok között; egyebek között megkapták a négy királynőt vagy szolgálólányaikat is.”⁶

Ivanov lényegében hasonlóan írja le a rítust, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy nála a királyné nem csupán imitálja a közösülést, de ténylegesen is egyesül a ménnel. „Ennek során egy pap (...) és egy pap-brahmin a kegyencnö-feleséggel együtt illetlen párbeszédet folytat a takaró alatt fekvő királynéval s annak kíséretével, kertelés nélkül nevén nevezi a királyné és a ló rituális nászát.” Az ugor kori és a honfoglalás előtti magyar, valamint a népvándorlás időszakának lovasnomád párhuzamai miatt fontos a szószerint is idézni Ivanovnak a szertartáshoz fűzött magyarázatát: „...Célszerűnek látszik iráni, egyebek között szkíta adatokat segítségül hívunk. A szkítáknál a lóáldozaton kívül, ami más iráni törzseknél is élt, Hérodotosz feljegyzései szerint szokásban volt, hogy megfojtották a vezér valamelyik ágyasát, s a vezérrel együtt temették el (vö. a ló megölésével az asvamedha szertartásban). Ehhez jól kapcsolódik a hátslóval együtt eltemetett nő az Altajban, a második Tuektin kurgánban. Ugyanazoknak az indoírani szertartásoknak, a feláldozott nő és a ló szent házasságának közvetett nyomait láthatjuk itt, amelyek az asvamedha rítusban is tükröződnek (vö. egyéb párhuzamokkal közép-ázsiai »szkíta« rítusokban és a ló lefejezésében).”

Ám az uralkodónő (vagy istennő) és a ló szent nászát nemcsak a fenti rítus örizte meg. A Gilgames VI. táblájára írt ének Istárt, a szerelem istennőjét „hozza hírbe” a ménnel.⁸ Az istennő bizonyos attributumait későbbi korok Semiramis királyéra vetítették át, akinek alakja és „kicsapongásai” olyanmire foglalkoztatták az utókort, hogy még az Ördögi kísértetek írója is fontosnak tartotta fajtalanáságnak vélt tetteit ostorozni: „...régén Semiramis királyné asszony lóval baromkodott, és megholt az mérge miatt, amint írják.” Természetesen a lóval vagy ló alakban történő rituális közösülés „témája” nyomon követhető a görög mitológiában is. Mindenekelőtt Poszeidonra gondoljunk, aki eredetileg a lovak istene volt, s Démétér istennőre, aki kanca alakban próbált megszökni előle, ámde Poszeidon csődör

képében egyesült vele. Ehhez már csak adalék, hogy Árkádia lakói az egyik barlangban Fekete Démétér női testű, lófejű sörényes szobrát imádták.¹⁰

A hierosz gámosz egykori elterjedtségére és középkori meglétére utal Brody-Johansen azon adata is, miszerint: „Az izlandi flateyri króniákból tudjuk, hogy Szent Olaf norvég király 1000 körül saját szemével látta, mikor egy parasztasszony előhozta rejtekhelyéről egy csödör bebalzsamozott nemi szervét, ölébe vette, majd áldozatot mutatott be előtte.”¹¹ Ennek párhuzamaként említhetnénk a magyarokkal rokon mordvinok körében egykor kultikus tiszteletnek örvendő fából faragott mén nemi szerveket, amelyekre a múlt században figyeltek fel az etnológusok.

Vannak-e a rituális közösülésnek magyar szövegmélei?

Katona Imre, aki a magyar honfoglalás mondanaköréről írt egyik tanulmányában jó érzékkel figyelt fel a „hol vette a király a várat?” típusú proverbium fontosságára, ezt mondja: „E szólás talán véletlenül maradt fenn magyar folklórban a Fehérlófia mesetípussal és az önmagukat a fehér lótól eredeztető székely hagyománnyal együtt.”¹² Katona itt a „Minden székely rokon Ádámról, Éváról, a fehér kabalól likáról” szólásra gondolhat, ami véleményem szerint jóval közismertebb, mintsem hogy csupán a székelyekhez köthetnénk.¹³ Bácskai, temerini változata pl. így szól: „Rokonyok vagyunk Ádámru, Éváru, szürke ló lukáru”, s a már pontosan nem számon tartott, homályba vesző, de még ismert vérségi kötelék tréfás definiálására használják.

Én viszont úgy vélem, hogy a „hol vette a király a várat” szólásbokr nem véletlenül maradt fenn, s főként nem átvétel eredményeként került a magyar szájhagyományba, amit az bizonyít a legegyértelműbben, hogy csupán egyike a ló és ember rituális közösülésére vonatkozó adatainknak.

Itt mindenekelőtt népmeséinkre gondolok, illetve népmeséink egy részének motívumkincsére. Álláspontom bizonyítására álljon itt néhány példa Berze Nagy János népmesekatalógusa alapján.

A szép lány és a szörny típushoz tartozó egyik mesében a leány a csikótól kapott varázstükörbe pillantva tudja meg, hogy éjjelente a csikóval együtt hál; A jótéteményt megháláló halott típus kapcsán Berze Nagy hivatkozik a Kálmány Lajos által gyűjtött Zirinyi Miklós c. mesére, amelyben a ló Zirinyinek csak úgy hajlandó segíteni, ha a megszerzendő lányt majdan „megfelezzik”. Az Ipolyi által közreadott A csikócska c. mesében egy király egy vízben lakó táltos csikónak igéri a lányát. Némi viszontagságok után meg is kapja a lányt, aki „a rétről úgy nyilatkozik, hogy abból nagy kertet alakítana, s beléje egy »filagóriát« építene.” Szempontunkból talán még

egyértelműbb a 19. század közepén Nyéken lejegyzett Elátkozott királyfi c. mese alábbi kivonata: „Vadászó király leányát egy paripának ígéri el. A leányért menő paripának a.) juhász, b.) kovács leányát adják oda; ezek útközben elárulják magukat (...) Végül a király leányát adják át; a paripa ezt is kipróbálja; a leány királyi születését bizonyítja be (»mily jó volna itt atyámnak várapot építeni!«)”.

S talán – némi fenntartással – bizonyítékaink közé sorolható a Nyúlpásztor mesetípus Egy zsák csak c. meséjének alábbi története is: „A király leánya a fiúnak ebédet visz s kéri tőle a furulyát. Az egy csókért odaigéri, de mikor megkapja, a furulyát visszatartja, mert a csók neki is s a leálynak is jólesett. Így jár a királyné is. A király szürke paripán megy ki a furulyáért; ennek a ló hátulját kell megcsókolnia, de a furulyát ez sem kapja meg, mert »a paripának is jól esett, még fölsíges kirának is.«”¹⁴

De meséink újabb rétege is megőrizte a szent nász (sőt, az uralkodói rituális nász emlékét, példa rá A cinkotai kántor általam gyűjtött temerini változata:

„A kiráj meghallotta, hogy a cinkotai pap hogy viselkedik a néppel. Főhívatta magáho. De a pap még vót ijedve, hát a kántor mēnt föl hejtette. Amikő fölért, három kérdést adott föl a kiráj:

- Mit gondol a kiráj?
- Azt gondolja, hogy a cinkotai pappal beszél, pedig csak a kántorral.
- Hol jön föl a nap?
- Felsőgödnek Budán, a cinkotai papnak még Cinkotán.

Aszondja hát:

- Mennyit ér a kiráj?
- Három koronát.
- Mijé?
- Azé, mer három koronájé baszta még a szürkét.

Tudni köll, hogy a kiráj egyszerű lóháton mēnt, oszt az ő lova épusztút közbe. No most cigányokra akadt. Aszonták, annak neki egy szürkét három koronájé, de háromszó még kő baszni neki a szürke lovat.

Amikő a kiráj még akarta jutalmazni a kántort az okos feleletijé, akkor azt kérte, hogy Cinkotán a kétdécis ezután nē kétdécis légyen, hanem három.

– Hát mi(j)ért?

– Mert nekem a két deci kevés, ha még három decit bevészék, akkó túlénékölöm a papot!”

(Mesélte Badó János 78 éves napszámos, 1997-ben)¹⁵

Ez a szöveg már csak azért is megérdemli a figyelmünket, mert a Királyt – Mátyást – Székely István prédikátor a maga 1559-ben Krakkóban kiadott világrónikájában már egyszer összefüggésbe hozta a ló hátsó fertályával. Még mielőtt afféle reneszánsz korabeli „blaszfémiára” vagy utólagos Mátyás-ellenes propagandára gondolnánk, szükséges hangsúlyozni, hogy a Szapolyai-párthoz tartozó Székely István uralkodóideálja az országgyarapító „nemzeti” király, Mátyás volt. Íme a „Mathias kiralnac eg' trvfaia”-ból vett vonatkozó idézet (mai átírásban):

„Azonba hogy mulattak volna, megtérének Budába, és a király nem nyughaték addig, mígnem a piacon megkeresé a sziginy embert, a kivel az úton beszéllett vala, és meg tapogatván a lónak a farát a kin az ember ül vala, monda neki. Bátya hogy adod e tarka kamokának singét? (Vala pedig az ember Lova üsti.) Az szigin ember mihelt ezt halla ottan hátra fordula, és fel fogván a lónak a farkát mondá a királnak. Jer be atyám fia a boltba, meg árulok veled. Kit hogy halla a király be vivé a sziginy embert a várba, és örök szabadságot ada neki, meg ajándékozván ennek felette ötet.”¹⁶

Ennyi – mégha töredékes – adat alapján is bizvást kijelenthetjük, hogy a szent nászra vonatkozó proverbiumok meglelte korántsem véletlen, hanem ellenkezőleg, éppen azt bizonyítja, hogy a kollektív emlékezet látens formában képes megőrizni olyan tudattartalmakat, amelyeknek eredeti jelentése mára már eltorzult, vagy a homályba vész, mindez azonban e tudattartalmak jelentőségét nem csökkenti a mai kutató szemében, hanem megnöveli.

Jegyzetek

- ¹ Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások, Budapest, 1896.
- ² Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára, Pest, 1865.
- ³ Adataikat a kanizsai Szociográfiai Műhely 1998. évi tavaszi tanácskozásán kaptam tőlük, amikor is jelenlegi munkám egy korábbi változatát mutattam be.
- ⁴ Vö. Vargyas Gábor: A magyarok totemizmusa nyomában. = Kovács–Paládi–Kovács: Honfoglalás és néprajz, Budapest, 1997., 323–333.
- ⁵ Broly–Johansen, Rudolf: Északi sziklarajzok, Budapest, 1979., 60–61. Gerdalud Cambrensis Topographia Hibernicájára elsőként F. R. Schröder hívta fel a figyelmet, nevezetesen, hogy egy ulsteri törzsnél, a henelcuinoknál az uralkodó fehér kancával közösül. (Ein altirischer Krönugsritus und das indogermanische Rossopfer, Zeitschrift für Celtische Philologie 16., 1927., 310–312.)
- ⁶ Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története I., Budapest, 1995., 73. fejezet, 191. Itt jegyzem meg, hogy az asvamedha jelentőségét és esetleges távoli összefüggéseit a magyar népi hitvilággal a két kiváló 19. századi magyar mitológia-kutató, Ipolyi Arnold és Kállay Ferenc is felismerte.

- ⁷ Ivanov, Vjacseszláv: *Nyelv, mítosz, kultúra*, Budapest, 1984, 186–187.
Ivanov egy másik munkájában (Ló, in: *Mitológiai enciklopédia I.*, 1988., 169.) rámutat az európai és ázsiai népek ló kultusza közötti szoros összefüggésekre: “A mitikus lovakat szerepeltető elbeszélések megvannak az óindiai, kelta, szláv mitológiában. A lovakról vallott indoeurópai felfogás rituális megfelelője a loáldozat, vö. az óindiai rituálissal, amelyben a kozmosz három részét szimbolizáló lovat ölnek le (-> ASVAMEDHA), a római Equus October (»októberi ló«) rituálissal és a szlávok és germánok hasonló rítusaival. (...) A lóra vonatkozó számos mitológiai és rituális felfogás (ló a világfánál, loáldozat) egybeesik a régi indoeurópai és az olyan közép-ázsiai népeknél, amelyek altaji, pontosabban a különböző török nyelveken beszélnek, ez feltehetően arra utal, hogy ősi kapcsolatok alakultak ki e népek között.”
- ⁸ Gilgames: *Ékirásos akkád eposzok*, Budapest, 1960., 136–137. Fordította Rákos Sándor, nyersfordítás. Komoróczy Géza. Istár a szerelem istennője volt, Urukban ő volt a város főistene. Gilgames e szavakkal vádolja: „S nem ostoroztad-e halálra a tüzes mént, a harcra szomjast? Előbb kéjre gyujtottad a testét, azután a hátán termettél, hét s újra hét mérföldre üzted s végre mikor egy tisztá forrás elé rogyott, hogy oltsa szomját – ivóvizét is fölkarvartad!”
- ⁹ Bornemisza Péter: *Ördögi kísértetekről...*, = Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei, Budapest, 1980, 1084–1085. Semiramis cselekedete különben Byron költői képzeletét is felcsigázta, tanúbizonyság rá a Don Juan 61. strófája.
- ¹⁰ Frazer, G. James: *Az Aranyág*, Budapest, 1995., 300., valamint *Eliade i.m.*, 231.
- ¹¹ Broly–Johansen i.m., 60.
- ¹² Katona Imre: *A magyar honfoglalás mondaköre* = Kovács–Paládi–Kovács i.m., 271.
- ¹³ Paládi–Kovács Attila: *A magyar ló tartás jellege a honfoglalás korában* = Kovács–Paládi–Kovács i.m., 105.
- ¹⁴ Dr. Berze Nagy János: *Magyar népmesetípusok*, Pécs, 1957., I. kötet 601, 606., 673., valamint II. kötet 193. A jegyzetapparátusban kitér a ló hátsófelének megcsókolására vonatkozó nemzetközi párhuzamokra és összefüggésekre a Gesta Romanorummal. Minden bizonnyal e kérdéskörhöz kapcsolható az alábbi gyermekmondóka is: „Hódvilág hódvilág, Csóködd még a lópinát! Gyerékörünkba, ha megláttuk a hódvilágot, akkó ezt mondtuk.” (Varga Márton, sz. 1920., Temerin)
- ¹⁵ A “szürke lovas” motívum helyett – amikor ugyanezt a mesét gyermeknek mesélte, a harmadik kérdésre a kántor így felelt: – Három koronát, mer a kiráj is három puszit adott a cigányasszonynak, amikor köztük járt.
- ¹⁶ Szekel Estvan: *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól*, Krakko, 1559., hasonmás kiadás, Budapest, 1960, 220. Székely trufájában a ló színe üsti (vagyis tarka), ezzel szemben a királyi nászra vonatkozó szólásokban kizárólag és makacsul a szürke szín ismétlődik. Ennek jelentőségét akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy a szürke a magyar nyelvterület nagy részén voltaképpen a fehér lószín szinonimája. Kultikus céllal, áldozati állatnak, vagy éppen az uralkodó dicsőségét emelendő viszont az Altjától Írorszáig szinte kizárólag fehér színű lovakat használtak, miként erre Cornides Dániel már 1785. égi göttingai akadémiai székfoglalójában felfigyelt. Lásd Cornides Dániel: *Értekezés a magyarok vallásáról* = Diószegi Vilmos szerk.: *Az ősi magyar hitvilág*, Budapest, 1971.

Források és irodalom

- Pauler Gyula és Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar honfoglalás kútfoi, Budapest, 1900.
- Györfly György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Budapest, 1986.
- Képes krónika, Budapest, 1978.
- Thuróczy János: A magyarok krónikája, Budapest, 1978.
- Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól, Krakkó, 1559., hasonmás kiadás, Budapest, 1960.
- Berze Nagy János: Magyar népmesetipusok I–II., Pécs, 1957.
- Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások, Budapest, é.n. /1896/.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára, Pest, 1865.
- Ipolyi Arnold: Magyar mythologia, Pest, 1854.
- Kállay Ferencz: A pogány magyarok vallása, Pest, 1861., hasonmás kiadás, Budapest, é.n.
- László Gyula: Őstörténetünk, Budapest, 1982.
- Ligeti Lajos: A magyarság őstörténete, Budapest, 1943.
- Bartha Antal: A magyar nép őstörténete, Budapest, 1988.
- Mahmud Terdzüman: Magyarország története, Tárih-i Üngürüş, Cleveland, Ohio, 1988.
- Kovács László–Paládi-Kovács Attila (szerk.): Honfoglalás és néprajz, Budapest, 1997.
- Diószegi Vilmos (szerk.): Az ősi magyar hitvilág, Budapest, 1971.
- Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György: Jelképtár, Budapest, 1990.
- Gilgames. Ékirásos akkád eposzok, Budapest, 1960.
- Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei, Budapest, 1980.
- Brolly-Johansen, Rudolf: Északi sziklarajzok, Budapest, 1979.
- Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története I., Budapest, 1995.
- Ivanov, Vjacseszláv: Nyelv, mítosz, kultúra, Budapest, 1984.
- Tokarev, Sz. (A. főszerk.): Mitológiai enciklopédia I–II., Budapest, 1988.
- Frazer, G. James: Az Aranyág, Budapest, 1995.
- Gesztelyi Tamás: Megjegyzések a maszk-állat kombinációk értelmezéséhez, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1992–1993.

HIEROSZ GÁMOSZ – OR ELSE, WHERE DID THE KING GET HIS FORT?

(On a group of unwritten relics on the sacral union between king and his horse)

In this paper the author proves, basing his proof partly on some Hungarian data from Vojvodina and partly on some written documents, and also on motives from a certain class of Hungarian folk stories, that oral relics of the ritual of the royal matrimony are still to be found in Hungarian folklore.

The paper draws a parallel between questions concerning the theme of the „sacred matrimony” and the European and Asian rites, for example, with

the Indian *Asvamedha* ritual and the medieval royal initiatory customs of the Ulster Celts.

Fent a svédországi, lent pedig az olaszországi sziklarajz Broly-Johansen könyvének alapján.

FARAGÓ KORNÉLIA

A TÉR GEOFILOZÓFIAI INTERPRETÁCIÓJA

Hogy a gondolkodás térbe ágyazottsága kultúrateremtő erővel bír, azt jelenti, nem elégséges az az elképzelés, amely abban a sokat ismételt állításban merül ki, hogy a kulturális dimenziók magukon viselik a térbeliség nyomait. Még kevésbé fogadható el az a beállítottság, amely arra egyszerűsíti a térbeliséggel való foglalkozást, hogy az antikvárius módon történelmi példákat szolgáltatson az elméleti érdeklődésnek. Hogy a térszerkezet ne csak a gondolkodás tárgyát képezze, de konstitutív eleme is legyen a gondolkodásnak, több értelemezésből is kiolvasható, erősen kifejezett elvárás formájában. Mégis, a XX. századi bölcselet mérvadó, deklaratív megnyilvánulásaiban nagyobb hangsúly esett az idő, mint a tér taglalására. A korai heideggeri gondolkodás ebből a szempontból mintaszerű jelenség, mert bár újítólag nyúl a térbeliség szerkezeteihez, mégis az idővel kapcsolatos megfigyelésekben keresi a kultúra megújódásának lehetőségét. Hasonló a helyzet a fenomenológiával is, amely a horizont fogalmának kibontásával újszerű térgondolkodást előlegezett, az értelmezők zöme mégis az időexplikációnak tulajdonít kimagasló jelentőséget.

Gilles Deleuze és Felix Guattari¹ viszont olyan fogalmakat alkotnak a térbeliség kapcsán, azaz egy olyan kutatási programot bontanak ki, amely magának a tapasztalatnak a fogalmát is módosítja. Geofilozófiai ihletettséggű gondolkodásukban nemcsak problematizálják a tér fogalmát, de kultúrfilozófiai artikulációk segítségével egyúttal arra is törekszenek, hogy megváltoztassák a térbeliségről vallott elképzeléseinket. A szerzőpáros analíziseiben kidomborodó mozzanatok alapján párhuzamok bomlanak ki térfilozófiájuk és az előző bölcseleti irányulások között. A „föld” horizontjának feltárása például már Heideggernél is fellelhető, igaz egészen más kontextusban. Deleuze és Guattari térfilozófiája figyelembe veszi és továbbviszi Merleau-Ponty programatikus mondatát: a tér nem egy olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, hanem médium, amely által elrendeződnek a dolgok. A szerzőpáros oly módon rendszerezi térbeli egzisztenciákkal kapcsolatos megfigyeléseit, hogy azok megkülönböztetett figyelmet érdemelnek.

Említésre méltó, hogy geofilozófiai beállítottságuk gazdag vonatkozási rendszert teremt a filozófia és a művészetek között. Amint a következőkből

kitűnik, a művészet és a filozófia közötti demarkációs vonalakat is a térbeliség strukturálódásából kiindulva húzzák meg.

A geofilozófia kiindulópontja: a gondolkodás, a föld és a tér viszonylatrendszerében valósul meg. E kiindulópontot az a három fogalom magyarázza, amelyek megtalálhatók a szerzőpáros korábbi könyvében, az **Anti-Ödipuszban** is. Ezek a következők: territorializálás, deterritorializálás és a reterritorializálás.² A föld mint abszolút horizont szerepe abban nyilvánul meg, hogy lehetővé teszi e három fogalom folyvást történő interferenciáját, azaz a rögzülés, elmozdulás és újrarögzülés hármasszerkezetét. A mozgás és a megállapodás örökösen újraformálódó/újraartikulálódó folyamataiban pillantjuk meg a történelem hosszmetsetét, a történelem és a kultúra térdimenzióit, de nyelviségünk térbeli artikulációját is. A térbeli elmozdulás vertikális és horizontális: a „territóriumokat szétvető, deterritorializáló és rétegtelenítő mozgások” vertikális jellegűek, amikor a teret transzcendentális erővonalak hatják át, amikor a tér artikulációja a magasság dimenziói alapján megy végbe. A tér újraartikulálódó szerkezetének hátterében ott van az Idegen, aki, kihasználva a föld erejét, birodalmat alapít, reterritorializál, azonosítható földszegmentumokat teremt, ott van az őslakó, aki városlakóként igényli az Idegen behatolását/integrálódását a városba, hívja őt, hogy együttesen újraazonosítsák a teret, reterritorializáló eljárásokkal újrarendezék a területet. A város az ő fellépésükkel emelkedik ki a történelemből: a deterritorializáció folyamatait testesíti meg, lehetővé teszi az átjárásokat, a küszöbök átlépését és magához illeszti az externális tereket a különböző hálozati rendszerek kiteljesülésével. A kultúra története ezen egymásra utaló, egymásba nyúló, egymást keresztező mozgásokból rajzolódik ki, e történelmi térből sarjadnak ki a kultúra alakjai; a városba betérő nomádok, a bölcséleti gondolkodást magukban hordó otthontalan idegenek, egyszóval azok a „pszichoszociális” típusok akik az egymást keresztező térkontsellációk megnyilvánulásait jelenítik meg. A föld mint térhorizont magába foglalja mindazt, ami rajta és általa történik, egyesül azokkal, akik tömegesen hagyják el lakóhelyeiket, zarándokútra térnek üdvözülést keresve, vagy vándorutakon bolyonganak.

Ahogy a kései Heidegger az idő hármasszerkezetét értelmezve jutott el az idő és a lét viszonylatának radikális újrafogalmazásáig, úgy Deleuze és Guattari is egy történelmi-szintetikus térszerkezetben látatják elemzésük vezérfonalát. De az ő gondolkodásukban egyetlen térforma sem bír elsőbbséggel, bizonyos módon a relativizálódásra helyeződik a hangsúly. A föld sokszor kompromittált fogalmának talapzatán mennek végbe az

elterületesítés folyamatai. Ezáltal a mozgás, az átalakulás, a transzlokáció képeit ismertetik meg velünk: a területet ruházzák fel dinamikus jelentésekkel, bevonva azt az általános keletkezés–levés történetébe, a határok átrendeződésének, kimozdulásának, elbizonytalanításának, szertefoszlásának forgatagába. Hiszen a deterritorializálás rögzítettséget feloldó folyamatai viszonylagosságukkal tűnnek fel, ezer szállal kötődve a területek immobilitásához. Azt is meg kell említeni, hogy a deterritorializálás abszolút jelleggel is bírhat, mégpedig akkor, amikor, ahogy Deleuze és Guattari írják, a föld átkerül egy gondolkodó lét, gondolkodás-természet terének tiszta immanenciájába, amelyet diagramszerű mozgások szelnek át. A teresülések: csomó-keletkezések, melyek a territorializálás–deterritorializálás–reterritorializálás szálaiból kötődnek. Ezzel új mozzanatokkal gazdagodik az elemzés. A gondolkodás lényegéhez tartozik ugyanis, a teresülésbe való beágyazottság, a gondolkodás az immanencia terének kiterjesztéséből áll, amely abszorbeálja a földet. A teresülés az immanencia és a transzcendencia pólusai között történik. Így, ha a transzcendencia az égi magasságokba mutat, akkor a gondolkodás sajátossága, hogy mintegy beilleszti, bevonja a transzcendens teret saját tereinek immanenciájába. Ehelyütt új lehetőségek nyílnak meg elemzésünk számára: a szerzőpáros úgy gondolja tovább geofilozófiáját, hogy az immanenciát összekapcsolja az önérvényesítő fogalom filozófiájával. Ezáltal nyelvi-ontológiai síkra helyezi az analízist, a tér ontológiai artikulációja felé nyit. Előtérbe kerül a fogalom és az alakzat viszonylatainak egymásbajátszása, amely arra hivatott, hogy megvilágítsa a filozófia és a művészet különbségeit. Fel kell ismerni ugyanis kezdetől fogva a művészet és a filozófia különállását, látni kell a közöttük lévő munkamegosztás szükségszerűségét, demarkációs vonalakat kell húzni a fogalom és az alakzat közé. E hármasszerkezet tagolásának egységével túllépünk a térbeliség egyszerűsítő képletén: a territorializálás–reterritorializálás–deterritorializálás folyamatainak elemzése eleve ellentmond a tér modern homogenizációjának. A fogalmak teremtése jelenti a filozófia kvintesszenciáját, önérvényesítő lényegének kifejeződését. Ugyanis a fogalmakat nem terheli a külsődleges adekváció, avagy a referencialitás terhe, a fogalmak teremtő ereje egyet jelent a referencialitás uralmának legyengítésével. A fogalmak „szintek nélküli felületek, koordináták nélküli hierarchiák, szintagmatikusak és konzisztensek, vibrációk középpontjai”. Sőt mi több, a másság fogalmának, az előzetesség fogalmának összekapcsolása is olyan eljárásra utal, amely Merleau-Pontyt idézi. A Másik úgy jelenik meg a színén, mint a tapasztalat előfeltétele, azaz, mint térteremtő mozzanat, amely által meg-

jelenítést nyerhet az alany és a tárgy, a tárgyiség. Miközben arról értekeznek, hogy a Másik minden hosszúságból mélységet teremt a térben, Deleuze és Guattari a modern térfogalmat illetően fogalmaznak meg bíráló észrevételeket. Hiszen, mint ahogy az előbbiek során kitűnt, Maurice Merleau-Ponty filozófiájában³ a Másik transzcendentális szereppel bír, általa keletkezik a tér konfigurációja. Nem a másság jelenítődik meg a tér sémáiban, hanem a Másik tere teszi lehetővé a tér artikulációját. A kultúratörténet temporális sémái a térbeliség révén jelennek meg, minthogy a kultúratörténet a territorializálás–reterritorializálás–deterritorializálás hármasegységében lesz a narráció tárgya. Így a kultúra jellegzetessége, hogy a létén territorializálódik, a nyelv és a lét elemei a térbeliségben, a teresülés processzusaiban keletkeznek. A klasszikus német bölcsélet, Schillerék nemzedéke, a görög múltot reterritorializálódik. Az antropológia ugyancsak a teresülés kapcsán fejtik ki gondolatait: így az egyik legrelevánsabb antropológiai esemény, a kéz deterritorializációjában és az eszközök révén megvalósuló reterritorializációjában jön létre. A példák sorolhatók a kultúra- és civilizációtörténetből. Ahhoz, hogy létrejöjjön a teresülés, a hármasság dinamikus szintetizálódására van szükség, mely a föld horizontján megy végbe. Maga a filozófia is reterritorializálódik a fogalom testén, amelynek „nincs objektuma csak területe”.

Principium divisionis

Günther Anders⁴ kultúrkritikai gondolkodásának keretén belül tematizálja a tér és az idő közötti különbségeket. Nem a tér ontológiai vagy antropológiai modalitásainak feltárására tesz erőfeszítéseket, hanem kultúrkritikai céllal reflektál azokra a tapasztalati formákra, melyek alapján a tér adottságként jelenik meg a modern ember számára. Elméleti érdeklődése így csak azokat a mozzanatokot veszi számba, melyek kultúraspecifikus jelentőséggel bírnak. Kimondatlan kiindulópontja, hogy a modern individuum uralmi intencionáltsága, világát uralni szándékozó beállítottsága a legszorosabb összefüggésben áll a tér- és az időtapasztalat módozataival. A tér- és időformák nem bírnak „önálló”, magábanvaló jelentőséggel, mind a földrajzi, mind a kronológiai tájékozódás mélyen beleágyazódik a modernitás hatalmi szerkezetéibe. Az uralmi intencionáltságból következik, hogy a tér és az idő negatív mozzanatokként jelentkeznek, melyeket a modern szubjektum meghaladásra ítél, a modern dinamika struktúrájából sarjad, hogy a tér- és az időformák, ahogy Anders mondja, „akadályokként” jelentkeznek. Olyan akadályokként, amelyek a modern szubjektum hatalmi stratégiájának

megvalósulása elé gördülnek. A modern szubjektum arra irányul, hogy csökkentse az intenció és a megvalósulás közötti térbeli és időbeli távolságot. Minden tér- és időselet ugyanis korlátként merül fel, az idő és a térmódusokban a modern szubjektum „többletet” tapasztal, mely elodázza céljai realizációját. A földrajzi és a kronológiai mozzanatok szerkezete összefüggésben áll az uralmi törekvésekkel, a térerorientációs pontok úgy hálózák be a világot, hogy a távolságmódusok minél kisebbre zsugorodjanak. Ennek megfelelően értelmezi át Anders Kant idő- és térfilozófiáját: a tér és az idő nem szemléleti, hanem „akadályoztatási” formák. Az idő és a tér, lévén, hogy szétválasztják az intenciót és a megvalósulást, nem principium individuationis-ként hanem *principium divisionis*-ként bukkannak felszínre. Az idő és térmódusok az „út” formái, a modern szubjektumnak, a principium divisionis révén, állandóan úton kell lennie, hogy minél kisebbre csökkentse az intenció és az intenció megvalósulása közötti hézagot. E rés betömésének alakzatai jelenítik meg a modern megnyilvánulások fenomenológiáját. Amikor Anders azt állítja, hogy a tér és az idő az üldözés formái, akkor azt a gondolatot rögzíti, hogy a modern szubjektum tértapasztalata utópikus meghatározottságú. Utópikus abban az értelemben, hogy a modern szubjektum konstitutív jegye az az igénye, hogy megszüntesse a teret mint tapasztalati módozatot. Ebben az esetben, ugyanis, a hatalmi stratégiák előtt megjelenő akadályok szétporladnának. A tér megszűnésének aszimptotikusan megvalósítható ideálja mobilizáló erejű, ugyanakkor paradoxális jelleggel kölcsönöz a modern érületnek. A tér maradéktalan alárendelése ugyanis megfosztaná a modern szubjektumot legfontosabb dimenzióitól, ahogy Anders fogalmaz, a szubjektum „ha elérne e céljához, akkor már nem is lenne itt a szó nem-metaforikus értelmében, azaz, akkor elhalálozna”. Vagyis: a szubjektivitás általunk ismert formái, a szubjektivitás megnyilvánulásai a tér meglétéhez kötődnek, a tér kiiktatása a szubjektum létét is megsemmisítené.

A (modern) szubjektum léte függ a *jelenlét* és a *távollét* distanciájától, a *távollétnek* abszolút jelenlétté való transzformációja, a *jelenlét* és a *távollét* modern kiegyenlítése a szubjektum létét sodorja veszélybe. A modernitás az uralmi intenció és a szubjektum léte közötti ellentmondást élezi ki.

A *távollét* tapasztalati módusai differenciálják az időt és a teret. Az intencióból származó akarat a tértapasztalat esetében tárgyát *távollétben* tudja. Az akarat tárgya, térspecifikus pozíciójából következően, egzisztenciálisan is *távollévőnek* bizonyul. Ez a térspecifikus létezés magyarázza, hogy irányulásunk az „itt” és az „ott” komplementárisan megvalósuló orientációs

mozzanatok segítségével rögzíti helyzetét, a világba való gyökerezettségét. „A tárgy térbelileg távollevő, amennyiben egzisztál, noha én nem birtokolom.” Azaz a térspecifikusság itt az intencionalitás egzisztens móduszával kapcsolatos. Az időtapasztalat esetében az intencionalitás tárgyára irányuló akarati aktus „időbelileg is távollevő, azaz nem egzisztáló, kitöltődése azért megy végbe, mert nem birtokolom”. Itt viszont az időspecifikusság az intencionalitás tárgyának nem-egzisztens mivoltával függ össze. Az idő és a tér közötti különbözőség fennáll, mindaddig amíg a távollét és a jelenlét közötti differencia létezik. Abban a posztulált pontban, amelyben a távollét összeolvad a jelenléttel, a tér és az idő között az egyneműsítés kódjai érvényesülnek. A modern szubjektum utópiája végső formájában, tehát az idő és a tér közötti differencia megszüntetésében nyilvánul meg.

Kultúra és térbeliség

Megannyi metafora tanúskodik arról, hogy az európai gondolkodás önreflexivitása mélyen térbe ágyazott, térrelációkhoz kapcsolódik. Az európai kultúra önlátatását ugyanis a kezdettől fogva olyan mozzanatok fémjelzték, amelyek e kultúra erőteljes térvonatkozását hangsúlyozták. Így az út metaforája, amely az úttalansággal, az út elvesztésének veszélyével, a dezorientáció tapasztalatával együtt az emberi létezés sajátos lehetőségét testesíti meg, már az antik gondolkodásban megjelent. Az ember mint a világ utasa, mint a világtér bejárására, elfoglalására rendeltetett lény érvényesíti a kultúra egzisztenciális térdimenzióit. Ezzel kapcsolatos, hogy az európai kultúra jelentékeny egyéniségei az út metaforáját használták akkor is, amikor a történelem lényegét kívánták kifejezni. S ugyancsak az elmondottakkal kapcsolatos, hogy a gondolkodás folyamatának leírása is magán viseli a térfilozófia jegyeit. Az e századi gondolkodás meghatározó egyénisége, Martin Heidegger szerint a gondolkodás kibontakozása térvonatkozású: lényegi jellegzetessége ugyanis, hogy térbeli konfigurációkba rendeződik. „Bizonyos, hogy a gondolkodás út-jellegének megpillantása nehezebbre esik az elképzelés ma uralkodó szokásának. Mert a gondolkodás út-jellege túl egyszerű és bejárhatatlan a ma uralkodó nézeteknek, amelyek a »gondolkodás« számtalan módszerébe vannak bonyolódva.”⁵⁵

„A gondolkodás ugyanezekben az írásokban vagy saját kísérleteiben mindig vagy legtöbbször azon az ösvényen tart, melyet a földút szel a mezőn át. Ez olyan közel marad a gondolkodó lépéséhez, mint a földműveséhez, ki kora reggel kaszálni indul.”⁵⁶ Heidegger elképzelésében a gondolkodás útja nem egyenesvonalú mozgásként tematizálódik, hanem a kérdés

logikájából fakad. A gondolkodás úgy teremti önnön terét, hogy kérdezve önmozgást végez (Utak/ A gondolat útjai, maguk is járók,/Elfolyók/Mikor térnek újra vissza,/ Mire is kilátást hozva? – áll Heidegger Utak' c. versében.), mindent megkérdőjelez, eddig ismeretlen utakat teremt magának, melyek csak rá jellemzőek. A kérdezésből származó dinamika jellemzője, hogy a gondolkodás vissza-visszatér e sajátos tér konstellációihoz, önnön mozgásterének előzetes pontjaihoz (Utak, maguk is járók,/ valaha nyíltak, hirtelen elzárkózók,/későbbiek; korábit mutatók:), hogy azokat önmagába építse. Ugyancsak az egyenesvonalúság bírálását nyújtja az a gondolat is, amely a gondolkodás tereibe való belépést a labirintusszerű térformálódással egyenlíti ki. E. Bloch Goethere, azaz Goethe „topográfiai ideáljára” és Hegelre támaszkodva, a fausti utazásmotívumot a gondolkodás legmélyebb ösztönének minősíti, mely az ember történelmi öntapasztalását példázza. Úgy véli, hogy az utazásmotívum a történelem topográfiai lényegét fejezi ki.

A kultúrát textuális gyakorlatként tematizáló gondolkodásmód lényeges ponton hivatkozik térfilozófiai gondolatokra. A kultúra strukturális integritásának lényegét J. Lotman a térkonfiguráció vetületeként elemzi. Eljárásának sajátossága, hogy megkülönbözteti a kultúra központi és periferikus szféráit. Abból indul ki, hogy a kultúra genetikus gyökerei mitologikus mozzanatokhoz kapcsolódnak, melyek viszont „topológikus térként” konstituálódnak: „A kultúra központi mítoszalkotó mechanizmusa úgy szerveződik, mint a topológikus tér. Ez a mechanizmus a lineáris időtengelyre való kivetítés során és a rituális játék-szertartás mozzanatainak irodalmi szövegbe kerülése folyamán jelentős változásokon megy keresztül: lineáris és tagolt szerkezetűvé válik, s ennél fogva a tér valamely mondat-elven szerveződő irodalmi szöveg tulajdonságait ölti magára.”⁸ Ebből a kiindulópontból viszont eljutunk ahhoz a következtetésig, hogy a térdimenzionalitás a kultúra központi eleme. A genézis a mitológia meglétére utal, amely térfilozófiai diszkurzus segítségével ragadható meg. Amit Lotman központi mítoszalkotó mechanizmusnak nevez, az a kultúra koherenciáját biztosítja. Ugyanis a „kultúra törvényalkotó centruma”, ahogy ezt Lotman nevezi, úgy teremthet koherenciát a kultúra számára, hogy „magasabbrendű értelemmel bíró világot” teremt. Magasabbrendű értelmi entitások nélkül nincs kulturális koherencia. Lotman szerint a kultúra mítoszalkotó mechanizmusa korrespondál a mondat-elven alapuló, szerveződő irodalmi szövegekkel, „a mondat sajátosságai szerint épül fel”. A periferikus rész pedig a rendezetlenség, a kontingencia, a szervezetlenség mozzanatait foglalja magába, melyek a ki-

hágás jelentéskörével vagy strukturálisan önálló egységek vonatkozásaival kapcsolatosak. Témánk szempontjából annak van jelentősége, hogy a koherenciát teremtő mechanizmusokat Lotman a térrel összefüggésben tárgyalja, azaz a topologikus tér mint az alapvető kulturális kategóriák egyike, integráló, strukturáló egészként jelenik meg, amely a véletleneket kiszűrő mechanizmusként, egységessítő erővel bír.

Jegyzetek

- ¹ Gilles Deleuze / Félix Guattari: Geofilozofija. In: Šta je filozofija? (Qu'est-ce que la philosophie? Paris, 1991.) Sremski Karlovci–Novi Sad, 1995.
- ² A terítóriumokba való szerveződésről, a terítóriumot szétvető deterritorializáló vonalakról és a területet újrendező, reterritorializáló eljárásokról magyarul lásd, Gilles Deleuze–Félix Guattari: Rizóma. Ex Symposion, 1996/15–16.
- ³ Maurice Merleau-Ponty: Fenomenologija percepcije. Sarajevo, 1978.
- ⁴ Günther Anders: Zastarelost prostora i vremena. In: Zastarelost čoveka. Beograd, 1985.
- ⁵ Martin Heidegger: Költemények. A gondolkodás tapasztalatából. Budapest, 1995. 233.
- ⁶ Martin Heidegger: i. m. 91.
- ⁷ I. m. 205.
- ⁸ Jurij Lotman: A szűzsé eredete tipológiai aspektusból. In: Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai. Pécs, 1994. 100.

A GEOPHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF SPACE

The spacial philosophy of Gilles Deleuze and Felix Guattari takes into consideration and develops further Maurice Merleau-Poty's programmatic sentence: space is not a medium in which things become settled, but a medium by means of which things become settled. The co-authors organise their perception of our spatial existence in such a way that they are also worthy of attention concerning the special poetics of a novel.

GEROLD LÁSZLÓ

ÁTOK ÉS REMÉNY

EGY-KÉT SZÓ VÖRÖSMARTY SZABADSÁGHARC UTÁNI
KÖLTÉSZETÉRŐL

Aki költeményekkel szeretné „elmondani” 1848/49, a forradalom és a szabadságharc történéseit, az nyilván Petőfi-verseket idéz, aki viszont a világiosi fegyverletétel utáni napok, évek nyomasztó hangulatát kívánná megidézni, az elsősorban Vörösmarty Mihály és Arany János költeményeivel tehetné ezt meg. De addig, míg az ötvenes évek első felének Arany-verseiből (**Ha álom ez élet..., A lantos, Névnapi gondolatok, Emléklapra, Évek, ti még jövődő évek, Letésem a lantot, Fiamnak, Reményem, Ősszel, Kertben, A világ, A vigasztaló stb.**) a rezignáció reménytelen hangjai szólnak, a Vörösmarty-költeményekből a kétségbeesés átokból és reményből szőtt hangjait halljuk. Persze nem mindegyik 1849 és 1855 között írt Vörösmarty-versből, mivel a sírversekben, melyeket megbízatásból, némi kereset céljából írt, engedve Toldy Ferenc „kalmáris” felszólításainak, nem illik, nem való sem átkot, sem reményt említeni, a hagyományos emlékkeresetben pedig, melyeket bujdosása során vendéglátói hitveseinek s leánykájának kérésére írt, csak a remény számára van hely. Ellenben a **Setét eszmékben**, az **Átokban**, az **Előszóban**, **A vén cigányban** már együtt, egymás után kiált a költő átkot és szól a reményről. Viszont **Az ember élete** című versben, melyben segítő jötevőjének, a költőnek némi telket, majd évjáradékot adományozó gr. Batthyány Kázmérnak emelt versemléket, akárcsak az életművet lezáró töredékben, a **Fogytán van a napod...ban**, csak a remény szólal meg, igaz, más-más felhangoktól kísérve.

Az igazsághoz tartozik, hogy a mostani alkalmi dolgozat homlokára írt két szó, az *átok* és a *remény*, nem előfordulásának gyakorisága, hanem a versekkel kifejezett életérzés, hangulat alapján tekinthető meghatározónak Vörösmarty Mihály utolsó alkotói korszakára. Szám szerint Vörösmarty ekkor írt verseiben gyakrabban fordulnak elő például a világ, a haza (úgyis, mint hon), az isten, az ember, a sír, az élet szavak, de a korszak versívének két tartó pillére, két lehangsúlyosabb főneve az *átok* és a *remény*.

Ez a két szó rendelkezik a kései Vörösmarty-versekben a legnagyobb belső feszítőerővel, érzelmi energiával.

Átok és remény: két különböző, mondhatnánk, egymást kizáró két hangulat megnyilvánulása. Ha azonban együtt, egyszerre törek fel az emberből, akkor olyan drámai feszültséget teremtenek, amelytől szikrázik a vers, amint ezt legerőteljesebben Vörösmarty első Világos utáni költeménye, a **Setét eszmék** tanúsítja.

A verset Vörösmarty bujdosása idején írja 1849 október elején a Szatmár megyei Gebén, Csanády János házában, a gazda feleségének emlékkönyvébe (kezdetben hol **Emléklapra**, mint a **Remény** című zsebkönyvben 1858-ban, hol **Emlékkönyvbe** címmel jelent meg), akkor s ott készül, ahol s amikor a bujdosótárs, Bajza József is verssel köszöni meg a figyelmes vendéglátást:

„Gyászos időbe vagyok szomorú vendége lakodnak,
Honnomban idegen és menekülve futó.
Mentsen az ég, oh hölgy, olly kintől, millyen emészti
Keblem az eltiprott szent haza gyásza között.”

Csakhogy míg Bajza disztichonja visszafogottan óva int, kímélni akar, addig Vörösmarty sorai semmire és senkire sincsenek tekintettel:

„Setét eszmék borítják eszemet
Szivemben isten-káromlás lakik,
Kivánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig..
Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent:
Miért én éltem, az már dúlva van.
Illy férfitől nemes hölgy mit kívánsz
Emléklapodba? Inkább adj nekem
Hitet, sejtelmet, egy reménysugárt,
Hogy el nem vész, hogy él még nemzetem.
Koldulni járnék illy remény-hitért
Megvenném azt velőm- s véremen.
Imádkozzál – tán meghallgattatol –
Az még segíthet illy vert emberen.”

Hogy milyen mértékű a költő elkeseredése, azt nemcsak a vers első felének istenkáromló részletei („vesszen ki a világ / S e földi nép a legvégső fa-

jig”), hanem a vers szerkezeti tengelyében levő, gondolati és érzelmi tekintetben egyaránt központi sora („Miért én éltem, az már dúlva van”) utáni rész reményképe tanúsítja. Csakhogy miféle remény lehet az, melyért, sőt csak a hitéért is koldulni kell, mely élet árán, velőn és véren sem vehető meg? És remény-e egyáltalán az, ami csak az imában létezik? És segíthet-e az ima „illy vert emberen”, kinek szívében „isten-káromlás lakik”?

A **Setét eszmékben** az átok, láthatóan, erősebb a reménynél. Mintha benne már az ugyanaznap, 1849. október 10-én írt másik Vörösmarty-vers, az **Átok**, Görgey elleni szitokáradata készülődne felszínre törni:

„Görgeinek híják a silány gazembert.
Ki e hazát eladta cudarul.
Kergesse őt az istennek haragja
A síron innen és a síron túl.

.....
Hervadjon a fű, ahol megpihenne,
Akadjon fel, midőn a fára néz,
Enyhet ne adjon éhe szomja ellen
A föld, s ne nyújtson soha emberkéz...

Kergesse őt a balszerencse, mint
Szilaj kutyák a felriadt vadat.
Éljen nyomorból, kínból mind halálig,
S ha elhal, verje meg a kárhozat.”

Hogy a költő, mint talán soha máskor, és ilyen mértékben személyre szólóan kegyetlen, azt nem is annyira Görgey iránti régebbi ellenszenvével lehet, kell magyarázni („németebb a németnél”, írta róla), hanem azzal, hogy a vers keletkezését megelőzően értesülhetett Vörösmarty a tizenhárom tábornok október 6-ai aradi kivégzéséről, s látta, Görgey nem volt köztük, ami csak megerősítette őt abban a hitében, hogy a fővezér áruló. (Újabban ezt nem ilyen egyértelműen ítélik meg!)

De mintha a Görgey erkölcsi megsemmisítésére törekvő verssel alább is hagyna Vörösmarty átkozódása. Vagy olyan versekbe öntötte ki átokban is feltörő fájdalját, bánatát, melyeket a fáma szerint „honfiúi elkeseredésében néha-néha írt (...), szivetrázó(ka)t, könnyfacsaró(ka)t”, de melyeket, miután barátainak felolvasta őket, meggyújtott, „a lángok martalékául adta, hogy a zsandár kezébe ne kerüljön”-ek, amint egy Baracsán készült szomszédi

feljegyzésből tudjuk. A **Setét eszmékkel** és az **Átokkal**, valamint az elhamvasztott versekkel ellentétben az 1850-ben írt **Előszó**ban és a négy évvel későbbi, sokáig a költő utolsó művének tartott nagy versben, **A vén cigányban**, jóllehet mindkettőben feltűnik az átok, Vörösmartyt már inkább a remény foglalkoztatja.

A remény az ötvenes évek egyik varázsszava lehetett, mégha talán mindenki mást is értett rajta, de nincs, nem volt költője vagy egyszerű halandója a kornak, ki ne fohászzkodott volna hozzá, ne hitt, ne akart volna hinni benne. 1851-ben szépirodalmi és művészeti füzetes kiadvány jelent meg a két Vahot, Imre és Sándor, majd Jókai szerkesztésében, **Remény** címmel, melynek szerzői között többek között Arany János, Eötvös József, Erdélyi János, Jósika Miklós, Kuthy Lajos s Tompa Mihály neve is olvasható. De, amint említettem, az 1858. évre megjelent zsebkönyv is ezt a címet viselte. Hogy pedig az **Előszó**ban, **A vén cigányban** meg a **Fogytán van a napod...ban**, Vörösmarty utolsó költeményeiben, akárcsak a kor nagy költő-diagnosztája, Arany János ekkori verseiben, az egyre terjedő líraellenesség dacára legitimitást nyer az önvallomás, a par excellence líra, az elsősorban éppen a reménynek a versek középpontjába állításának köszönhető. De miközben líratörténeti szempontból ezt megállapítjuk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a remény a három Vörösmarty-versben nem a megnyugvás valós lehetőségeként, hanem már soha el nem érhetőként tűnik fel, s ily módon eleve tragikus érzés.

Ha az **Előszó** verskezdő és verszáró remény képe önmagában ilyen szempontból talán félrevezethető is lehetne, a kettő összevetése már nem hagyhat kétséget affelől, hogy a múltat idéző („Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég. / Zöld ág virított a föld ormain. / Munkában élt az ember mint a hangya: / Küzdött a kéz, a szellem működött...”), „emberüdvőt” ígérő reménynek, melytől „reszketett a lég”, a vész utáni telet, csendet, havat, halált követően a tavasz díszéibe öltöztetett remény – mégha nem is nevezi meg a költő –, nemcsak önnön torzképeként értelmezhető, hanem a kezdősorok ragyogó reményképet is elhomályosítja, sőt – mondhatnánk –, visszavonja. És bár a versben alig jut szerephez a reménnyel szembeni ellenpólust jelentő átok, egyszeri felemlítésével (a „Szétszaggatott népeknek átkai”-ként, melyek sóhajként kelnek a „csonthalmok közül”) mégis félreérthetlenné teszi, hogy immár remény nem lehet, nincsen. Következésképpen a záró-sorokból kacérkodva élénk tűnő remény hamis, megvalósíthatatlan.

Ahogy az **Előszó**ban az átok visszájára fordítja, ellehetetleníti a reményt, ugyanúgy **A vén cigányban** is ez történik. Azzal, hogy a hatodik versszak két

első sorában („A vak csillag, ez a nyomorú föld / Hadd forogjon keserű le-
vében”) a költő mintegy megátkozza az ember szenvedéseinek színhelyét,
eleve meghatározza a következő négy sorban felsejlő remény képét, amit ha
„annyi bűn, szenny és ábrándok” kísértek, akkor akár a „vihar hevében” tör-
ténő megtisztulásában sem lehetünk bizonyosak. Ki tudja, egy új Noé bárká-
ja miféle „új világot zár – majd – magába”? Nem „vakmerő remények”-ről
lehet csak szó, ahogy a valóságot meghaladó jelentésű jelzővel („vakmerő”)
utal rá a költő? Hogy valóban Vörösmarty reménytelennek látja a reményt,
azt a költemény utolsó versszaka indirekt formában alátámasztja. Látszólag
a záróstrófa a reményről szól, „Lesz még egyszer ünnep a világon”, de – fi-
gyelmeztet a költő –, csak akkor, ha megszűnik a viszály, ha nem lesznek há-
borúk. Vagyis tudta Vörösmarty s tudjuk mi is: soha.

Ezek szerint Vörösmarty Mihály mindmáig legismertebb, a *Szózatnál* is
ismertebb költeménye, *A vén cigány* inkább azokat igazolja, akik a remény-
telenség versének látják. Ám, ha valaki kételkedne ebben, azt meggyőzi az
életművet záró töredék, melyben a remény s a vele azonos jelentésű hajnal
szóról, a költő önmagához intézett kérdésben említi őket („Van-e még re-
ményiség? / Lesz-e még hajnalod?”), Vörösmarty kimondja, csupán álmo-
dozás, mellyel el lehetett játszódni.

Ennek a keserű igazságnak felismeréséhez jutott el élete, költői opusa
végén Vörösmarty Mihály, kinek az idén ünnepeljük születése kétszázadik
évfordulóját, s ki egész lényével fizetve a magyarságot ért nagy katasztrófá-
ért, a negyvennyolcas forradalom és a szabadságharc bukásáért, s ki a
reménykeltő reformkor nemzeti költőjeként éri meg a tragikus véget.

CURSE AND HOPE

In the author's opinion curse and hope are the two determinant notions in
Mihály Vörösmarty's poems written after the war of independence that most
fully express the feelings towards life of both the poet and his time. On the
occasion of the 200th anniversary of the poet's birth this paper attempts to
describe the last chapter of the opus of this great Hungarian romantic poet,
which includes several great poems of nineteenth century Hungarian lyric
poetry /(Setét eszmék (Dark ideas) Átok (Curse) Eloszó (Preamble) A vén
cigány (The Aged Gypsy), in view of the occurrence and relation of these
two different, indeed, opposing concepts.

KÁICH KATALIN

DITRÓI MÓR ÉS A THÁLIA SZÍNÉSZSZÖVETKEZET*

A „vígszínházi stílus” megteremtője, ahogyan a többi között Mészöly Tibor is nevezi Ditrói Mórt,¹ a 19. század utolsó negyedében végigjárt minden olyan lépcsőfokot, mely adottságainak megfelelően színészi pályafutásának végkifejletében az egyetemes magyar színjátszás történetének összefüggésében megkülönböztetett helyet biztosított a számára. Az a tény pl., hogy Paulay Ede színtanodájának a növendéke volt, lehetővé tette számára, hogy miután „Nem [volt] esztétizáló típus, hanem izig-vérig a gyakorlat embere”,² a hajlamaival összhangban lévő tanítási módszer révén sajátítsa el a színházi szakma tudnivalóit. „A tanítási mód az intézetben *gyakorlati* – írta Paulay Ede a *Visszapillantás a Színészeti Tanoda 10 évi működésére* című írásában –, amennyiben a felsorolt elméleti tantárgyakat is a színészetre alkalmazottan röviden tanulja meg a növendék; annál terjedelmesebbek a magyarázatok, fejtegetések, és ezek is mindig a betanulandó szerepekre alkalmaztatnak. A darabok betanulása, az előzetes magyarázat után a növendékekre van bízva, hogy kísértse meg a feladott jellemet saját gondolkozása után felfogni és előállítani.”³

Ditrói tevékenysége során a színészi szerepfelfogás és megformálás alapvető követelménye az lett, hogy „a színész magából induljon ki, ne pedig rákényszerített, előjátszott vagy előhangsúlyozott mintákat kövessen”.⁴

Az Európa-szerte bekövetkezett századvégi színházi forradalomban a lényegét, ellentétben az addigi pátosszal teli patetikus deklamációval, a minőség útját az ún. külső eszközök teljes mellőzése, a realizmus jelentette. A magyar színháztörténetben ennek a folyamatnak a beindulását Paulay Ede, kiteljesedését pedig Ditrói Mór neve fémjelzi. Az Ignotus által „magyar Sztanyiszlavszkij”-nak nevezett, egy személyben színész, rendező, színigazgató és színházalapító működésével Jób Dániel szerint „a modern magyar színház kezdődött”.⁵ A fontos kívánalmak megfogalmazása között helyet kapott „a belülről való ábrázolás”, a „ne játsszuk, hanem éljük a szerepet”,⁶ a közvetlenség, a természetesség, a lendületes játék épp úgy, mint a rendezői koncepció elsődleges követelménye, nevezetesen a szereposztás, lévén hogy tudta: „a színész lát, érez, vagy nem lát és nem érez”.⁷

* A tanulmány a Domus Hungarica támogatásával készült

Ditrói Mór pályájának alakulásában döntő szerepe volt a Paulay-féle Színitanodának, a Thália Színészszövetkezetnek, a kolozsvári s természetesen végül az egységes stílusú társulatot létrehozó vígszínházi színidirektorságnak. Szakdolgozatunk ezúttal a Thália Színészszövetkezet működésével kapcsolatos kérdéskört igyekszik feltérképezni.

Előljáróban a vonatkozó irodalomban szeretnénk rendet teremteni, ugyanis e Szövetkezet tevékenységi idejét illetően számos helyen eltérőek az adatok. Kezdjük talán a legújabb kiadványban, az 1994-ben közzétett **Magyar színművészeti lexikonban** rögzítettekkel. A Ditrói Mór címszó szerzője azt állítja, hogy a Thália Színészszövetkezet 1887-ben alakult.⁸ Ugyancsak ebben a kiadványban a Szabadka színészete címszóban viszont az áll, hogy „Ditrói Mór Thália Társulatának (1886–1888.), [...] valamint Csóka Sándor és Rakodczay Pál társulatának volt sikere”.⁹

A Színháztörténeti Múzeum és Intézet dokumentumtárában a vonatkozó iratcsomó anyaga a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatójaként tünteti fel Ditróit 1886 és 1896 között. A Németh-féle színházi lexikon nem említi a Thália Színészszövetkezetet.¹⁰ Incze Henrik **Magyar művészeti Almanach és Színészeti lexikon** című vonatkozó kötete szerint a Thália Színészszövetkezet 1885-ben alakult Szabadka téli állomással.¹¹

A kérdéssel kapcsolatban a legteljesebb zűrzavar Garay Bélának **Az ekhósszekértől a forgószínpadig** című munkájában található. A szerző azt állítja, hogy „Ditrói Mór igazgatásával alakult meg a Thália Színészszövetkezet, Breznay Gézát, és Hatvani Károlyt is beválasztották a vezetőségbe. Ez 1884 májusában történt”.¹² Közben azt is állítja Garay, hogy a jelzett időszakban tulajdonképpen Tóth Béla, valamint Mándoky társulata is játszott Szabadkán, ez utóbbi 1885–86-ban.¹³ Mándoky tagjai közé viszont a Thália Színészszövetkezet eminens tagjait is besorolta, nevezetesen Krieger Kornéliát, Marczel Gézát, Réthy Laurát, Kiss Pistát, Honti Marit és Valentin Lajost.¹⁴

Ezek után azt állítja a vajdasági magyar színjátszás nagy öregje, hogy a Ditrói vezette Thália 1887-ben ismét Szabadkán vendégszerepelt, meghozza októbertől kezdve, de „fáradozása mégsem sikerült, úgyhogy még a szezon folyamán Nagy Vince vette át a vezetést”.¹⁵

A valóság Ditrói Mór és a Thália Színészszövetség esetében a következőképpen alakult. Jakab Lajos igazgató társulatával 1885/86-ban Sopronban és Székesfehérvárott tevékenykedett. A főrendezői státust Ditrói töltötte be, akárcsak előtte Szegeden, az ottani színház leégésének idejéig. A Jakab vezette színtársulat botrányba keveredett a színészek többségének elégedetlen-

sége okán, s a kiutat Ditrói egy konzorcium szervezésében látta, ami lehetővé tette azt, hogy a folyamatban lévő idényben az állás nélkül maradt élegetetlenkedők szerződéshez juthassanak. A konzorcium a Thália Színészszövetkezet nevet vette fel, és 1886 virágvasárnapjától 1887 szeptemberéig működött, mint ahogyan azt Mészöly Tibor is megállapította.¹⁶

A **Színészek Lapja** 1886. és 1887. évi tanúsága szerint országsszerte számos konzorciumot alakítottak a színészek, s ebből a tényből arra lehet következtetni, hogy a vidéki színidirektorság intézménye válságba jutott. Ezeknek a társulatoknak a pénzelése még mindig a megoldatlan problémák közé tartozott, állami segílyre a társulatok szervezői egyenlőre nem számíthattak, az állomáshelyek hivatalos közegeinek jóindulatán múltott, hogy sikerül-e néminemű szubvencióhoz jutni. A vidéki társulatok többsége előtt tehát bizonytalan volt a jövő, különösen a tevékenységhez szükséges anyagi eszközök biztosítását illetően.

A színész-konzorcium alakítása sokak számára kiutat jelentett a válsághelyzetből. Takács Ádám, aki maga is végigszenvedte a vándorszínészi életmóddal járó összes kedvezőtlen és mostoha körülményeket, 1886 májusában arról értekezett a **Színészek Lapjában**, hogy milyen előnyök származhatnak abból, ha néhány jó hírnevű színész „összeszövetkezik” abból a célból, hogy egy működőképes társulatot hozzon létre. Arra vonatkozóan próbált tehát Takács megoldást javasolni, „hogy a tisztesség korlátai között, miként tarthassa fenn s fejleszthesse magát a vidéki színészet”¹⁷, lévén hogy az elmúlt évek gyakorlata kimutatta: a fizetésképtelenné vált színidirektorok kötelezettségeiket nem tudván teljesíteni, közvetlen okozói voltak annak, hogy a színész-társadalom számos tagja akár a színi idények közepette is, állás nélkül maradhatott. Véleménye szerint „a konzorcium, jól felfogott értelemben oly intézmény, mely nemcsak azt teszi lehetővé, hogy egy színésztület tisztességesen fennállhasson, hanem garantiát – biztosítékot is képes nyújtani arra nézve, hogy ügyei jól vezettesenek s egy fillér se kallódhassék el”¹⁸.

A cikk szerzője miután felsorolta a konzorciumalakítás előnyeit, hivatkozva a saját tapasztalataira is, rátért a konkrét „alakítási módozat”-ok ismertetésére. Ennek lényege az volt, hogy 3-4 előkelő, köztisztelőt kiérdemelt színész, kik egymást jól ismerik, becsülik – egyenlő teherviselésre és osztalékra összeáll, és a többi szükséges tagokat biztos kifizetésre szerződteti.¹⁹ A másik lehetőség a javaslattevő szerint az, hogy a társulat minden önálló színésze és színésznője a konzorcium tagja lesz, s csak a segédszemélyzet – sűgő, karmeste, zenészek, kardalosok – tagjai tartoznak abba a kategóriába, amely biztos fizetéssel jár.

A konzorciumban annak van megkülönböztetett helye, akit a főpénztár kezelésével bíznak meg. A „rendet fenntartani és becsülettel működni” csak úgy lehet, állítja Takács, ha a tag- és nyugdíjilletéket rendszeresen levonják és befizetik, és ha a fixfizetéssel ellátott személyzetet pontosan és időben kifizetik.²⁰

Az Országos Színészegyesület igazgató-tanácsa döntött a konzorciumi engedélyek kiadásának tárgyában, akárcsak a színigazgatói engedélyek esetében is. Ilyen értelemben a visszaélések lehetőségét igyekeztek korlátok közé szorítani.

A **Színészek Lapjának** eddig idézett számában jelent meg **A színtársulati szövetkezetek consortiumokra vonatkozó és kötelező szabályzatok** szövege is, mely mint a szerkesztői megjegyzésben áll, nem tekinthető „végmegállapodásnak”, csak egyszerű javaslatnak. A szövegtervezet azért tette közzé az igazgató-tanács, hogy mindazok, akik ilyen jellegű szervezkedést terveznek, hozzászólhassanak a kérdéskörhöz, és javaslataikkal pótolják azokat a hiányokat, melyek kimaradtak a szövegből. Az indítványokat a központi irodához kellett benyújtani a hónap (május) végéig. A szabályzattervezet 17 pontba foglalta azoknak a követelményeknek felsorolását, melyek relevánsak voltak egy-egy konzorcium létrehozásában.²¹

A javasolt szövegtervezet előlatta, hogy ismert nevű, tehetséges színészek és színésznők színtársulatot alakíthatnak konzorciumi alapon. Az egymásközötti viszonyok rendezése céljából „egymás között kölcsönös, kötelező szerződést kötnek, melyet jóváhagyás és tudomásulvétel végett az igazgató-tanácsához felterjesztenek”.²² A szövetségi tagság fél évnél kevesebb nem lehet, a kilépést pedig a többség beleegyezése feltételezte. A társulat ügyének vezetését háromtagú bizottság intézte, az igazgatói engedély hármójuk nevére szólt. A bizottság egyik tagja a művezetés, a másik a pénzügyi, a harmadik pedig az állomáshelyek, szerződések, levelezések kérdéskörének felelőse volt. Ennek a társulati „igazgató bizottság”-nak hatáskörébe tartozott a műsorrend és a szereposztás elkészítése, a színpadi kellékekről való gondoskodás, de az írói jogok tiszteletben tartására való odafigyelés is.²³

A konzorciumok alakítására vonatkozó kötelező szabályok az 1887. év elejére elkészültek, és január folyamán a **Színészek Lapjában** tették közzé.²⁴

Az általános rendelkezések a szövegtervezet tizehét pontját léptették életbe. Ezen kívül elkészült még **A színész-konzorciumok vezetési és ügykezelési szabályzata** is, melynek első fejezete a tagokról, a feladatokról, a belső szervezés kérdéseiről, a jutalomjátékokról, a gyáronról rendelkezett.

A második fejezet a vezetésre és igazgatásra vonatkozó szabályokat rögzítette különös tekintettel a vezető bizottságra, művezetőre, főpénztárnokra, gazdára, könyvvezetésre, ellenőrzésre, jegykezelésre és a műsor megállapítására. Az utolsó rendelkezés a konzorcium feloszlásának körülményeire vonatkozó utasítást tartalmazta.²⁵

Említettük volt, az 1886/87-es színi idényben számos kérelem került a Színészegyesület igazgató-tanácsa elé konzorciumok alakítása céljából.²⁶ Ezek ügyében az április 20-iki ülésen döntöttek. A konzorciumok alakítására és vezetésére felhatalmazottak között, a 11. csoportot Breznay Géza, Ditrói Mór és Sztupa Andor alkotta. Proporcziós alapon tizenegyen szerződtek a társulathoz, huszonkét tag került arra a listára, mely biztos fizetést – fixumot – látott elő.²⁷

A társulatok konzorciumi alapon történő működése nem váltotta be a hozzáfüzött reményeket. Bényei Istvánnak *Kilátások a jövőre* című vonatkozó felmérése 1887 elején látott napvilágot az egyesületi közlönyben. A szerző arról számolt be, hogy az elmúlt év tapasztalata alapján a színészet állapota országszerte „borús és szomorú”.²⁸ Tény az, hogy 1886 tavaszán a színészek jelentős hányada a létbizonytalansággal, pályájának kilátástalan voltával kényszerült szembenézni. Sok igazgató nem teljesítette kötelezettségeit sem az egyesület, sem a tagok iránt, így engedélyük meghosszabbítása is kérdésessé vált. Bényei szerint ennek az lett a következménye, hogy száz és száz színész maradt állás nélkül, és az illetékesek az egyedüli megoldást a konzorciumok alakításában látták. Úgy vélték, hogy „csoportosítván az erőket, megosztván a felelősséget és teherviselést többekre, a kik a színészetnél számottevők valának, ez biztos garanciát jelenthetne” mind „a művezetést”, mind pedig „a befizetéseket illetőleg”.²⁹

A helyzetfelmérő kénytelen-kelletlen állapította meg, hogy reményeik nem váltak be, néhány kivétellel ugyanis a konzorciumok „nem feleltek meg a várakozás”-nak. Nagy részük határidő előtt feloszlott, azok viszont, amelyek megmaradtak, „tetemes változáson mentek át és a befizetéseket az egy Ditrói és részben a Bogyó-félét kivéve, éppúgy nem teljesítették, mint az igazgatók”.³⁰

Miután a szerző felsorolta mindazokat a konzorciumokat, melyek már a téli idényben feloszlottak, azokról az igazgatókról is szólt névszerint, akik „a jövedelmetlenség terhe alatt” folytatják tevékenységüket, „nagy ügyelbajjal” biztosítva a színészek megélhetését, és azt is megállapította, hogy a 35 társulat közül csak háromnak van jó idénye, (Krecsányi, Jakab,

Kövény), három pedig meglehetősen anyagi körülmények között működik: Aradi Szegeden, Ditrói Szabadkán és Sággy Zomborban.³¹

A mostoha körülmények okait keresvén Bényei idézi a kortárs illetekesek véleményét, nevezetesen, hogy „sokan a rossz termést, üzletet és kereskedelmi pangást, az általános nagy pénztelenséget hozzák fel, melyek miatt a luxuriózus színésztnek sem mehet jól”.³²

Az idézetekből egyértelműen kiderül, hogy a 19. század 80-as éveiben is még gyakori volt az a felfogás, miszerint a színjátszás a fényűző kedvtelések kategóriájába tartozik, nem pedig művelődési igények kielégítését szolgálja. Hivatkozott a cikkíró arra is, miszerint mások úgy vélték: sok a színész, sok a színtársulat, a kevesebb nagyobb megbecsülést mondhatna a magáénak, lévén hogy a ritkságnak nagyobb a vonzereje. Ilyen értelemben asszociálták e vélemény szószólói Bényeit Madách eszkimójára, „aki félti halzsírját Ádámtól, hogy megeszi tőle, noha az eszkimó is megélhet Ádám-tól s ez is amattól”.³³ Ebben az összefüggésben inkább arról van szó, állította a lapszerkesztő, hogy kevés a jó színész, a közönség pedig mind a nagyobb, mind pedig a kisebb jövedelmet biztosító városok esetében „véghe-tetlen sokat” követel a színtársulatoktól.³⁴

A Thália Színészszövetkezet megalakulásával és működésével kapcsolatban Ditrói Mór visszaemlékezéseit és a **Színészek Lapjában** megjelent vonatkozó cikkeket vesszük alapul. A Színészegyesület igazgatótanácsának 1886. évi március 31-én megtartott ülésén tárgyalátk Ditrói Mórnak mint az Egyesület volt titkárának kérelmét „működési bizonyítvány” elnyerése céljából.³⁵ A következő hír arra vonatkozott, hogy „egy több egyesületi tagból alakult színtársulatnak f. évi virágvasárnaptól egy évre szóló társulati engedélyt egyenlőre elvben” kérte véleményezni Ditrói. Ez, mint a hírből kiderül, meg is történt, azzal a megjegyzéssel, hogy „a teljesen felszerelt kérvény”-hez mellékelni kell a társulat tagjainak egymás között megkötött szerződését, meg a működésről szóló ügyrendet is a tanács elé kell terjeszteni jóváhagyás céljából.³⁶

A későbbi vonatkozó hírekből egyértelműen kiderül, hogy a Ditrói Mór, Breznay Géza és Hunfi Imre vezette konzorcionális alapon működő színtársulat április folyamán megkapta az engedélyt, és húsvétkor már meg is kezdte Székesfehérvárott az előadásokat.³⁷

Ugyancsak ez idő tájt jelent meg Szabadka szab. kir. város polgármestere aláírásával az a felhívás, mely folyó év október 1-től az 1887. esztendő virágvasarnapjáig dráma, vígjáték, népszínmű és operett előadások tartása céljából a városi színház bérbeadására vonatkozott.³⁸ Az engedélyt a Ditrói

művezetése alatt lévő trupp kapta meg, és a **Színészek Lapja** az egész szabadkai, majd később becskerekeli vendégszereplésnek nagy teret szentelt, és a trupp tevékenységéről rendszeresen tájékoztatta olvasóit.

A Thália Színészszövetkezet a szabadkai idényt október 10-én kezdte meg a **Királyindulóval**, Ditróinak ez alkalomból írt **Prológiával** s a **Csókonszerzett vőlegény-nyel**.³⁹ A **Prológ** szövegét egyébként teljes egészében közölte a közlöny, s az abban elmondottak úgy is felfoghatók, mint a társulat ars poeticája, ugyanis a 4. jelenetben Tháliával és a költővel együtt a színen lévő Szabadka a következőket mondja:

Isten hozott légy üdvöz otthonodban.
Itt szeretet vár; nem vagy idegen. –
Szívem repes s lázas örömré dobban;
Hogy megjövéél én vándor gyermekem
Régóta várlak, Isten hozott!
Vedd birtokodba ezt a templomot!
Nagy, szent kötelmek várnak itt read...
Szívüből fakadjon hát minden szavad.
Taníts szeretni nemzetet, hazát –
De a művészet is viruljon általad.
A hon nevét, hogy támogassanak,
Cégér gyanánt használni nem szabad!
S nem is fogod – tudom; Isten hozott!
Találd fel itten boldog otthonod.⁴⁰

A társulat bemutatkozó előadásait „előnyösen fogadta” a helybeli **Szabadság**, de az is megállapítást nyert, hogy a pártolás nem mindig áll arányban a szintársulat nyújtotta minőséggel és a színészek szorgalmával. A jól megrendezett előadások többsége kielégítő sikerreket mondhatott a magáénak.⁴¹ Az évad ünnepelt színészei között volt Réthy Laura operett-primadonna, Hatvaniné Csillag Amália szubrett, Kissné Honti Mari, Pusztai Béla operettbuffó, Hunfi Imre tenor énekes, Kiss Pista, a prózai színészek közül pedig a Ditrói házaspár, Laczkó Aranka, Dermidor Imre stb. Gyakran kapott dicséretet a színpadkép két kivitelezője, Havas Jenő és Kovács Endre is.⁴²

A szezon előhaladtával, legalábbis az idézett **Szabadkai Közlöny** szerint, javult az előadások látogatottsága is. „Közönségünk dicséretes buzgalommal látogatja a színelőadásokat – írta a **Közlöny** referense. Ez örömdetes tény két körülményt bizonyít: a városnak van egy intelligens része,

„mely a nemesebb élvezetekben keres, szórakozást és finomult hajlamával nyújt áldozatot a művészetnek. [...] a másik az, hogy a jól szervezett társulat teljesen méltó a pártolásra. Most már nincs egyéb hátra mint megfelelő kitarás és állandóság mind a két részről, s azzal színészetünk minket illető magaslatára emelkedik”.⁴³

A kor ízlésének megfelelően a zenés műfajok vitték el a pálmát a látogatottság tekintetében. Az előadások recenzensei azonban megkülönböztetett figyelmet szenteltek, mintegy az egyensúlyteremtés céljából, a prózai szövegek színpadravitelének, és ezeket az előadásokat tekintették egy-egy színészgárda művészi törekvéseket megvalósító szándéka fokmérőjének. Ditróiné alakítása **A falusiakban** pl. alkalmat adott arra, hogy megállapítsa a kritikus: Ditróiné alakítása „meggyőzött bennünket arról, hogy a művésztéről szóló előnyös hír a valóságnak teljesen megfelel. A keresetlen természetesség karöltve a helyes lélektani felfogással, tükröződik játékában”.⁴⁴ A jellemzés egyébként a színészi játéknak pontosan azokat az elemeit emelte ki, amelyek a Ditrói vezette színtársulatok művészi megnyilatkozásának a színjátszás modern európai áramlatához való tartozását példázhatják a vidéki színpadokon már jóval a Vígszínház megnyitása előtt.

A konzorciumi társulatnak a fegyelem volt az egyik nagy erénye. A fegyelemrontó színpadi rögtöznések összefüggésében – mely a vidéki közönségszórakoztató produkció egyik jellemzője volt –, Ditrói szigorúan járt el, mint ahogyan **A cigánybáró** előadásának esete bizonyítja.⁴⁵

Az új esztendő elején újabb helyzetfelmérő írást közölt a **Színészek Lapja** a Thália Színészszövetkezet működési körülményeiről a helybeli **Szabadságot** idézve. A cikkíró megállapította, hogy karácsonyig hatvan előadást játszott a társulat: negyven énekes és húsz prózai darabot. Ezután felsorolta a társulat kiváló, elsőrendű, de a másodszerpekben is fellépő tagjait, megjegyezvén, hogy a megnevezettekkel az együttes kivívta a közönség meglegedését. Arra is felfigyelt a referens, hogy a napról-napra növekedő tagok létszáma ellenére a jövedelemforrás ugyanaz maradt. A helybeli színügyi bizottság javaslata alapján a városi hatóság közben ezerről kétezre emelte a szubvenciót, de gyakran támogatta anyagilag a díszletek kivitelezését is, „mindez azonban nem elegendő arra, hogy a szövetkezet nagy számú tagjainak havonkénti 3600 ft.-ra rügő gageja s egyéb kiadásai ebből fedeztessenek”. A bérletekről is szó esik: azok „meglehetősen sikerültek..., a közönség ... az estéket általában véve szép számban látogatja”, de ez sem elegendő ahhoz, hogy a társulat mentesüljön az anyagi gondoktól. A cikkíró úgy vélte, „Szabadka műpártoló hírnevének ”nem válik előnyére a leírt

helyzet, és az elkövetkezőkre nézve a helyárok felemelését javasolta megoldásnak.⁴⁶

A **Színészek Lapjának** szerkesztője, Bényei István, személyesen is meggyőződhetett a Thália Színészszövetkezet és Szabadka kedvezően alakuló viszonyáról Horváth Ferenc színészi jubileumának megünneplésekor. Vendégként Solymossy Elek is fellépett a **Haramiákban**, melyben a jubiláns Ferenc szerepét alakította. Az est természetesen az elmaradhatatlan bankettel ért véget, melynek színhelye s Hungária vendéglő volt, s Bényei „igen kellemesen volt meglepetve a diszes társaság által”, mely egyébként a jubilálót is meg a társulatot is ünnepelte. A lapszerkesztő sietett megjegyezni, hogy Ditróinak sikerült visszaadnia „a színészet jó hitelét”, s az is tudomására jutott neki, hogy 1888-ra minden pályázat kiírásának mellőzésével Szabadka a Szövetkezetnek ajánlotta fel a színház bérlésének jogát, lévén hogy a város közönsége igen elégedett a társulat működésével. Ditróiék bejelentették, csak abban az esetben hajlandók újra bérbe venni a színházat, ha „az eddigieken túl még több kedvezményben részesül[hetnek]...”, ha az árak feljebb emeltetnek, idénybérlet biztosítatik” s az ingyen színház, a kétezer forint szubvenció mellé „ingyen fűtés és világítás is járul”, ugyanis mindez szükséges ahhoz, hogy a társulat akadálymentesen, a megélhetési gondokat kiiktatva valóban a művészi produkciók kivitelezésére összpontosíthasson. Az eddigi tapasztalat azt mutatta, hogy épp a társulat elsőrendű tagjai, akik a legtöbbet nyújtják a sikeres előadások összefüggésében, az osztlékok tekintetében gyakran megrövidültek. Bényei úgy értesült, hogy a városi tanács hajlandó a megfogalmazott igényeknek eleget tenni.⁴⁷

Ditróiék jó híre messze eljutott, így többek között Aradra is. Az aradi polgármester márciusban abból a célból járt Szabadkán, hogy megismerkedjen a társulattal.⁴⁸ Ennek eredményeként április elején a **Színészek Lapja** arról adott hírt, miszerint az elsőrendű színházaknak a következő téli idényre már akadt gazdája és Arad is Ditróit szándékozik szerződtetni. Egyedül Kolozsvár színházi életének alakulása maradt egyelőre bizonytalan.⁴⁹

Az Arad–Szabadka társulásnak számos akadálya volt, nevezetesen az, hogy mindkét városban „egész télen át szoktak elsőrendű társulatok működni... A kétlakiságot sem az igazgatótanács, sem pedig az illető városok nem engedheték meg, mert nekik nem fél saison és fél társulat, hanem egész kell és igen helyesen, mert Arad Szabadkával nem köthető össze úgy, mint Temesvár, Pozsony és Győr Sopronnal”. Ezek társulását „nemcsak színi de nemzetpolitikai szempontból is fenn kell tartani”.⁵⁰ Végül is az aradiak po-

litikai pártoskodása tett pontot az ügyre. Az aradi színügyi bizottság a polgármester sugallatára Ditróinak kívánta megadni a színházbérletés jogát, de a közvélemény ezt olyannyira ellenezte, hogy híra ment: ha a Thália Színészszövetkezet kap játszási engedélyt, a polgárok nagy része – ők Krecsányi mellett álltak ki –, nem fogja bérletét megújítani, s ezt a véleményüket akár írásos nyilatkozatban is közzé teszik majd. Krecsányi különben lemondott Aradról, és a temesvári-pozsonyi színház bérletére határozta el magát. A **Színészek Lapjának** tudósítója szerint az ügyet úgy lehetne fájdalommentesen elrendezni, ha Ditrói és Krecsányi „egymás iránti jóindulattal oldanak meg” a felmerült problémát „úgy, hogy egyiknek érdeke se legyen sértve, s a közönség pártokra ne oszadjék”.⁵¹

Mint köztudott, miután a kolozsvári intendáns megválasztásának kérdése eldőlt, ezt a posztot Bölönyi József orsz. gyűlési képviselő nyerte el, a nagynevű színház művezetője az elkövetkező kilenc évben a város szülötte, Ditrói Mór lett, s ezzel végérvényesen eldőlt a Thália Színészszövetkezet további sorsa is.⁵²

Szabadkáról Nagybecskerekre utazott a társulat, majd pedig Békésgyulára. A szövetkezet felbomlási folyamata itt vette egyértelműen kezdetét, ugyanis Réthy Laura, Veress Sándor, Pusztai Béla, Arady Ida, Bihari Béla stb., a társulat legjelesebbjei kiléptek az együttesből, az új „művezető” pedig Nagy Vince lett.⁵³

Ditrói **Komédiások** című emlékirataiban a Thália Színészszövetkezet tevékenységét is megemlítette. A konzorciumi társulat létrehozásában nagy segítségére volt az a kétezer forint, melyet kolozsvári atyafiságától kapott kölcsön abból a célból, hogy színészeivel Szabadkára utazhasson. E kölcsönt sohasem tudta visszaadni. Tapasztalatait összegezve a következőket írta: társulatot vezetni olyan körülmények között, amikor mindenki igazgató is, nagyon nehéz. „Erre a köztársasági rendszerre még ma sem értek meg a színészek. Nem is tudok társulatot, mely konzorcionális alapon még csak egy szezont is kihúzott volna... Hanem én vasmarokkal fogtam a gyeplőt – kicsit Mussolini voltam már akkor, mikor ő még csak három éves volt.”⁵⁴

Ditrói úgy vélte, a Thália Színészszövetkezet színészei jól játszottak, és a siker sem kerülte el őket. A pénztári bevétel is kétszer akkora volt, mint amennyit az előttük ott járt társulatok a magukénak mondhattak. A szabadkai polgármester döntése, hogy kétszeresére emeli a segílyt, szintén arról tanúskodott – akárcsak a következő évre kiadott játszási engedély pályázat mellőzésével –, hogy „becsületes, jó munkát végeztünk”.⁵⁵

Becserek is szép emléke maradt Ditróinak. A színház, mint írta, kicsiny volt, de mindennap zsúfolásig megtelt. Krieger Kornélia kedvéért még a nem magyar ajkú színházkedvelők is elmentek a magyar színészek előadásaira.⁵⁶

A Thália Színészszövetkezetben sikeresen betöltött művezetői státus már jelezte: Ditrói Mór minden olyan képesség birtokában van, amely őt egy eredményekben gazdag művészi pálya letéteményesévé avathatja.

Jegyzetek

- ¹ Mészöly Tibornak Ditróiról készített írása a Film, Színház Muzsikában jelent meg 1966. január 28-án. A cikk-kivágás megtalálható a Színháztörténeti Múzeum és Intézet dokumentumtárában
- ² Mészöly Tibor: Színház a század küszöbén. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó. [1986?] 14. o.
- ³ Paulay Ede írásaiból. Visszapillantás a Színészeti Tanoda 10 évi működésére. Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1988. 182. o. Egyébként Ditrói 1871 és 1874 között látogatta a színiskolát, de ugyanakkor az Egyetem Bölcsészkarának rendes hallgatója is volt, ahol Toldy Ferenc magyar irodalomtörténeti, valamint Greguss Ágost esztétikai előadásait hallgatta.
- ⁴ Mészöly Tibor: i.m.
- ⁵ Jób Dániel: Ditrói. A Reggel. 1924. V. 26.
- ⁶ Mészöly Tibor: i.m. 15. o.
- ⁷ Bródy Sándor: Komédia. Singer és Wolfner. Budapest, 1911. In: Ditrói Mór. 69–72. o. és 70. o.
- ⁸ Ditrói Mór. = Magyar színművészeti lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 165–166. o.
- ⁹ Uo. 707. o.
- ¹⁰ Németh Antal (szerk.): Színészeti lexikon. Budapest, Győző Andor kiadása. 1900. I–II. kötet. 166. o.
A Schöpflin Aladár szerkesztette színművészeti lexikon első kötete a Vígszínház alapító igazgatójának Thália Szövetkezeti tevékenységét is megemlíti, nevezetesen, hogy a konzorcium 1885-ben alakult, a társulat Szabadkán vendégszerepelt, és Ditrói volt a művészeti ügyek vezetője.
- ¹¹ Ditrói Mór életéből. = Incze Henrik: Magyar művészeti Almanach és Színészeti lexikon. IX. évf. 1909. Budapest, 86. o.
- ¹² Garay Béla: Az ekhószekértől a forgószínpadig. , Újvidék, Testvériség–Egység, 1953. 56–57. o.
- ¹³ I.m. 57. o.
- ¹⁴ I.m. 60. o.
- ¹⁵ I.m. 61. o.
- ¹⁶ Mészöly Tibor: i.m. 21. o.
- ¹⁷ Takács Ádám: A színész-konzorciumokról és alakítási módjukról. Színészek Lapja. 1886. V. 84–6. o.

¹⁸ I.m. 5. o.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ I.m. 3–4. o.

²² I.m. 3. o.

²³ I.m. 3–4. o.

²⁴ Színészek Lapja. 1887. január 15. 5–8. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Ua. 1886. V. 1. 18. sz.

²⁷ Uo. 4.o.

²⁸ Ua. 1887. január 1. 1. sz. 2–3. o.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

Egyébként a Színészegyesület központi igazgató-tanácsának évi jelentése az 1887. évi közgyűléshez kimutatta, hogy 1886 tavaszán 14 igazgató nem kapott engedélyt társulat vezetésére. Mindössze 23 önálló igazgató kezdte meg működését és 12 konzorcium kapott játsszási engedélyt. Lásd: Színészek Lapja. 1887. február 5. 6. o.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Jegyzőkönyv a magyar színészegyesület igazgató-tanácsának márc. 31- üléséről. Ua. 1886. ápr. 10. 3. o.

³⁶ Ua. 1886. ápr. 17. 16. sz. 4. o.

³⁷ Ua. 1886. ápr. 24. 17. sz. 5–7. o.; május 1. 18. sz. 6. o.

³⁸ Uo. 8. o.

³⁹ Ua. 1886. okt. 2. 40. sz. 7.o.; okt. 16. 42. sz. 3. o.

Az október 2-i számban tették közzé Ditrói bérletre vonatkozó hirdetését is. Ezek szerint az évadbérlet 120 előadásra az alsó és középpáholyok esetében 252 ft., a zártszék 45. ft., az alsó karzati zártszék pedig 32. ft. volt. Ezen kívül volt egy árjegyzék 100 (nagybérlet), illetve 20 (kisbérlet) előadásra. A közlemény összeállítója olcsó bérletnek minősítette az ajánlatot, tekintettel arra, hogy az operett-primadonna havi fizetése 400 forintot tett ki.

⁴⁰ Ua. 1886. okt. 16. 42. sz. A szabadkai Prológból. A sziniüdeny megnyitására írta Ditrói Mór. 4–6. o.

⁴¹ Ua 1886. okt. 23. 43. sz.; nov. 6. 45. sz.

⁴² Uo. és nov. 13. 46. sz. 4.o.

⁴³ Ua. 1886. dec. 4. 49. sz. idézi a Szabadkai Közlöny vonatkozó cikkét a 4. oldalon

⁴⁴ Ua. 1886. dec. 11. 50. sz. 6. o. idézi a Szabadkai Közlöny recenzióját.

⁴⁵ Ua. 1886. dec. 25. 6. o.

Részletesen foglalkozik az esettel Gerold László a Száz év színház című monográfia 20. oldalán

⁴⁶ Ua. 1887. jan. 1. 1. sz. 4–5. o. idézi a Szabadságban megjelent cikket

⁴⁷ Ua. 1887. febr. 19. 8. sz. 3. o.

⁴⁸ Ua. 1887. márc. 19. 12. sz. 2. o.

⁴⁹ Ua. 1887. ápr. 2. 14. sz. 2. o.

A kolozsvári Nemzeti Színházzal kapcsolatban Korbuly Bogdán felajánlotta, hogy hajlandó átvenni a színház igazgatását három évre 26.000 forint szubvencióval, amennyiben az operatársulat mellőzhető. Másfelől Bölönyi József biharmegyei nagybirtokos és országgyűlési képviselő mint vállalkozó intendánsi minőségben lévő jelölt 24.000 forint szubvenció biztosítása esetén szintén hajlandó volt elvállalni a színházvezetést „számadási kötelezettség nélkül”. A harmadik lehetőséget az jelentette volna, hogy a kolozsvári színházat a budapesti Nemzeti Színház és az Opera védnöksége alá helyezik.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Ua. 1887. ápr. 9. 15. sz. 4–5. o.

⁵² Ua. 1887. ápr. 23. 17. sz. 4–5. o.

⁵³ Ua. 1887. május 21. 21. sz. 3. és 5. o.; jun. 18. 25. sz.

A nagybecskereki vendégszereplés körülményeiről lásd bővebben Káich Katalin: A becskereki magyar nyelvű színjátszás története és repertórium (1832–1918) című monográfia–kézirat vonatkozó részletét

⁵⁴ Ditrói Mór: Komédiások. Ditrói Mór emlékiratai. Budapest, Közlekedési Nyomda. 84. o.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

MÓR DITRÓI AND THE THÁLIA THEATRE COMPANY

Mór Ditrói, an eminent figure of the universal history of Hungarian theatre was an actor, a managing director and a founder of theatre at the turn of the twentieth century. The 1886/87 theatrical season was an important stage in his career insofar as he came in the function of actor-manager of the Thália Theatre Company (which operated on the basis of consortium) to give with the members of the troupe guest performances in Szabadka (Subotica) and Nagybecskerek (Zrenjanin). The paper describes the accompanying circumstances of the founding and the operating of the Company.

SZAKDOLGOZATOK

CSÁKVÁRI HAJNALKA

„DISZKRÉTEN, MINT EGY GÁZSZIVÁRGÁS”

(A MINT KÖTŐSZÓS HASONLATOK FUNKCIÓJA GREDEL LAJOS ÉS ELJÖN AZ Ő ORSZÁGA C. REGÉNYÉBEN)

Az alkotást olvasva feltűnik a hasonlatok sokasága, de közülük is a *mint* kötőszósoké, ezért nem tartom érdektelennek funkciójuk vizsgálatát, hiszen alkalmazásuk meghatározó jegye az egyéni stílusnak, és kihat a regény atmoszférájára is.

A hasonlatok történelmi fejlődését Adamik Tamás vázolta fel **Megjegyzések a hasonlatelmülethez** c. tanulmányában (Filológiai Közlöny, 24. sz. 113–26 l.). Elsődleges funkciójuk az ábrázolás volt, ebből az aspektusból alakult ki az értékelő és magyarázó funkció, majd az ékesítés (amely a költészetben jellemző) és a bizonyítás (amelyet a retorikában alkalmaztak). Ezeket látom szükségesnek összevetni a regénybeli hasonlatok funkciójával. Ily módon megfigyelhetjük, hogy azok mennyiben térnek el a klasszikus formáktól. A hasonlatokat ebben a regényben nyolc csoportra célszerű felosztani, ezek a következők: bizonyító, jellemábrázoló és személyleíró, hangulati, gondolati, értékelő, viszonyító, ábrázoló és szemléltető hasonlatok. Ezeket a kategóriákat vizsgálja többek közt Imre László is Kemény Zsigmond műveiben.

I. Bizonyító hasonlatok

A fentiekben megállapítottuk, hogy a bizonyító funkció a retorika egyik gyakran alkalmazott eszköze, mellyel a rétorok állításaikat erősítették meg, ill. támasztották alá. Az ilyen hasonlatok a regényben megtartják nyomósító jellegüket, de nem a klasszikus formában, hanem a túlzás eszközüvé válnak. Pl. „Ingrid megkérdezte, hogy Az eltűnt idő nyomában tényleg olyan hosszú-e. Mint az egyenlítő, mondta az Elbeszélő...” Vajon nem túlzás-e Grendel részéről azt állítani Proust művéről, hogy az végtelen? Mire végigolvassuk, már kezdhethetjük is előről, mivel az elejét már elfelejtettük, s az egyenlítő mentén is az örökkévalóságig sétálhatnánk, anélkül, hogy észrevennénk kiindulási pontunkat.

A következő hasonlat is túlzásnak tűnik mind az Elbeszélő, mind az olvasó szempontjából: „Az Elbeszélő barátja szerint már mindenki magától

értetődőnek tartja, hogy forradalom van, mintha föltüntették volna a naptárban, mint a karácsonyt vagy a húsvétot.”

II. Jellemábrázoló és személyleíró hasonlatok

A regényben nem dominál a jellem- és személyleírás, de a hasonlatok csoportja hozzájárul a szereplők bemutatásához. 1. Személyleíró hasonlat kevesebb van, mint jellemábrázoló, ez azzal magyarázható, hogy a szereplők külső megjelenésének leírása nem jellemzi az alkotói módszert. Pl. (Az Elbeszélő) „...járása is peckes volt, mint egy katonatiszté.” „Ingrid az utolsó pillanatban érkezett, kisminkelve és elegánsan, mint egy híres színésznő...” Ez utóbbi nemcsak a nő külsejét határozza meg, hanem rámutat személyiségének egy lényeges vonására is. Úgy jelenik meg, „mint egy híres színésznő”, ez áttételesen az Elbeszélővel való kapcsolatát is jellemzi, amely szerepjátszáson alapul.

2. A jellemábrázoló hasonlatok képezik a másik alcsoportot. Ezek mellett elszórt utalásokból, párbeszédéből és cselekedetéből állnak össze mozaikszerűen a regényben megjelenő jellemek. Így számos információt kaphatunk az Elbeszélőről. Pl.

a) nem családcentrikus: „Minden tartós kapcsolatot nyűgnek érzett, s még a gondolatától is irtózott, hogy gyermekeket nemzzen, akik hozzá való hasonlóságuk ellenére másféle habitust, másféle érzékenységet és másféle életfelfogást hordoznak majd, mint ő.”

b) közömbös: „Ezekben a pillanatokban mintha kivonult volna magából, mint egy szobából...”

c) csak a látszat érdekli: „... igyekezett méltóságát megőrizve rozsdásodni, s talajtalanságát úgy próbálta meg feltüntetni, mint ami egy mindent áthaladó civilizációs hanyatlásnak a tünete.” „...a hamis biztonságérzetet jobban kedvelte, mint az örökös készenlétet.”

Ingridről kiderül, hogy:

a) excentrikus, önálló és nem tűri az elnyomást, emancipált nő: „...nem tetszene, ha el akarná rejteni mások elől, ha úgy kezelné, mint valami zsákmanyt.”

b) jelleme kimért és hűvös: „A hóvihart jobban szereti, mint holmi nyári idillt...” „...szíve hűvös, mint a pince mélye.”

c) érzelmeiben felületes: „...túláradó érzelmei mögött az Elbeszélő mindig valami furfangot sejtett, egy kis színészkedést, jól látható elszíneződést, mint amikor egy pohár vízbe szemcseppnyi festéket csöppen-tenek.”

Mindkettejük jellemző tulajdonsága az érzelmi elzárkózottság és a magányosság. Bár Ingridnek sok barátja van, és aktív társasági életet él, mégis magányos, az Elbeszélőt sem engedi be privát szférájába. Ez a tér a férfinál már nyitottabb, hiszen a nő életének szerves részévé vált, és érzelmei is mélyebbek Ingridéinél. „Ingrid zárkózottsága és magánya tiszteletet ébresztett az Elbeszélőben, főleg hogy a lány következetesebben és könyörtelenebbül érvényesítette a zárkózottságát, mint ő a magáét.”

III. Hangulati hasonlatok

Az olvasó érzelmeire próbálnak hatni, és megteremtik a szereplőkhöz és helyzetekhez fűződő hangulatokat, egy-egy szituáció atmoszféráját. A magány, elkeseredettség és tehetetlenség szól a következő példából: (Az Elbeszélő) „A várost nem bírta látni többé, a házat...a börtönének érezte s benne a lakást... kínzókamrának, amelyben legszívesebben reggeltől estig üvöltözött volna, mint egy állat.” Szerelmi idillt tükröz: „...akkora már Ingrid is utolérte őt (az Elbeszélőt), belekarolt és hozzásimult, mint egy hízelkedő macska, s még az autóbusz is dorombolva simult a lábukhoz.”

IV. Gondolati hasonlatok

Az e csoportba besorolt hasonlatok közvetve tartalmazzák Grendel

a) kritikai hozzáállását a politikai rendszerhez: „...írásból megélni pedig még annyira sem lehetett, mint a kommunisták alatt.” „Egyszerre csak nem tudta eldönteni, hogy a szabad véleménynyilvánításért, vagy a szabad nemnyilvánításért harcolt-e, amely éppúgy meg nem engedett volt, mint a szabad véleménynyilvánítás, és esetenként ugyanolyan súlyos következményekkel járt, mint a hivatalos véleményektől eltérő vélemények hirdetése.”

b) az irodalomról és alkotásról szóló véleményét: „...az irodalomhoz érteni annyi, mint semmihez sem érteni.” „...a szavak mindig olyanok, mint az ember, aki használja őket.”

A fenti hasonlatok a regény gondolati magjához tartoznak. A kontextusban éleződnek ki és válnak kíméletlen fegyverré az író kezében, segítségükkel rajzol ironikus képet a közelmúltról. Enyhe tréfával üti el a gondolati tartalmakat, ez pedig többértelművé és hatásosabbá teszi az e csoportba tartozó hasonlatokat.

c) A gondolati hasonlatok nagy része azonban csak üres bölcselkedés, okoskodás. Ezek az ironia leplezésére és fokozására szolgálnak. pl. „Éljetek olyan némán és alázatosan, mint a titokzatos fák.” (*A rágógumi*)”majdnem

olyan hasznos a fogaknak, mint a blendamed...” „Vannak az életben olyan pillanatok, amikor várni annyit tesz, mint megérkezni.”

V. Értékelő hasonlatok

Az értékelő aspektus is a hasonlatok klasszikus funkciói közé tartozik. Grendelnél is ezt tapasztaljuk: az állapotok pozitív vagy negatív irányú változását fejezik ki, ill. személyek, dolgok, helyzetek pozitív vagy negatív értékelését.

a) A pozitív irányú hasonlatok fejlődést, javulást ábrázolnak: „Többet értél az életben, mint én vagy akárki más a régi barátaink közül.” „A várokozás most nem esett annyira neheze, mint az előző napokban vagy hónapokban.”

b) A negatív irányú hasonlatok elmarasztalást, leépülést mutatnak: „Még Tamás apostol sem volt olyan oktalan és dőre, mint te.” „Jézus Krisztust hiába feszítették meg, az emberek még gonoszabbak lettek utána, mint addig.” „Lelkesedését ugyanakkor beárnyékolta, hogy a sajtó, a rádió és a televízió továbbra is úgy hazudott, mint azelőtt.” (Az Elbeszélőt) „A lány úgy lóvátette, mint egy taknyos, tapasztalatlan kölyköt.” „Egyszer az Elbeszélő Budapesten keresztül tért haza Párizsból, és soha olyan lepusztultnak, szegényesnek, elesettnek nem látta még kedvenc városát, Budapestet, mint azon a vasárnap estén.”

Negatív irányú hasonlatot többet találhatni, ezek, mint ahogy a szövegösszefüggés is mutatja, értékpusztulást mutatnak, s ez a tendencia végig kimutatható regényben.

VI. Viszonyító hasonlatok

Egy adott állapotot, helyzetet hasonlítanak egy korábbihoz. A viszonyítás történhet a) konkrét időmegjelöléssel, pl. „Szeretett volna minél előbb hazajutni, elbújni az ágy alá, mint gyerekkorában.” „Most is az történt, hogy meglepte a szobalány, mint tizennyolc vagy talán húsz évvel ezelőtt Ágnes.” vagy pedig b) a múltba mutat, egy nehezen behatárolható időbe: „Korántsem volt olyan merev és kimérten hivatalos, mint máskor.” „Kövérébbnek, megfontoltabbnak látszott, mindamelllett hétköznapiabbnak és jelentéktelenebbnek, mint máskor.”

E csoportban is változásokkal találkozunk, de nem lehet meghatározni, hogy romlás vagy javulás történt-e. Az ide tartozó hasonlatokat semlegesnek, értékváltozás nélkülinek tekintem.

VII. Ábrázoló hasonlatok

Egy állapotot jelenítenek meg, funkciójuk a hatáskeltés. A hasonlatok legősibb funkciója ez, a regényben azonban a szokatlanra való törekvés mutatkozik meg bennük. A hasonlított és a hasonló fogalomkörü párosokat alkotnak ezek a következők:

1) A hasonlított elvont fogalom, a hasonló pedig

a) ember: (A betegség) „Lopakodva, nesztelenül érkezett, mint egy tolvaj...”

b) elvont fogalom: „Diszkrétén, mint egy gázszivárgás, árasztotta el Nepomuk bensőjét a nosztalgia egy elmúlt világ után...”

c) tárgy: „...s a nagy szavak, mint tüzes nyilvesszők vagy géppisztolylövedékek süvítének a barikádok fölött.” „*Akkora* traumája volt, mint egy nagy zsák ólomhulladék, estére berúgott, mint a segg...”

(A büszkeség) „Rombadőlt, mint egy épület, amelyet rosszul alapoztak meg.”

2) A hasonlított tárgy, a hasonló pedig

a) növény: „A fogasnak lecsüngő ágai voltak, mint egy pálmafának...”
„*A város* itt intakt volt, áthatolhatatlan, mint egy őserdő...”

b) állat: „Az író belelapozott a füzetecskebe, de közben úgy tartotta, mint valami varangyosbékát.” „...a zsebében lapuló revolverhez nyúlt, és úgy simogatta meg a fegyvert, mint egy gyöngédségre vágó ölebet.” „*Ingrid* nem szólt semmit, csak elővette pénztárcáját, amely gömbölyű volt, mint egy terhes aranyhórcsög...”

c) tárgy: „...a hegyek olyan méltósággal magasodtak minden irányban, mint a legszebb gótikus katedrálisok...” „Tornya pedig valósággal a fellegekbe fűrődött, mint valami rücskös injekcióstű, ...” „A Házat már hosszabb ideje intergalaktikus üzenetek szeletelik fel, mint egy tortát.”

A hasonlított ember, a hasonló pedig

a) ember: „Nepomuk pedig alámerült sörében, mint hetyke könnyűbúvár...” „Az exigazgató égnek emelte karját, káromkodott, mint egy kocsis...” „Az ügynök, fittyet hányva a tűző napsütésnek, széles karimájú, fekete kalapot viselt, s úgy festett alatta, mint egy bíboros.”

b) állat: „Ennélfogva az Elbeszélő szabadnak érezhette magát, mint a madár, a teknősbéka, a tarajosgöte vagy a lódarázs.” „A hallgatóság gyülekezett, mint vándormadarak a nagy őszi túra előtt.” „A biztosítási ügynök kézfejét olyan sűrű, fekete szőrzet borította, mint valami állat mancsát, s az ujjai is, mintha össze lettek volna növe.”

c) növény: „Olyan vagyok, mint egy kiszáradó fa.” (mondta a borász).

„Bonifác érzékei, mint a virágszirmok, kinyíltak.”

d) tárgy: „Akkorára dagadt a feje, mint egy léggömb ...” „Nepomuk lélekben egészen kicsire zsugorodott, mint egy inggomb...” (A falubeliek) „Nem viselkedtek se ellenségesen, se barátságosan, inkább csak közömbösek voltak, mint valami robotok.”

VIII. Szemléltető hasonlatok

Feladatuk a hasonlított bővebb kifejtése, továbbrmagyarázása. Akár az ábrázoló hasonlatok, ezek is klasszikus funkciót töltenek be. Az elmozdulás itt is érzékelhető a kevésbé ismert, illetve az absztrakt formák felé. A fogalomkörü párosok a szemléltető aspektusnál is megjelennek.

1) A hasonlított elvont fogalom, a hasonló pedig:

a) ember: „Hamarosan előkerült a dalárda vezetője is, bemutatkozott,... s hadarva beszélt, mint aki sehogy sem tudja utolérni a megbokrosodott mondanivalóját.” „...s a büszke tartása is megtörik, mint azé a lányé, akit a barátja halála után elhagyott a fiú.” „Színre lép a valóság, amelyet a szemfényvesztők, bűvészek, hamis karmesterek elrejtettek, elvarázsooltak, mint a mesebeli királykisasszonyt a vasorrú bába.”

b) tárgy: (A lélek) „...legalább annyira nevetséges, mint egy villamosított vasúti pályára bocsátott század eleji gőzmozdony.” „...olyan volt az egész világ, mint egy gömbvillám, amely mindjárt felrobban.” „A nagy szavak még az irodalomból is kivonultak, és mind a pártsajtóban tülekedtek, és mind egyre használhatatlanabbá váltak, mint a méltóságteljes és félelmetes köztábla a diszkrétén láthatatlan gammasugárral szemben.”

c) elvont fogalom: „...ez az exodus, egy nép tüntető kivonulása a hazájából, több és más, mint száz demonstráció vagy sztrájk.” „Az Elbeszélő úgy rejtegette hitetlenségét, mint valami gennyes fekélyt...” (A forradalom célja) „...legalább annyira megvalósíthatatlannak látszott, mint a középkorban a holdutazás.”

2) A hasonlított tárgy, a hasonló pedig:

a) elvont fogalom: „Kristályosan ragyogtak a csillagok,..., könyörtelenül és elérhetetlenül, tisztán, mint a Princípium...” „...nem tartotta valószínűnek, hogy a tél, mint színházi előadás a főszereplő megbetegedése miatt, ezúttal elmarad.”

b) tárgy: „A furcsa firkálmány lehetett egy épület tervrajza éppúgy, mint valami bonyolult áramkör ábrája...” „A ház most jobb időket megélt előkeelő villára emlékeztetett inkább, mint középületre...” „Az autó olyan halkan suhant az Elbeszélő mellé, mint egy vízen úszó bárka.”

c) ember: „A tornyos, egyemeletes vadászkastély olyan hirtelen bukkant elő a fák közül, mint egy óvatlan járókelő, akivel az összeütközés elkerülhetetlen.” „Az országot úgy ismerte már, mint a tenyerét,...” „A falat szétverték, majd úgy hagyták, mint valami felnyitott hasú vakbelest a műtőasztalon”

3) A hasonlított ember, a hasonló pedig

a) tárgy: „Richard Wagner szédült, mint egy forgópisztoly tára.” „...a feje még mindig úgy zúgott, mint egy gyári sziréna,...” (Az Elbeszélőt) „Előadásokra hívták, beszélgetésekre, választási gyűléseken mutogatták, mint valami kegytárgyat,...”

b) ember: (Az Elbeszélő) „Arcát benötte a borosta, a haja zsíros volt, s szinte már a válláig ért, mint egy imperialista hippie.” „Úgy viselkedsz, mint egy kőkorszaki vadember, aki sosem látott még telefont.” (Az ezredes) „Szakavatott mozdulatokkal kotorászott a táska belsejében, mint egy sebész a hasüregben.”

c) állat: „Az Elbeszélő a végére elfáradt, mint egy vágató ló, amelyet végighajszoltak Hamburgtól Rómaig,...” „Addigra Nepomuk kommunikatívabb állapotba került, de csak annyira, mint egy papagáj, amelyet a gazdája megtanított néhány szóra.” (A biztosítási ügynök Nepomukhoz) „Az igaz, hogy úgy keveredtél bele a világok háborújába, mint légy a pókhálóba, de azt is tudhatod, hogy a pókhálóból nincs szabadulás.”

A regény hasonlatait figyelve és csoportosítva azt állapítottam meg, hogy a csoportok nem különíthetők el élesen egymástól. Egyes funkciók közt átfedések történnek, így nehéz elhatárolni egymástól az ábrázoló és szemléltető hasonlatokat, e két csoport ugyanakkor keresztezi a jellemábrázolót és személyleírót, a korpusz jelentős részén érződik a negatív irányultság – ez a szöveg alaptendenciája. Továbbá, hogy a prózára oly jellemző ábrázoló funkció Grendelnek ebben a regényében háttérbe szorul, a hasonlatok kb. 20%-át teszi ki, helyét a magyarázó veszi át, ilyen a hasonlatok mintegy 50%-a. Tehát az alkotó nem ábrázolni, hanem értékelni akar. Ennek következtében mondatai megnyúlnak, s ez válik jellemzővé az egyéni stílusra. A hosszú, már-már körmondatok szinte folyamként soradják magukkal az olvasói képzeletet. Nem teszik nehezkessé a nyelvezetet, hanem az megőrzi gördülékenységét. Stílusa megállapodik a mesélő könnyed modoránál. A hasonlatok révén eltávolodik az élőbeszédtől, mivel azok nem mindennapi asszociációkat hívnak elő. Alaptendenciájuk eltér a szokványostól, nem a bonyolulttól az egyszerű, az egyeditől a tipikus felé haladnak, hanem fordítva: az egyedit, a bonyolultat és az abszt-

raktot jelenítik meg, a szokottól a szokatlan felé haladnak, ám ez mégsem indokolatlan és nem idéz elő szövegromlást. Az absztrakciókat a téma fikcionalizáltsága követeli meg, s egyszerre jelenítődik meg a hétköznapi és a költői valóság.

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

A BESZÉDSZÖVEG JELLEMZŐI

(Részlet)

Itt természetesen nem áll módunkban áttekinteni mindazokat az ismereteket, melyek a beszélgetési szekvenciák szerkezeti ismérveire vonatkoznak, a vizsgálatokból azonban kiténik, hogy az élőbeszéd szövegszerkesztése nem a koncentráció tökéletlensége miatt tér el az írott szöveg textualitásától, hanem azért, mert két különböző produktumról van szó, melyek eltérő szerkesztési szabályoknak engedelmessékednek.

A továbbiakban a beszédszöveg ezen jellemzőiről lesz szó.

1. Elsődlegessége

Az írott szöveg és a beszédszöveg keletkezését szemlélve mindenképpen meg kell jegyeznünk már a kezdet kezdetén, hogy a beszédszöveg az elsődleges, mert – mint Fábri Károly megállapítja –, „elsődleges vagy primér szöveg a másodlagos vagy szekunder szöveggel szemben minden olyan verbális produktum, amely valamely kommunikatív tartalmat valamiféle köztes feldolgozás beiktatása nélkül közvetít. Másodlagos tehát az a verbális produktum, amely a kommunikatív tartalom közvetítéséhez különféle tartalmi és/vagy formai megfontolásokból eszközként külön feldolgozási lépcsőt vagy közvetítőt iktat be. Ennek bonyolultsága rendkívül eltérő lehet, kezdve az olyan formai jellegzetességekkel, mint amilyen a megjelenítés, a tagolás stb., egészen az olyan tartalmi megoldásokig, mint a metafora alkalmazása vagy az időrend megbontása”.

2. Textualitása

Ha tehát a beszédszöveg szövegszerűségével kívánunk foglalkozni, a szövegről alkotott képünkben ki kell iktatnunk mindazokat a jellemzőket, melyek a szöveg másodlagos formai és tartalmi megformálódásából adódnak.

Ilyenek pl. mindenképpen a bekezdések vagy a szöveg makrostrukturális hármasság tagolása (bevezetésre, tárgyalásra és befejezésre), felül kell vizsgálnunk a formai kohézióról és tartalmi koherenciáról alkotott felfogásainkat is, mivel azok is lényeges eltéréseket mutatnak e kétféle szövegfajtánál.

Fábricz Károly mindezek kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy „a szövegszerűség beszédszöveg alapján való meghatározásakor az elkülöníthető ismérvek között foglalkoznunk kell a szöveg reprodukálhatóságával, lehetséges és valóságos terjedelmével, szerkezetének mibenlétével, felépítésének törvényszerűségeivel és egy sor olyan kérdéssel, mely a szöveget a kommunikáció eszközeként annak funkcionális sokrétűségében veszi górcső alá”, majd ennek szellemében megadta a szöveg definícióját is, miszerint „szöveg az, ami szóbeli gondolatközlésre szolgál”.

Más szóval *a szöveg alapanyaga (tartalma) a gondolat, mely írott vagy hangzó, de mindkét esetben szóbeli, azaz nyelvi formát ölt.*

2.1. Nyelvi funkciói

A beszédszöveg közvetlen információátadásra szolgál, s a kapcsolat közvetlensége az a mozzanat, mely döntően befolyásolja az így létrejövő nyelvi produktum textuális arculatát.

A közvetlen, hangos, élőnyelvi kommunikáció során érvényesülő nyelvi funkciók közül a legkevésbé a *poétikai* funkció kifejezett (mely az írott szöveg esetében – a másodlagos megformálás függvényében – gyakran a domináns funkciók között szerepel)³, az írott szöveghez viszonyítva ellenben sokkal jelentősebb szerephez jut a nyelv *konatív, fatikus és metanyelvi* funkciója, mely a kapcsolat felvételére, fenntartására és hatékonyabbá tételére irányul. Az élő kommunikáció közvetlen visszacsatolási lehetősége ugyanis állandó kontroll-helyzetet tart fenn, mely a potenciális zajokat (zavaró tényezőket) idejekorán kiszűri és a kódolásban ejtett esetleges hibákat még a helyszínen kijavítja.

S éppen a kontroll-helyzet folyamatossága (melynek formai megtestesülése a kérdés-felelet alakjában társuló szomszédsági párokban ismerhető fel) okozza az élőbeszéd szövegszerkesztésében előforduló terjedelmesebb monológok viszonylagos ritkaságát.

2.2. Terjedelme

Fábricz Károly szerint a szöveg terjedelmét „a gondolat bonyolultsága, összetettsége, valamint egyéb olyan tényezők határozzák meg, amelyek a gondolat közvetítésének feltételeivel állnak összefüggésben. Ilyen feltétel lehet pl. az elhangzás körülménye”.

Továbbá: „ebből következik, hogy a szöveg terjedelmét nem mondathatárok (megnyilatkozás-határok), hanem gondolathatárok szabják meg – a gondolati tevékenység sajátosságainak megfelelően. Párbeszédés beszéd-

szöveg esetén a szerepcsere könnyebben ad támpontot a gondolathatárok kijelöléséhez, bár megjegyzendő, hogy ez a formai jegy sem elégséges ahhoz, hogy a szövegtagolást akárcsak megközelítő biztonsággal elvégezhessük. Monologikus beszédszöveg esetén a tagolás önkényessége csak növekszik⁷⁵.

Ugyancsak jelentős meglátása, hogy „a szövegterjedelem határai beszéd-szöveg esetén sokkal kisebb egységeket engednek meg, mint amelyet a »szöveg« elnevezés sugall”, ami szerinte nem jelenti, hogy „nem fordulhatnak elő rendkívül hosszú beszéd-szövegek”, azonban el kell fogadnunk, hogy „bármennyire szeretnénk, egy-egy gondolat mentális megformálását és megformálhatóságát, következésképpen a beszéd-szöveg határait nem tolhatjuk ki a szövegről elképzelésünkben hagyományosan megjelenő határokig⁷⁶”.

2.3. Struktúrája

Ha viszont az élő szöveg struktúráját szeretnénk felvázolni, mindenképpen megállapíthatjuk, hogy az a párbeszédben közölt gondolat megfelelő felépítésével hozható összefüggésbe. Mert akár a beszélgetés lefolyását a maga egészében, akár a párbeszéd megfelelő beágyazott szerkezeti egységeit tekintjük élő szövegnek, az semmiképpen sem választható el a párbeszéd fogalmától⁷.

Ilyen szempontból viszont a beszéd-szövegnek is – az írott szöveg hasonló egységeitől eltekintve – megállapíthatjuk a hármas tagolását.

Eszerint – mint minden, időben lejátszódó eseménynek – az élő szövegnek (beszélgetésnek) is van *kezdet*e (felütése), *lefol*yása és *vége* (befejezése).

Ha a párbeszéd egészét vesszük élő szövegnek, felütésnek az első megszólítás szomszédsági párját tekinthetjük, de ide tartozik a beszélgetés esetleges célkitűzése is, amennyiben ez a helyszínen, és nem egy korábbi alkalommal hangzott el.

Egy beszélgetés apropóját nem kötelező szóban megfogalmazni. Ismert lehet ugyanis a beszélgetésben résztvevő összes személy számára, ha valamilyen formában már korábban rögzítették. Ilyen estben viszont a beszélgetés lefolyása *in medias res* eljárással indul: akár úgy, hogy a résztvevők hosszabb monológ formájában fejtik ki gondolataikat; akár úgy, hogy gyorsan váltakozó szomszédsági párok révén – egyenként – adnak hozzá valamilyen mozzanatot a „szövegegész” gondolatmenetéhez; illetve az említett eljárások kombinációját alkalmazzák.

A beszélgetés végét viszont jelezheti valamilyen konklúzió levonása (bár ez nem kötelező), de a párbeszéd végetérhet valamilyen konvencionális társalgási forma (köszönés/üdvözlés stb.) kimondásával, esetleg egy későbbi beszélgetés helyének, idejének, tartalmának kimondásával is.

2.3.1. Gondolat és szekvenciák

A társalgás egésze fonódhat egyetlen gondolat vagy több gondolat köré.

Az utóbbi esetben a beszélgetés *lineárisan* terelődhet egyik témáról a másikra, de a *gondolatok* különböző (előreláthatatlan) *átszövődése* sem ismeretlen. Több gondolat esetén azonban felmerül a kérdés, hogy hány szöveggel van tulajdonképpen dolgunk.

Fábricz Károly ugyanis feltételezi, hogy „egy gondolat és a közlésére létrehozott beszédszöveg között bizonyos izomorfizmus áll fenn”⁸.

A gondolat verbalizációjának mechanizmusa azonban még mindig nem egészen ismert.

„Azt tudjuk, hogy a gondolat nem verbalizált módon jön létre” – mondja Fábricz Károly –, s – mint hozzáteszi – „azt is tudjuk, hogy a verbalizálás egyik momentumuma a szekvenciába rendezés. A neurolingvisztikai vizsgáldások eredményei viszont” – mint mondja –, „egyaránt megengedik a párhuzamos és a szekvenciális feldolgozást, így legalábbis elvben nem zárható ki a gondolati tevékenység alapvetően párhuzamos jellege, amelynek konkrét mechanizmusáról annyira nincsenek adataink, hogy bármiféle feltételezés, akár a neuronok tényleges kooperációját, akár a gondolat megjelenési formáját illetően merő találgatás”⁹.

A gondolati tevékenység voltaképpen mechanizmusától függetlenül azonban megragadhatjuk a *szekvenciába rendeződés* mozzanatát mint a (beszéd)szöveg kialakulásának egyik alaptulajdonságát.

David D. Clarke és Michael Argyle szerint „a beszélgetés szekvenciális elemzését a nyelv természete is sugallja. Világos, hogy az egységek rendezett szekvenciális kombinálása a nyelv alapvető tulajdonsága minden szerkezeti vagy „artikulációs” szinten, a kutatások mégis hajlamosak voltak megállni a mondat szintjén”. Tehát szerintük „épp annyi okunk van feltételezni, hogy a mondatok szisztematikusan kombinálódnak a beszélgetésben, mint azt, hogy a morfémák szisztematikusan kombinálódnak a mondatokban”, s – mint mondják –, „még az is kiderülhet [...], hogy a nyelvi szerkezet magasabb szintjei, amilyenek a beszélgetések is, nem csak hogy ugyanolyan mértékben strukturáltak lehetnek, mint a mondatok, hanem bizonyos mértékig *ugyanolyan módon* strukturáltak is, legalábbis annyiban, hogy ha-

sonló fogalmak és elemzési módszerek használhatók rájuk”. Így viszont „talán egyfajta beszélgetési „szintaxis” működik itt, vagy még általánosabban egy cselekvés-szintaxis”¹⁰. (Kiemelés: D.D.C. és M.A.)

A kötetlen beszélgetés/beszédészöveg megnyilatkozásai tehát nem véletlenszerűen rendeződnek egymás mellé, hanem megfelelő szabályoknak engedelmesskednek. S ilyen tekintetben a beszédészöveg *struktúrája* is megfelelő módon felépülő *szekvenciák* formájában írható le. Mégpedig úgy, hogy párbeszédes szöveg esetében a szekvencia az *egymást hívó szomszédsági párok* lineáris, beágyazott, keresztezett-beágyazott stb. struktúráiból épül fel, gyakran megtörténik azonban, hogy a pár *hívó jelére* (kérdés, kérés, kihívás stb.) nem egyszerű rövid *válasz*, hanem megfelelő folyamatos közlés – *monológ* – „érkezik”.

Ez pedig lehet *meggyőző/érvelő* típusú beszédészöveg, de *narratívum* is, illetve valamilyen *vegyes típusú textológiai produktum*.

2.3.2. A monológ

2.3.2.1. A beszélt nyelv mondatai

A monológyszerű folyamatos beszéd is azonban – azon kívül, hogy szerkesztését képez(het)i egy hosszabb párbeszédnek –, kisebb strukturális egységekre bontható fel.

Ezeket az egységeket a kutatók az írott szöveg analógiájára mondatokra szerették volna bontani, ám nagyon hamar észlelniük kellett, hogy a beszélt nyelv mondatait nem könnyű feladat megnyugtató módon izolálni¹¹, s többek között éppen ezért kezdték a *megnyilatkozás* műszót alkalmazni a beszélt nyelv mondatainak megnevezésére¹². Mivel azonban e műszónak a használata nem egységes (tehát jelentése sem egyértelmű) talán célszerűbb volna másként neveznünk azokat a szerkezeti egységeket, melyekre a beszédészöveg tagolódik, s melyek elemi predikatív szerkezetekre bonthatók tovább.

2.3.2.2. Argumentum és propozíció

Fábricz Károly *A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéséhez* c. tanulmányában egy felszólalás szövegstruktúráját vizsgálva pl. *argumentumokra* és *propozíciókra* bontja a szöveget.

Mint mondja: „az argumentum propozíciókból áll. A propozíciók összerendezett tömböt alkotnak, melynek elemei egymással alá- ill. felérendeltségi viszonyban állnak. A hierarchia csúcán az argumentum magmondata (tételmondat; a továbbiakban egyszerűen: argumentum) áll, a többi propozíció vele közvetett vagy közvetlen evidenciaviszonyt mutat”. Továbbá „a

tételmondatokban tömören megfogalmazott argumentumok egymással tartalmi- logikai kapcsolatba szerveződnek, s megszerkesztettségük mutatója egy szöveg makrostrukturális koherenciájának”¹³.

2.3.3. Makrostrukturális koherencia

Bárhogyan nevezzük is azonban a beszédszöveg építőelemeit, annyiban bizonyosak lehetünk, hogy ezeknek az egységeknek valahogyan fel kell fűződniük ahhoz, hogy együttesüket bármiképpen is szövegnek nevezhessük. Ha ugyanis nem mutatható ki semmiféle szintaktikai/szemantikai/pragmatikai szervezőerő, mely összekötné őket, el kell vetnünk szövegszerűségükről alkotott hipotézisünket.

A beszédszöveg közlésegyiségei azonban – úgy tűnik –, lazábban kapcsolódnak egymáshoz, s mint Fábrić Károly megjegyzi „szerkezetében a mellérendelt egységek strukturáltsága, tartalmi kapcsolódásuk nem következtethető ki sem a meglévő nyelvi kulcsszavak (pl. kötőszók, partikulák), sem a behelyettesíthetőnek ítélt kulcsszavak segítségével”, s mint mondja „a kulcsszavak azért nem adnak megbízható támpontot a szöveg struktúrájának feltérképezéséhez, mert a beszélt nyelvi szöveg számos logikai ugrást tartalmaz, azaz szerkezete nem vezethető le a különféle logikai műveletekkel kapcsolatban álló kulcsszavakból”. De „a beszélt nyelvi szöveg is tagolható propozíciókra és argumentumokra, melyek alapján a szöveg felépítése ill. makrostrukturája rekonstruálható”¹⁴.

Wacha Imre szerint viszont „a publikus, kötetlen beszéd mondatnak is tekinthető megnyilatkozásai többnyire szukcesszív jellegűek, s csak nagyon kis mértékben szimultán szerkezetűek, bár elég gyakori a közbeékeléses szerkesztésmód”. S „ez azt jelenti, hogy a megnyilatkozások többsége vagy jelentős része olyan – időben és térben egymás után sorakoztatott – (tag- vagy mellékmondatnak megfelelő megnyilatkozás-egységből áll össze, melyek között gyakran bonyolult szintaktikai viszonyokat – többszörös mellé- és alárendelő tagmondatoknak megfelelő kapcsolatot figyelhetünk meg. S azt is jelenti, hogy viszonylag kevés az olyan egyszerű mondattani szerkezetű megnyilatkozás, melyben bonyolult (többszörös alá- és mellérendelt elemekből összetett) szószerkezetet találunk. Az ugyanis, aki élőszóban fogalmaz, többnyire *mellékmondatos szerkesztésmóddal* fejezi ki mondanivalóját akkor, amikor az írásbeliség bonyolult, többszörösen alá- és mellérendelő elemeket egyaránt tartalmazó) *szószerkezeteket* használ”¹⁵ (kiemelés: W.I.).

A beszédszöveg tehát szekvenciális, szukcesszív szerkezetű produktum, ahol a szekvenciák leginkább folyamatosan bővíthetők. A beszédlánchoz

ugyanis mindig hozzáadható még egy láncszem, ilyen szempontból tehát megállapíthatjuk, hogy a beszédszöveg szerkezete *természetesen nyílt*.

Ez a nyíltság azonban nem okvetlenül jelent strukturálatlanságot is, mint ahogyan Dezséry Judit és Terestyéni Tamás azonosították a két tulajdonságot, amikor a beszédszövegek szerkezeti típusait vizsgálták. Szerintük ugyanis „*nyílt vagy strukturálatlan a szerkesztés, ha az egyazon topicra vonatkozó commenteket*¹⁶ semmiféle belső erő sem tartja együtt azonkívül, hogy ugyanarra a topicra vonatkoznak. *Zárt vagy strukturált a szerkesztés, ha egyazon topicra vonatkozó commentek között logikai kapcsolatok állnak fenn*”¹⁷ (kiemelés: D.J.–T.T.).

Ezen kívül mind a nyílt, mind a zárt szerkesztésmódon belül két-két al-típust állapítottak meg.

A nyílt típuson belül „*a leltározó típus a topicra vonatkozó commenteket mindenféle belső rendezés nélkül felsorolja*”, az *asszociatív* típust pedig az jellemzi, „*hogy egészen világosan felismerhető asszociatív láncban tálalja a topicra vonatkozó commentjeit*”. A zárt szerkesztésmódon belül viszont „*a holisztikus vagy deduktív típus a legáltalánosabb információkból kiindulva halad a konkrét egyedi információk felé*”, míg a *partisztikus* vagy *induktív* típus éppen ellenkezőleg, a konkrét egyedi információktól halad az általánosabbak felé”¹⁸ (kiemelés: D.J.–T.T.).

A szerzők azonban azt is megjegyzik, hogy „a szövegekben a szerkesztési típusok keverednek egymással. Kezdetben majd mindegyik kísérleti személy zárt, strukturált szerkesztéssel kezd, de hamarosan elveszti a fonat és nyílt strukturálatlan szerkesztésbe vált át”¹⁹.

Ez viszont arra enged következtetni, hogy az élőbeszéd természetes szerkesztésmódja ténylegesen a nyílt. A zárt szerkesztési típus viszont inkább a retorikailag kidolgozott szöveg ideálja.

De a zárt és nyílt szövegszerkesztési mód váltakozását Fábricz Károly következő feltevése is indokolhatja: „a spontán beszélt nyelvi szöveg előállításakor a beszélő generáló tevékenységében váltakozó erősséggel két tényező játszik szerepet. Egyrészt a szöveg valamiféle globális gondolat vagy gondolategyüttes jegyében fogantatik, másrészt az adott propozíció szóállománya, ill. az ahhoz tartozó tartalmi asszociáció visszahat a globális gondolatra, esetleg módosítja azt. E két tényező egymásra hatása során a beszélő a verbálisan megfogalmazandó gondolati mechanizmusokat rangsorolja, s a nyelvi előállításukhoz vezető lehetőségek közül választva adja őket elő”. Ez a feltételezett kettősség viszont szerinte „magyarázatot adhat egyfelől a logikai ugrásokra (durva megközelítésben: a beszélő a gondolatsor kifejtésé-

ben előbbre jár), másfelől a beszélt nyelvre jellemző gyakori redundanciára (a beszélő a tartalmi gondolati előállítás több, lényegében azonos értékű lehetőségét fogalmazza meg)²⁰.

Mindezek kapcsán azonban felmerül a kérdés, hogy az élő szöveg redundanciája, szerkezeti következetlensége és laza szukcesszivitása ellenére is hogyan tudjuk kiszűrni a voltaképpeni struktúrát és üzenetet anélkül, hogy az *elhangzó* szöveget inkoherensnek éreznénk, ugyanakkor viszont miért érzékeljük ugyanazt a struktúrát rosszul szerkesztettnek, ha a beszélt nyelvi szöveget szószerinti átírásban olvassuk.

A válasz egyrészt abban a tényben rejlik, miszerint a beszélt nyelv mondataival úgyszólván keletkezésük pillanatában találkozunk, s fülünk hallatára alakulnak át közlésegségekké, így viszont a magnószalagról átírt szöveganyagban tulajdonképpen egymás mellett léteznek a beszélő által mind *helyesnek*, mind pedig *helytelennek* vélt mondatépítő-elemek, mivel a magnószalag rögzíti azokat a töredékeket is, melyeket az élőbeszédben a helyesbített verzió kiteszt tudatunkból. Az így átírt szöveg tehát szükségszerűen illogikusnak tűnik olvasója számára.

Fábricz Károly szerint „a beszélt nyelvi szöveg befogadását feltehetőleg két alapvető mozzanat teszi lehetővé. Egyfelől a szöveget befogadó hallgató aktívan részt vesz a beszélő által számára meghagyott inferenciális műveletek elvégzésében. Másfelől a hallgató az elhangzó szöveget állandóan értékeli annak koherens és logikus volta szempontjából. Ehhez kapcsolódóan a hallgató képes arra, hogy a morfológiai, szintaktikai, sőt a tartalmi-logikai tévesztéseket a globális szövegtartalom követése érdekében figyelmen kívül hagyja”²¹.

Mindez azonban nem ad választ arra a kérdésre, hogy a hallgató minek alapján képes a hangzó anyagból kiszűrni a voltaképpeni üzenet helyes verzióját.

Wacha Imre szerint „a közvetlen élőszavas kommunikáció során a mindenkori beszélő totális kommunikációval fejezi ki magát, nem csak verbálisan”, s ebből kifolyólag „gondolatsorát nem mindig bontja le logikus és grammatikus nyelvi formára: sokat rábíz a közös ismeretekre, előzményekre, beszédhelyzetre, másrészt a nonverbális kommunikációra, harmadrészt a partnerre, aki vele együtt gondolkodik, s be nem fejezett félszavakat, félmondatokat is megért”²².

A felsoroltakból a *nonverbális kommunikáció* mozzanata kulcsfontosságú számunkra.

Nonverbális pedig azért, mert nem szavakban fejeződik ki, hanem valamilyen *paralingvisztikai tevékenység* (deiktikus mozdulat, egyéb gesztus,

arckifejezés, testmozdulat, test-interakció)²³ vagy a verbális szekvenciákra (szegmentumokra) ráépülő *szupraszegmentális tényezők* (hangsúly, hanglejtés, szünet, hangszín, beszédtempó ill. hangerő) révén.

A szupraszegmentális tényezők egy részét, melyek funkciója a szintaktikai szinten valósul meg, intonációs eszközöknek nevezzük²⁴.

Mint Wacha Imre megjegyzi: „a közvetlen kommunikáció során a beszélő nemcsak gondolatait akarja kifejezni, s nemcsak a szöveget akarja intonációs eszközökkel (is) értelmezni, „súlyozni”, hanem ugyanezen eszközökkel jelzi a szöveg szerveződését (gyakran grammatikai: szintaktikai szerkezetét – ezt főleg a hanglejtéssel, ritmussal és a nem hezitatív szünet-használattal, pl. többszörösen összetett „mondatok” esetén), és ugyanezekkel az eszközökkel jelzéseket, „utasításokat”, „közleményeket” is ad a partnernek lelkiállapotáról [...], „diskurzusszervezési szándékáról” stb. Azaz mintegy metakommunikációs és közleményen kívüli közleményeket is továbbít partnerének, nemegyszer pedig „kiszól” a szövegből (pl. a szobába éppen belépőnek köszön, őt figyelmezteti stb.). Olykor verbalizált megjegyzésekkel (mondom, folytatom, várj, hadd gondolkozzam), olykor csak intonálással, sőt csak gesztussal. Ugyanúgy kapcsolattartó és kapcsolatteremtő, vagy szövegszervező és szövegtagoló elemeket is beépít beszédébe, hol verbalizált formában, hol nonverbálisan. S olyanokat is, melyek a kommunikációs folyamat gördülékenységét, zavartalanságát igyekeznek biztosítani”²⁵.

A beszédészöveg koherenciájához tehát az intonációs eszközök is nagymértékben hozzájárulnak.

Jegyzetek

¹ Fábri K.: Beszédszöveg és szövegnyelvészet. = PETŐFI S.–BÉKÉSI-VASS, 1992.; 51–58.(52.).

² Uo.53.

³ S ennek megfelelően az élő szövegek tipológiai szempontból legkevésbé *formaközpontúak*, sokkal inkább a *tartalom- és felhívás-központúság* ismérvei mutathatók ki rajtuk. Az *audio-mediális* szövegek esetében a poétikai funkció is megnövekedhet, de ezek a szövegek nem egészen tekinthetők elsődlegesnek az *elsődlegesség* fent említett értelmében véve.

Az itt említett tipológiai felosztás Katharina Reiss-től származik. Vö. Klaudy K.: Fordításelmélet és szövegnyelvészet. = Uő.: A fordítás elmélete és gyakorlata. Bp., Scholastica, 1997.; 48–59.(52.).

⁴ Fábri K.: Beszédszöveg és szövegnyelvészet. = PETŐFI S.–BÉKÉSI-VASS, 1992.; 51–58.(54.).

⁵ Uo.54–55.

⁶ Uo.55.

⁷ Mert még a monológ is *valakinek* szól – ha nincs is azonnali visszacsatolása –, s ezen az alaphelyzeten az sem túl sokat változtat, ha audio-mediális szövegtípusról van szó, tehát ha a beszéd/beszélgetés rádiós vagy televíziós csatormán jut el a címzethez. A hangos beszéd feladója ti. akkor is a címzethez szól, ha az nincs közvetlenül jelen, sőt még akkor is, ha az ismeretlen néző/hallgató megfoghatatlanságában már az írott szöveg potenciális olvasójára emlékeztet.

⁸ Fábri K.: Beszédszöveg és szövegnyelvészet. = PETŐFI S.–BÉKÉSI-VASS, 1992.; 51–58.(55.).

⁹ Uo.55.

¹⁰ D.D. Clarke–M. Argyle: Beszélgetési szekvenciák. = PLÉH-SÍKLAKI-TERESTYÉNI, 1997; 465–602.(566.).

¹¹ Vö. Wacha I.: A megnyilatkozás-határ megállapításának gondoljai beszélt szöveg lejegyzésekor. 1989; 381–390.

¹² L. Dezséry J.–Terestyéni T, 1976., 55.; Wacha I., 1988., 152–155.

¹³ Fábri K., 1988.; 78.

Az argumentum és propozíció viszonyát illetően azonban más meghatározásokkal is találkozhatunk.

– *Logikai értelemben véve a propozíció olyan „kijelentés, mely egy kijelentés-függvényből (állítmány) s bizonyos számú argumentumból áll”, ahol „a változók – argumentumok – behelyettesítésekor válik a propozíció igazzá vagy hamissá”. (Vö. Glosszárium. = PLÉH-SÍKLAKI-TERESTYÉNI, 1997; 662–664.) – Eszerint tehát a propozíció áll argumentumokból (és nem fordítva!).*

– *A strukturális szintaxis szempontjából viszont egyik értelmezése szerint a propozíció „a mondat jelentésében található állítás; az, amin a tagadás, kérdés, kvantálás stb. műveleteit elvégezzük”, másik meghatározás szerint pedig valamely „tényállásra vonatkoztatható jelentés”; az argumentum viszont „thematikus vonzat: olyan vonzat, mely régensétől téta-szerepet kap”. (Vö. Kiefer F. (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan. Mondattan. Bp., AkK., 1992.; 891–892.)*

Az argumentum és propozíció terminusok is tehát többféleképpen értelmezhető kifejezések, melyek előzetes definiálás nélküli alkalmazása éppen ezért félreértést okozhat.

¹⁴ Uo.86.

¹⁵ Wacha I., 1988.; 103.

¹⁶ Dezséry és Terestyéni a *topic/comment* fogalompárt nem a szokásos értelemben használják. Náluk a *topic* „egy kisebb vagy nagyobb szövegrész témáját” jelenti, „tehát azt, amiről a szövegrész szól” *commenten* pedig „azon információk összességét” értik, „amelyek ebben a szövegrészben a topicra vonatkoztak”. (Dezséry J.–Terestyéni T., 1976.; 70.)

¹⁷ Uo.74.

¹⁸ Uo.74–75.

¹⁹ Uo.75.

²⁰ Fábri K., 1988.; 86–87.

²¹ Uo.86.

²² Wacha I., 1989.; 385.

²³ Vö. T.A. Van Dijk: Kontextus és megismerés. Tanulmányok 1982.; 83–90.(77.).

²⁴ Vö. Varga L.: A magyar beszéddallamok fonológiai, szemantikai és szintaktikai vonatko-

zásai. *NyudÉrt* 135., 1993.; 13.

²⁵ Wacha I., 1989.; 385.

Irodalom

- Ágoston Mihály: Az Újvidéki Televízió esti híradójában szereplő magyar hírolvasók kiejtéséről. *Hungarológiai Közlemények*, 1987/4; 319–328.
- A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Budapest, Trezor Kiadó, 1994.
- Albertné Herbszt Mária: *Modern nyelvészet – anyanyelvoktatás*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987.
- Albertné Herbszt Mária: *A társalgás néhány jellemzője és szabálya*. = PETŐFI S.–BÉKÉSI–VASS, 1992, 9–18.
- A. Molnár Ildikó: *Hezitációs jelenségek az élőbeszédben*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 3., 1979, 49–56.
- Austin, John L.: *Tettenért szavak*. = PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI, 1997.; 29–42.
- Balogh Lajos: *Útmutató a regionális nyelvi kutatásokhoz szükségesszöveganyag magnetofonszalagról történő lejegyzéséhez*. (fénymásolat)
- Bárczi Géza: *Fonetika*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1960. (Első kiadás: 1951.)
- Bartók János: *Egyéni és társadalmi érvényű elemek a köznyelvi hanglejtésben*. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok X.*, 1974; 5–19.
- Bartók János: *Röviden a beszéd ritmusáról*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 3., 1979; 31–40.
- Bencédy József (szerk.): *A hatékony rádiózásért – A rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1976–1991)*. Budapest, Magyar Rádió nyelvi bizottsága, 1993.
- Bencédy József: *A beszélt nyelv és a norma*. = KEMÉNY–KARDOS, 1994; 17–21.
- Bolla Kálmán: *A fonetikus írás*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 2., 1978; 7–23.
- Bolla Kálmán (szerk.): *A beszédintonáció néhány elméleti, módszertani és gyakorlati problémája*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 3., 1979.
- Bolla Kálmán: *A beszédfolyamat intonációs elemzése és az intonáció fonetikus lejegyzése*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 3., 1979; 19–29.
- Bolla Kálmán: *A fonetikai szerkezetek interlingvális egybevetéséről*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 5., 1980; 40–69.
- Clarke, David D.–Argyle, Michael : *Beszélgétesési szekvenciák*. = PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI, 1997.; 465–602.
- Daneš, František: *A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez* (ford. Danyi Magdolna). *Tanulmányok* 1982, 45–50.
- Deme László: *Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet*. = Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962; 457–522.
- Deme László: *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- Deme László: *A bemondói munka mondatfonetikai kérdéseiről*. = WACHA, 1973, 71–101.
- Deme László: *Grammatikai képlet és akusztikai képlet kapcsolatához*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 3., 1979; 7–13
- Deme László: *A beszéd és a nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1984.
- Deme László: *Válaszok helyett*. = PETŐFI S.–BÉKÉSI–VASS, 1992; 47–49.
- Dezséry Judit–Terestyéni Tamás: *Élő szöveg – stúdió-szöveg*. *Általános Nyelvészeti Tanul-*

- mányok XI. 1976; 51–77.
- Dezső László: Szórend és mondathangsúly. = Telegdi Zsigmond (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok V., 1967; 79–121.
- Dezső László: A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. = Telegdi Zsigmond (szerk.): Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1972; 85–104.
- Dressler, Wolfgang U.–Siptár Péter: A magyar nyelv természetes fonológiája felé. = PÉTER, 1998; 35–59.
- Ducrot, Oswald–Todorov, Tzvetan: Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku 1–2., Beograd, Prosveta, 1987.
- Durand, Jacques–Siptár Péter: Bevezetés a fonológiába. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: Új magyar nyelvtan. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- Elekfi László: Vizsgálatok a hanglejtés megfigyelésének módjaihoz. Nyelvtudományi Értekezések 34., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.
- Fábricz Károly: A beszélt nyelvi szövegek alkotás kérdéséhez. = KONTRA, 1988, 76–89.
- Fábricz Károly: Beszédszöveg és szövegnyelvészet. = PETŐFI S.–BÉKÉSI–VASS, 1992, 51–58.
- Ferenczy Géza: A rádióbeli, közelebről a bemondói beszéd. = WACHA, 1973, 45–69.
- Fónagy Iván: A hangsúlyról. Nyelvtudományi Értekezések 18. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.
- Fónagy Iván–Magdics Klára: A magyar beszéd dallama. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
- Gergely György: Az aktuális tagolás a mondatmegértésben. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVIII., 1995; 43–61.
- Gósy Mária: Egy percepciós hanglejtésvizsgálat. Magyar Fonetikai Füzetek 3., 1979; 58–67.
- Gósy Mária: Akusztikai paraméterek és nyelvi funkció a beszéddallam és Fonetikai a nyomtatók percepciójában. Magyar Füzetek 4., 1979; 119–135.
- Gósy Mária: Beszédszövegtan. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes 2. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1989.
- GÓSY–SIPTÁR, 1993 5 Gósy Mária–Siptár Péter (szerk.): Beszédkutatás. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1993.
- Kallmeyer, Werner: A tanácsadó beszélgetések cselekvésstruktúrájáról (ford. Danyi Magdolna). Tanulmányok 1982, 109–135.
- Kálmán László–Nádasdy Ádám: A hangsúly. = KIEFER, 1994; 393–467.
- Kassai Ilona: A prozódiai oppozíciókról (Hosszúság – rövidség). Általános Nyelvészeti Tanulmányok X., 1974; 45–58.
- Kassai Ilona: Az intonáció szerepe a gyermeknyelvben. Magyar Fonetikai Füzetek 3., 1979; 80–82.
- Kassai Ilona: Gyermeknyelvi dallamminták. Magyar Fonetikai Füzetek 4., 1979; 147–170.
- Kassai Ilona: A szünet kérdésköre a szöveglejegyzésben. = KONTRA, 1988; 22–43.
- Kassai Ilona: Gyorsult-e a magyar beszéd tempója az elmúlt 100–120 évben? = GÓSY–SIPTÁR, 1993; 62–69.
- Kassai Ilona: Szupraszegmentális hangjelenségek avagy a beszéd prozódiai elemei. = KIEFER, 1994; 646–665.
- Kassai Ilona: Fonetika. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.

- KEMÉNY–KARDOS, 1994 = Kemény Gábor–Kardos Tamás (szerk.): A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában. *Linguistica, Series A, Studia et dissertationes* 16., Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1994.
- Kenesei István–Vogel, Irene: A fókusz fonológiai szerkezete. = PÉTER, 1998; 79–119.
- Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan. Mondattan. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- KIEFER, 1994 = Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan. Fonológia. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések* 123., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
- Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata. Budapest, Scholastica, 1997.
- KONTRA, 1988 5 Kontra Miklós (szerk.): Beszélt nyelvi tanulmányok. *Linguistica, Series A, Studia et dissertationes* 1., Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1988.
- Kontra Miklós: Szöveglejegyzési és elemzési kérdésekről a gazdagréti felvételek kapcsán. = KONTRA, 1988; 59–75.
- Kontra Miklós: Rövid beszámoló a budapesti köznyelvi kutatásokról. *Hungarológiai Közlemények* 1989/3(80); 391–397.
- Kontra Miklós: A magnetofontól a számítógépig. *Hungarológiai Közlemények* 1989/3(80); 399–404.
- Kontra Miklós: Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból. *Linguistica, Series A, Studia et dissertationes* 5., Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1990.
- Labov, William–Fanshel, David: Beszélgetési szabályok. = PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI, 1997. 395–435.
- Laczkó Mária: A tempó és a szünet viszonya a hangos olvasásban. = GÓSY–SIPTÁR, 1993; 185–193.
- Láncz Irén: A riportalányok beszéde. *Hungarológiai Közlemények*, 1987/4; 329–334.
- Láncz Irén: A nyelvi rendszerteremtés útjain. *Becse, Rubicon*, 1997.
- Láncz Irén: Szintaktikai és szemantikai kohézió a beszédszövegekben. *Hungarológiai Közlemények*, 1999/1–2.; 9–15.
- Laziczius Gyula: Fonetika. Budapest, Tankönyvkiadó, 1963. (Első kiadás: 1944.)
- Molnár Csikós László: A rádióriporterek beszédének jellemzői. *Hungarológiai Közlemények*, 1987/4; 335–341.
- Montágh Imre: A Magyar színpadi beszéd jellege és pedagógiája. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* X., 1974; 115–130.
- Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.
- Papp György: A nyelv vízszintes tagozódásának hatása a jugoszláviai magyarok kiejtésére. *Hungarológiai Közlemények*, 1987/4; 307–312.
- Papp István: Leíró magyar hangtan. Budapest, Tankönyvkiadó, 1966.
- Pásztor Kicsi Mária: A beszélt nyelv mondatainak (megnyilatkozásainak) néhány szintaktikai sajátossága. *Tanulmányok* 28./1996. 147–156.
- Pásztor Kicsi Mária: Metodológiai előmunkálatok élőnyelvi szövegek feldolgozásához. *Hungarológiai Közlemények*, 1997/4., 45–49.
- Pásztor Kicsi Mária: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIX. Újabb irányzatok a fonológiában. (Könyvismertető), *Hungarológiai Közlemények, Szemle*, 1998/4. 130–135.
- Pásztor Kicsi Mária: Szupraszegmentumok a legújabb fonológiai elméletek tükrében. Hun-

- garológiai Közlemények, 1999/1–2., 40–45.
- PÉTER, 1998 = Péter Mihály (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIX. Újabb irányzatok a fonológiában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.
- PETŐFI S.–BÉKÉSI, 1990. = Petőfi S. János–Békési Imre (szerk.): A szövegtani kutatás néhány alapkérdése. Szemiotikai Szövegten 1., Szeged, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series linguistica, litteraria et aestetica, 1990.
- PETŐFI S.–BÉKÉSI–VASS, 1992. = Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László (szerk.): Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok. Szemiotikai Szövegten 5., Szeged, Acta Academia Paedagogicae Szegediensis, Series linguistica, litteraria et aestetica, 1992.
- PETŐFI S.–BÉKÉSI–VASS, 1993. 5 Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László (szerk.): A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II). Szemiotikai Szövegten 6., Szeged, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series linguistica, litteraria et aestetica, 1993.
- Pléh Csaba–Radics Katalin: Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. = Telegdi György–Szépe György (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIV., 1982.; 87–108.
- PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI, 1997. = Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): Nyelv – kommunikáció – cselekvés. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- Pléh Csaba–Terestyéni Tamás: A kommunikáció kutatása a szemantika és a pragmatika határán. = PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI, 1997.; 7–22.
- Rácz Endre: A mondatgrammatika és szöveggrammatika. Linguistica, Series C, Relationes 6., Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1992.
- Rajslil Ilona: Nyelvjárásiasság és nyelvhelyesség a fiatalok kiejtésében. Hungarológiai Közlemények, 1987/4; 313–317.
- Rónai Béla–Kerekes László: Nyelvművelés és beszédtechnika. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.
- Schlegoff, Emanuel A.: A beszélgetés néhány kérdéséről és kétértelműségeiről. = PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI, 1997.; 436–457.
- Szende Tamás: Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. Nyelvtudományi Értekezések 81., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.
- Szende Tamás: A hangtulajdonságok felhasználásának rétegei. = Magyar Fonetikai Füzetek 3., 1979; 14–17.
- Szende Tamás: A szünet és a junktura. Magyar Fonetikai Füzetek 4., 1979; 7–31.
- Szende Tamás: A természetes fonológia és magyar alkalmazásai. = PÉTER, 1998; 137–163.
- SZÉPE, 1973. = Szépe György (szerk.): A nyelvtudomány ma. Budapest, Gondolat, 1973.
- Terestyéni Tamás: A beszéd és a tömegkommunikációs eszközök. = Telegdi Zsigmond–Szépe György (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok VIII., 1972; 201–212.
- Van Dijk, Teun A.: Kontextus és megismerés (ford. Odorics Ferenc), Tanulmányok 1982, 63–81.
- Van Dijk, Teun A.: Pragmatikai kötélemek. (ford. Fábricz Károly), Tanulmányok 1982, 83–90.
- Várad Tamás: A beszédzűnet szubjektív és objektív regisztrálásának összevetéséről. = KONTRA, 1988; 44–58.
- Varga László: Szintaktikai szerkezet és intonációs tagolás a magyar mondategységben. = Telegdi Zsigmond–Kiefer Ferenc (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII.,

- 1989; 241–278.
- Varga László: Stilizált beszéddallamok a magyarban. = Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.): Élőnyelvi tanulmányok. *Linguistica, Series A, Studia et dissertationes* 3., Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete 1990; 169–177.
- Varga László: A magyar beszéddallamok fonológiai, szemantikai és szintaktikai vonatkozásai. *Nyelvtudományi Értekezések* 135., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- Varga László: A hanglejtés. = KIEFER, 1994; 468–549.
- Varga László: Dallamelemek és szótagok asszociációja a magyar hanglejtés autoszegmentális tárgyalásában. = PÉTER, 1998; 257–272.
- Vass László: Terminológiai szótár (a szemiotikai szöveg- tanulmányozásához). = PETŐFI S.–BÉKÉSI, 1990; 85–112.
- Vassné Kovács Emőke–Kassai Ilona: A hadaró beszéd dallama. *Magyar Fonetikai Füzetek* 3., 1979; 93–100.
- Vígh Mihály: Retorika és történelem. Budapest, Gondolat, 1981.
- WACHA, 1973. = Wacha Imre (szerk.): A rádióbemondó beszéde. Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja, 1973.
- Wacha Imre: A bemondói beszéd akusztikumának stílusgondjairól. = WACHA, 1973, 103–170.
- Wacha Imre: Az elhangzó beszéd főbb akusztikus stíluskategóriáiról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* X., 1974; 203–216.
- Wacha Imre: Beszéljessünk a beszédről! Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978.
- Wacha Imre: A beszélt nyelv kategóriái. *Hungarológiai Közlemények*, 1987/4; 255–306.
- Wacha Imre: Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (A gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján). = KONTRA, 1988; 102–159.
- Wacha Imre: A megnyilatkozás-határ megállapításának gondjai beszélt nyelvi szöveg lejegyzésekor. *Hungarológiai Közlemények* 1989/3(80); 381–390.
- Wacha Imre: A nyelvi rétegződés kérdései („Perújrafelvétel” a magyar szakirodalom alapján) = Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat–nyelvi norma. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes* 8., Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1992; 49–105.
- Wacha Imre: Szöveg és (adekvát) interpretáció. = PETŐFI S.–BÉKÉSI–VASS, 1992, 237–256.
- Wacha Imre: A szövegfonetikai kutatások gondjairól. = GÓSY–SIPTÁR, 1993; 49–61.
- Wacha Imre: Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása. Áprily Lajos: A hiúz. = PETŐFI S.–BÉKÉSI–VASS, 1993; 35–79.
- Wacha Imre: Norma és/vagy kommunikativitás. = KEMÉNY–KARDOS, 1994; 31–42.
- Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai I–II. Budapest, Szemimpex Kiadó, 1995.

RÁCZ ELEONÓRA

A GUNARASI DIÁKNYELV SZOCIOLINGVISZTIKAI MEGKÖZELÍTÉSE

A dolgozat célja a gunarasi diáknyelv szociolingvisztikai szempontú vizsgálata. Megállapításaimat a kérdőív kérdéseire kapott válaszok alapján ismertetem.

Az első három kérdés a nyelvi kód és kódváltás, valamint a nyelvi attitűd kérdését hivatott előkészíteni. Arra is szerettem volna választ kapni, hogy tudatos-e a diákokban a nyelvváltozatok különbsége.

Mind a nyelvjáráshoz, mind a köznyelvhez, mind pedig a diáknyelvhez két aspektusból közelítenek a tanulók. A diákok egy része megpróbálja meghatározni a nyelvváltozatok fogalmát, mások pedig a nyelvhasználat alapján közelítik meg a kérdést. Sokszor ugyanis a diákok nem tudják meghatározni az adott nyelvváltozat fogalmát, de tisztában vannak a nyelvváltozat létezésével.

A *nyelvjárás* fogalmát Kálmán Béla így definiálja: „A területileg differenciálódott nyelvváltozatokat nevezzük gyűjtőnéven nyelvjárásoknak.”¹ Wacha Imre a nyelvhasználat szempontjából közelíti meg a nyelvjárást, mivel azt állítja, hogy a nyelvjárásnak főként beszélt változata él, írott változata „főleg az irodalmi nyelvekben, az irodalom nyelvében és emlékiratokban található”.²

A diákok mindhárom nyelvváltozatot (a diáknyelvet, a köznyelvet és a nyelvjárást is) beszélt nyelvnek tekintik.

Érdekes, hogy ötödik osztályban alig akadt tanuló, aki nem kísérelte meg meghatározni a nyelvjárás fogalmát. A tanulók a nyelvjárást népnyelvként határozzák meg. Pl.:

„Parasztos, régies szavak, melyeket otthon használunk, az iskolában csak részben.” Ez a válasz összefoglalja az összes többit. A gunarasi lakosság nagy része földműveléssel foglalkozik. Ebből következik, hogy a *parasztos* jelző a *népiest* jelöli. Régiesnek azért nevezik, mert a gyermekek általában a nagyszülőktől sajátítják el. A köznyelv ezzel szemben azért új a diákok számára, mert igényes változatával sokuk csak az iskolában találkoznak.

A tanulók másik része a nyelvhasználat felől közelíti meg a fogalmat, és azt hangsúlyozza, hogy leginkább otthon és barátaik körében, valamint rész-

ben az iskolában beszéli a nyelvjárást. Véleményem szerint ötödik osztályban mindez nagyfokú tudatosságra utal.

Ezzel szemben a hatodik osztályban senki nem próbálta meg meghatározni a nyelvjárás fogalmát. Egy választ kaptam csupán, mely a nyelvjárások hangállománybeli különbségeire hívja fel a figyelmet: „Bizonyos szavakat másképpen ejtek.” Ezenkívül két példát is említenek a tanulók: vót 'volt', kő 'kell'. A nyelvjárást szinte minden tanuló otthoni, családi nyelvként említi.

A hetedik osztályban az említettek mellett degradált szerepben jelenik meg a nyelvjárás: „A nyelvjárás egy kisebb terület sajátos beszéd típusa. Nagyobb körzetekben megértik, kicsi és nagy (fiatal és idős), tanár és munkás ismeri, de nem ez a hivatalos, nem árt ezt is ismerni, de a nyelvjárással nem lehet karriert csinálni.” Láthatjuk, hogy a meghatározás beszélt változatként szemléli a nyelvjárást, bizonyos területhez köti, valamint arra is utal, hogy a népnyelv („mindenki ismeri...”) csupán a nép közötti kommunikáció eszköze. Egy másik tanuló azt állítja, hogy szülei az otthoni nyelvjárási nyelvhasználat során figyelmeztetik őt, hogy másképpen beszéljen.

Meglepő, hogy sokan még nyolcadik osztályban sincsenek tisztában az említett fogalommal. A válaszokat a következőképpen lehetne összegezni: A nyelvjárások a nyelv nem hivatalos, helytelen változatai. Itt is egyféle alárendeltség, és nem pedig a másság tükröződik. A nyelvjárás a tanulók számára a presztízsváltozattal szemben szubstandard nyelvváltozat.

A szakirodalom alapján történő köznyelv-meghatározásokból az derül ki, hogy egyrészt a műveltebb rétegek beszélt nyelvváltozata, és írott változata is van (pl. a tömeg-kommunikáció írott nyelve).

A *köznyelv* fogalmát szintén a már említett két aspektusból közelítik meg a diákok. Sokszor azt a helyet és személyt nevezik meg, ahol vagy akitől a köznyelvet elsajátítják.

Ötödik osztályban egyetlen definíció született, mely helyes magyar beszédként definiálja a köznyelvet. Ez is azt mutatja, hogy a nyelvjárás közelebb áll a tanulókhöz, a köznyelvet állításuk szerint részben a szülőktől, az iskolában, a televízióból és a rádióból ismerik meg.

A hatodik osztályosok közül senki sem definiálta a köznyelv fogalmát. A televízióban, a rádióban és az iskolában beszélt nyelvként említik. A fogalom tisztázatlan a tanulók számára. Erre utal egy tanuló, aki szerint a köznyelv a Magyarországon hallható beszélt nyelv.

Hetedik osztályban a tanulók már megpróbálják definiálni a köznyelvet. A helyes magyar beszéd mellett a hivatalos kommunikáció eszközeként tart-

ják. Ez a megállapítás véleményem szerint az igényes köznyelv felé közelít. Az egyik tanuló kijelenti, hogy a tanáraival köznyelven beszél. A köznyelv fogalma tehát hetedik osztályban kezd tisztázódni.

A nyolcadik osztályból származik a következő definíció: „Minden magyar által elfogadott nyelv (a köznyelv), országhatáron kívül és belül.” A köznyelvet tehát olyan nyelvváltozatnak tartja a tanuló, amely földrajzi területektől függetlenül elfogadott, beszélt nyelvváltozat.

Diáknyelv – köznyelv – nyelvjárás

A kérdőív kérdései között voltak olyanok is, melyek arra vonatkoztak, hogy a diáknyelv miben különbözik a nyelvjárástól és a köznyelvtől. A kérdőívnek az Önálló példák címet adtam, hogy a diákok gátlás nélkül közelíthessék meg a témát. Örömmre szolgált, hogy a tanulók példákkal is alátámasztották a válaszokat.

Az ötödikesek szerint mókásabb, viccesebb a másik két nyelvváltozatnál. Azt is elmondják továbbá, hogy a kifejezésmódban is különbségek észlelhetők. Az alábbi példákat sorolják fel: kő 'kell', oszt 'és', vót 'volt', gyüttek 'jöttek', bosztány 'veteményeskert' (nyelvjárás), kissz 'csók' (diáknyelv).

A hatodikosok közül egy tanuló a diáknyelvet butábbnak, kevésbé értelmesnek tartja. Elmondja továbbá, hogy otthon nem diáknyelven beszél, mert a szülők nem minden esetben értenék meg. Egy másik tanuló kissé csúnyának tartja a diáknyelvet, mivel „a diáknyelvben lehet csúnyább dolgokat is mondani”. „A nyelvjárás és a köznyelv ezzel szemben szebb.” A tanuló véleményem szerint a diáknyelv csúfolódó és argó elemeire gondol, és felméri, hogy az igényes nyelvhasználat szempontjából ez helytelen. Egy másik tanuló a következőket állítja: „A diáknyelvben szabadon kimondhatjuk, amit akarunk. Otthon pedig vigyázni kell a szánkra.” A köznyelvben tehát bizonyos elvárásokkal szembesülnek a tanulók, a nyelvi szabályok kötelező érvényűek a számukra.

A hatodik osztályban találkoztam a diáknyelv meghatározásaival is. A diáknyelv e szerint a megállapítás szerint az iskolában osztálytársak és barátok között beszélt nyelvváltozat.

A hetedik osztályosok a diáknyelv elhatárolását a szavak és kifejezések alapján végzik el. Példákat is említenek: peca 'egyes', „Kaptam horgot az iskolában.” 'Egyest kaptam az iskolában'. Egy tanuló arra hívja fel a figyelmet, hogy a diáknyelv nyelviileg helytelen elemeket is tartalmaz.

A nyolcadik osztályban egy tanuló a diáknyelv és a köznyelv kapcsán a következőt állítja: „A diáknyelvet a diákok alakítják ki, a köznyelvet pedig

mindenki használja (=beszéli).” Ez a meghatározás a köznyelv egyetemes voltára és a diáknyelv csoportnyelvi jellegére utal. Két tanuló arra hívja fel a figyelmet, hogy a diáknyelvben található köznyelvi és nyelvjárási szavak is, azaz vannak szavak, melyek összeforrnak. (Munkám első részében mindkét jelenségre felhívtam a figyelmet.)

A nyelvi kód és a kódválasztás, valamint a kódkeverés a gunarasi diáknyelvben

A nyelv különböző változatokban él. Ezt a feltevést bizonyítja a már említett tény: különböző szituációkban használjuk a köznyelvnek, a nyelvjárásnak vagy a diáknyelvnek az elemeit.

A nyelvi kód a nyelv vagy annak egy változata. Az egyes kódokat a különböző társadalmi csoportok eltérő helyzetekben alkalmazzák.

A gunarasi diáknyelv szociolingvisztikai aspektusú megfigyelése többek között azt hivatott megfigyelni, hogy a diákok mikor és miért váltanak át egyik kódról a másikra. Arra is szerettem volna választ kapni, hogy a diáknyelvet mint nyelvi kódot milyen helyzetekben és témakörökben használják a tanulók, továbbá, hogy a kódkeverés tudatos jelenség-e a 12-15 évesek nyelvhasználatában. Ezekre a kérdésekre vonatkozóan a 4., 5., 6. és 7. kérdést kell figyelembe vennünk.

A tanulók több esetben is azt állították, hogy a szülőkkal való kommunikáció során nem beszélnek diáknyelven, mert azok nem értenék mondandójukat. A bernstseini olvasat (In: R. Wardhaugh: Szociolingvisztika) alapján ezt a kódfajtát *pozícióra vonatkozó kódnak* is nevezhetjük, mivel az elemzett diáknyelvi szókészlet elemi pozíciókra vonatkozik (pl. tantárgyak, osztályzatok, öltözködés stb.).

A kódmegnevezés tehát attól függ, hogy milyen szempontból közelítjük meg a témát.

A kódválasztást továbbá a diákok bevallása szerint a helyzetek is befolyásolják. Erre vonatkozott a kérdőív ötödik kérdése. Néhány kivételtől eltekintve a válaszok egybehangzóak: a tanulók az iskolában egymás között és baráti társaságban beszélnek diáknyelven. Kiválasztják tehát a *helyzetnek megfelelő nyelvi kódot* és alkalmazzák azt.

Ezt egészíti ki és bizonyítja a hatodik kérdés, mely a diáknyelv és bizonyos témakörök összefüggéseit boncolgatja. A tanulók többnyire az iskolai élet történéseit említik példaként. Ilyenek a sport, az osztályzatok, a tantárgyak, az iskoláról és az osztálytársakkal való beszélgetés, valamint a szerelem témaköre. Érdekes, hogy a hetedik osztályban néhány tanuló azt állítja,

hogy nincs olyan témakör, mely kizárólag a diáknyelvvel kapcsolatos. Ez egyrészt ellentmond az előzőeknek, másrészt utal a kódkeverés lehetőségére.

Kódkeverés során vagy a nyelvek, vagy pedig a nyelvváltozatok keverednek. A gunarasi diáknyelv esetében bizonyos fokig mindkét jelenséggel találkozunk. A magyar diáknyelvi szókészlet főként a szerb, valamint az angol és német lexikával keveredik. A magyar nyelvváltozatok keveredését a negyedik és a hetedik kérdés világítja meg.

A negyedik kérdés arra vonatkozott, hogy mennyire tudatos a kódkeverés jelensége a diákság körében. Az eredményt az összválaszhoz viszonyított százalékszámban ismertetem.

Az osztályok létszámát és a válaszok számát zárójelben jelölöm.

osztály	köznyelv	diáknyelv	a fels. keveréke
V. (28)	-	57 % (16)	43 % (12)
VI. (28)	7 % (2)	61 % (17)	32 % (9)
VII. (21)	-	52 % (11)	48 % (10)
VIII. (22)	-	14 % (3)	86 % (19)

A válaszok egyrészt a diáknyelv kizárólagos használatát, másrészt a kódkeverést példázzák. Mindebből arra következtetek, hogy a tanulók érzik, a diáknyelv nem külön nyelv, hanem a magyar nemzeti nyelv egy változata, továbbá hogy más nyelvváltozatok is keverednek benne. Erre munkám előző részében már utaltam. Mindezt a hetedik kérdés is bizonyítja. Egyetlen diák sem állítja ugyanis, hogy az iskolában a társakkal történő kölcsönös kommunikáció során diáknyelvet és köznyelvet felcserélt volna. A kódkeverés a tanárokkal, a szülőkkel vagy más felnőttekkel szemben (pl. vendégek), vagy pedig idegen szöveg magyarra fordítása közben és fogalmazás írásakor fordult elő. A gunarasi diáknyelvben leginkább felelés közben észlelhető a kódkeverés, mivel a tanulók bevallása szerint a tanár ilyenkor kijavítja őket.

A két nyelv esetében fellépő kódkeverésre vonatkozik még a tizenegyedik kérdés is. Az érdekelt, hogy mennyire tudatos a tanulóknál az idegen nyelvek és anyanyelvük keveredése. A következő példákat sorolták fel a diákok.

bravo 'kiváló, kitűnő'	szerb
buksza 'pénztárca'	
cimet 'fahéj'	szerb
fater 'apa'	
findza 'bögre'	török
kesza 'nejlonzacskó'	szerb
komm 'gyere ide'	német
kretén 'hülye'	szerb
patika 'tornacipő'	szerb
sporhet 'tűzhely'	német
suska 'orkánkabát'	
szenf 'mustár'	szerb
szmotán 'hülye'	szerb
szok 'szörp'	
szprej 'parfüm'	angol
trénerka 'szabadidőruha'	szerb
tschü (csüssz) 'szervusz'	német
yes 'igen'	angol
zdravo 'szervusz'	szerb

A példák (a tanulók rendelkezésére álló idő ellenére is) azt bizonyítják, hogy a diákok tudatosan alkalmaznak idegen nyelvi szavakat a diáknyelvben.

Összegzésként elmondható, hogy a kódkeverés nyolcadik osztályban tudatosul leginkább a diákokban. Az V., VI. és VII. osztályban a diáknyelvet a diákok mereven elkülönítik a többi nyelvváltozattól. Érdekes, hogy a nyelvjárást senki meg sem említi a téma kapcsán.

Az attitűd és a presztízs

„Az adatközlők ítéletei az adott területen használt nyelvekről és dialektusokról – minden látszólagos naivitásuk és tudománytalanságuk ellenére – valójában sok esetben új szempontból világítják meg a nyelvi helyzetet. Figyelembevételük nélkül többek között nem lehet meghatározni az egymással vetekedő nyelvi formák viszonylagos társadalmi presztízsét.”³

Az említett kérdőív 8., 9. és 10. kérdései a diákok diáknyelvvél szembeni attitűdjére vonatkozik (9., 10. kérdés), majd arra voltam kíváncsi, hogy létezik-e a diáknyelv presztízse (8. kérdés).

Először a nyolcas kérdés eredményeit ismertetem táblázat formájában. A tanulók a nyelvváltozatok fontossági sorrendjét számokkal jelölték. A kapott eredményt az osztálynak viszonyított százalékszámokban fejezem ki. A fontossági sorrendet jelölő számok a diáknyelv, köznyelv, nyelvjárás sorrend alapján születtek. A kérdőívet összesen 97 tanuló töltötte ki. (A zárójelben a válaszok száma található.)

Fontossági sorrend	Százalékszám
1,2,3 (27)	28 %
1,3,2 (23)	24 %
2,1,3 (34)	35 %
2,3,1 (3)	3 %
3,1,2 (7)	7 %
3,2,1 (3)	3 %
Összesen: (97)	

A 97 tanuló közül ötvenen azt állítják, hogy a diáknyelv a legfontosabb számukra. A diáknyelv presztízse valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a diákok számára ez a nyelvváltozat a közvetlen, lezser kifejezésmód legkedveltebb eszköze. A diáknyelvet a rangsorban a köznyelv követi, ami valószínűleg az iskolai oktatás következménye, mivel a helyes magyar beszéd az igényes köznyelvet tartja követendőnek.

A 9. kérdés arra vonatkozott, hogy helyes-e a diáknyelv alkalmazása különböző egyénnel való kommunikálás során. A válaszok alapján kapott eredményt újra százalékban ismertetem. (A zárójelben a tanulók és a válaszok száma található.)

Osztály	Társakkal szemben		Szülőkkel szemben		Tanárokkal szemben	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
V. (28)	85,7 (24)	14,3 (4)	10,7 (3)	89,3 (25)	7,1 (2)	89,3(25)
VI. (29)	100 (29)	0 (0)	13,8 (4)	82,8 (24)	13,8 (4)	79,3 (23)
VII. (23)	95,6 (22)	4,3 (1)	8,7 (2)	82,6 (19)	26,1 (6)	73,9 (17)
VIII. (23)	95,6.(22)	4,3 (1)	17,4 (4)	78,3 (18)	39,1 (9)	73,4 (17)
(103)	94,2 (97)	5,8 (2)	12,6 (13)	83,5 (86)	20,4 (21)	79,6 (82)

Az adatok arról tanúskodnak, hogy társaikkal szemben a tanulók szívesen beszélnek diáknyelven. A szülőkkel és tanáraikkal szemben viszont vál-

tozik az attitűd. Mindez véleményem szerint az iskola és a szülők nevelő munkájának a következménye.

A leírtakat a tizedik kérdés egészíti ki. A kérdés arra vonatkozott, hogy vajon az előbbiekkal összhangban, ill. ellenére szégyellik-e a tanulók a diáknyelvet. A válaszokat táblázatban ismertetem.

Osztály	Társak előtt		Szülők előtt		Tanárok előtt	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
V. (28)	3,6 (1)	96,4 (27)	78,6 (22)	21,4 (6)	46,4 (13)	50 (14)
VI. (29)	17,2 (5)	79,3 (23)	41,4 (16)	41,4 (12)	24,1 (7)	72,4 (21)
VII. (23)	13 (3)	82,6 (19)	60,9 (14)	34,8 (8)	39,1 (9)	56,5 (13)
VIII. (23)	0 (0)	95,7 (22)	4,3 (1)	95,7 (22)	17,4 (4)	82,6 (19)
Össz. (103)	8,7 (9)	88,3 (91)	51,5 (53)	46,6 (48)	32 (33)	65 (67)

Az előzőekkel összehasonlítva láthatjuk, hogy társaikkal szemben a tanulók nem szégyellik a diáknyelvet, és szívesen alkalmazzák a kommunikációs aktusokban. A szülőkkel szemben nem tartják helyesnek a diáknyelv használatát, és többnyire nem is szégyellik, de ez utóbbi már nem olyan egybehangzó vélemény, mint az előző esetben. Sokan vannak, akik a szülők előtt sem szégyellik a diáknyelvet, s ez egyfajta toleranciáról tanúskodik a szülők részéről. Ugyanez áll fenn a tanárokkal szemben is. Bár a diákok nem tartják helyesnek, sokan mégsem szégyellik a diáknyelvet a tanáraik előtt. Úgy vélem, ez a diákok diáknyelvvvel szembeni kedvező attitűdjéről és a diáknyelv magas presztízsről tanúskodik, amit a nyolcas kérdés is alátámaszt.

A gunarasi diáknyelv presztízsről összegzésként elmondható, hogy az említett nyelvváltozat akkora népszerűségnek örvend a tanulók körében, hogy még tanáraik elől sem rejtegetik. Ugyanakkor ez a diáknyelvvvel szembeni pozitív attitűd következménye is.

A KÉRDŐÍV

ÖNÁLLÓ PÉLDÁK

1. Mit jelent számodra a nyelvjárás? Próbáld meg meghatározni a nyelvjárás fogalmát!
2. Határozd meg a köznyelv fogalmát!
3. Különbözik-e a diáknyelv a nyelvjárástól és a köznyelvtől?

4. Milyen nyelvváltozatban beszélsz az iskolában társaiddal?
 a) Nyelvjárásban
 b) Diáknyelven
 c) Köznyelven
 d) A felsoroltak keverékén
5. Milyen helyzetekben használod a diáknyelvet?
6. Vannak-e olyan témakörök, amelyekben csak a diáknyelvet beszéled?
7. Megtörtént-e már veled, hogy összekeverted a diáknyelvet és a köznyelvet a beszédben? Milyen helyzetben történt ez?
8. Mely változat a legértékesebb a számodra? Jelöld a sorrendet számokkal!
 Diáknyelv
 Köznyelv
 Nyelvjárás
9. Helyesnek találod-e a diáknyelv használatát?
 a) Társaiddal szemben IGEN NEM
 b) Szüleiddel szemben IGEN NEM
 c) Tanáraiddal szemben IGEN NEM
10. Szégyelled-e a diáknyelvet?
 a) Társaid előtt IGEN NEM
 b) Tanáraid előtt IGEN NEM
 c) Szüleid előtt IGEN NEM
11. Alkalmazol-e a diáknyelvben idegen szavakat, kifejezéseket? Írj példákat!

Irodalom

Wardhaugh, Ronald: Szociolingvisztika. Bp., Osiris-Századvég, 1995.

Jegyzetek

¹ Kálmán Béla: Nyelvjárásaink. Bp., Tankönyvkiadó, 1977. 8.

² Wacha Imre: A beszélt nyelv kategóriái. Hungarológiai Közlemények, 1987. 4. sz. 44.

³ Svejcer, A.D.: A szociolingvisztika néhány időszerű kérdése. = Hajdú Mihály: A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása I. – Bp.: Tankönyvkiadó, 1992., 92.

SMIT EDIT

A VALÓSZERŰSÉG SZEREPE UMBERTO ECO RÓZSAREGÉNYÉBEN

A POSZTMODERN KRIMIJÉRŐL

Bevezető

A rózsza neve az utóbbi két évtized legnagyobb olasz bestsellere, s a kritika szerint a „posztmodern regény” prototípusa lett. Kivételes eredménye, hogy egyszerre lett történelmi-bűnügyi regényként a tömegek, jelfilozófiai regényként pedig a bölcsész-elit kedvenc olvasmánya.

E posztmodern mű kontextuális valósága több lehetőséget rejt magában: mind a detektívtörténet cselekményének szintjén, mind metafizikai mélységekben. A dolgozat irányát a valóságosság elemeinek vizsgálatában határozta meg, s ezt szűkítve, a hangsúlyt a detektívtörténet műfaja által a priori megkövetelt valóságosságra tettem. „Van valami tragikus a detektívregény szerzőjének a sorsában: az ... a célja, hogy megtagadja a valóságosságot, csak hogy minél jobban sikerül ez neki, annál inkább megszilárdít egy új valóságosságot: azt a valóságosságot, amely munkáját a detektívregény műfajához kapcsolja.”¹

Felvázolom az általam elemzendő valóságosság fogalmát az irodalomban. „Az irodalmi művek jelenszféraját általában a fiktitivás jellemzi, s ez abból adódik, hogy az íróknak a valóság tényszerűen adott jelenségeit általában meg kell változtatnia, át kell alakítania ahhoz, hogy ezek művészi értelemben tipikusak legyenek. E fiktitivás azonban ... a különböző műfajokban különböző mértékű.”² „Az élet és a művészet valósága közötti különbség vonatkozásában – amint az antikvitás óta ismeretes az esztétikában – a látszat a művészet uralkodó létformája.”³ A valóságosság „az illúziókelés eszköze”, ami „gyakran csak azt a célt szolgálja, ... hogy becsalogassa az olvasót valamilyen valószínűtlen vagy hihetetlen szituációba, mely már nem a részletek vonatkozásában, hanem annál mélyebb értelemben »hű a valósághoz«.”⁴ A valóságosság – eltérően vulgáris jelentésétől, mely szerint csupán a lehetőségesség fogalmát közelíti meg –, a klasszikus poétikában esztétikai kulcsfogalom. „Értelmezésük szerint valami akkor valószínű, ha olyan, amilyen a valóságban szokott lenni, ennek következtében elhíhető. Később a narráció fontos feltételének tartották. ... már a görög antikvitás is-

mer olyan eseteket, amikor a való, az igazság, a realitás kevésbé meggyőző, kevésbé hihető, azaz kevésbé valószínű, mint a fikció, mely ilyenkor természetesen lép az igaz helyébe.”⁵

Mindebből látható, hogy a valószínű – való – hihető – lehetséges – valószínű (nem vulgáris értelemben) szinonima-láncsor jelentéseiben csupán árnyalati különbséget vettem figyelembe, s egymással helyettesíthető kifejezéseként alkalmazom őket. A valószínűség és a fantasztikum metszéspontjára – mindkettő metafizikai árnyalatára – alapozva a dolgot nézőpontját kibővítettem.

I. Krimi a posztmodernben

Igazán szokatlan összevonás a cím e két kategóriája. A krimi definiálása szabadon így hangzik: egy bűneset, illetve bűncselekménysorozat leírása, s az azt követő nyomozás és (rendőr)akció ábrázolása. Legnépszerűbb műfaja a klasszikus detektívtörténet, ezen belül a talányregény. Ez a műfaj a századfordulón és a századelőn (a XX. század 20–30-as éveiben) élte virágkorát. A később írt detektívtörténetek még sokáig a századelő (angol) városi környezetébe helyezték a cselekményt, ezzel megidézve a kor hangulatát s a korábbi művek atmoszféráját. A mai értelemben vett krimi egyre inkább a jelenkor képét vetíti a műfajra. Egy középkori környezetbe helyezett detektívtörténet átértékeli mind a krimi műfaját, mind pedig a rózsaregény által ábrázolt kort.

Ebből következik, hogy **A rózsa neve** – ha csak a regény krimiszálát vesszük figyelembe – már témaválasztásában is posztmodern. Eco szavaival „a posztmodern nem egy időrendileg körülhatárolható irányzat, hanem szellemi kategória, ... vagyis alkotási mód. ... A modernsége adott posztmodern válasz lényege az, hogy a múltat – ha már megsemmisíteni nem lehet, hiszen megsemmisítése az elnémuláshoz vezet –, át kell értékelni, ...”⁶ A szerzőnek nem az a dolga, hogy valóságos nyújtson, hanem, hogy képes legyen utalni az elgondolhatóra, amit nem lehet megjeleníteni. A XX. század optimizmusa, a társadalmi-politikai kísérletek nem igazolódtak be, s a tudomány részeredményei mind több megoldhatatlan problémára derítenek fényt – a világ látnivalóan nem értelmezhető oly könnyen, mint korábban hitték. Erre Eco regényhőse, Vilmos maga is rájött: felismeri, hogy a világ terv nélküli, azaz nem megismerhető.

Ettől a ponttól a regény egész kontextusa elfordul a krimi-sémától, mert a krimi épp a talány fölötti diadal műfaja, és lényegileg is posztmodernné válik. A posztmodern világkép az informatikai társadalom létrejöttének kö-

vetkezményéből fakad. Az elemek, gondolatok s a világ töredezettsége, egy újszerű kivetettség-érzés a megismerés válságához vezet. Vilmos, s vele Eco is átéli az emberi megismerés végességének tragédiáját. Ezt a kudarcba fulladt nyomozás reprezentálja. A könyvtár, mely Vilmos számára a legtöb-
bet jelentette, éppen ő miatta pusztul el – ez a valós tragédia.

A posztmodern művek vagy egy zárt (megismerhető), vagy egy elzárt (időn kívüli) világra reflektálnak. Eco rózsaregényében is a kolostor életmódjával, területe zártságával látszólagos határok között reprezentálja a világ miniatűr képét.

Az élet nehezen értelmezhetősége egyben a racionalizmusba, az ész mindenhatóságába vetett hit megrendülését is jelenti, s ez magyarázatot ad arra, hogy a posztmodern művekben miért tér vissza helyenként a misztika, az irracionalitás, a „csodás elem”.

A krimi-formát Eco egészen szétfeszíti azáltal, hogy a logikai levezetésekbe, a bűnesetek elemeinek egybefűzésébe filozófiai eszme-futtatásokat iktat, és a mű lényegiségét ezek és teológiai eszmék révén globalizálja. Az intertextualitással tovább fokozza a szerkezet lazítását. A mű jelentésszintjei – krimiszál, történelmi szint, a XX. század filozófiájára való utalások szintje – csak külön-külön láthatók át, s elemezhetők. Ez a mű egészének töredezettségéhez vezet, mely a posztmodern életérzésből fakad.

1. A detektívtörténet valószerűsége

A detektívtörténet ősatyjának Edgar Allan Poe-t tekintik, aki **A Morgue utcai kettős gyilkosság** című regényében tette le a műfaj alapjait. Poe témáiban is és technikájában is igen közel állt a fantasztikum íróihoz. Sokan úgy vélekednek, hogy a múlt század végén a detektívtörténetek váltották le a szellemekről szóló meséket. Urbánus népmesékké váltak.

A detektívregény talányával közelít a fantasztikumhoz, de ellenkezik is vele: a fantasztikus szövegeknél szívesebben hajlunk a metafizikai megoldásokhoz; a detektívregény viszont, ha egyszer befejeződik, nem hagy kétséget a természetfeletti lények hiánya felől. A rózsaregény magában hordozza a metafizika tényét: jelen van a narrátor és a szereplők tudatában, sőt uralja azt. Testet ölt a metafizikai elem: Jorge által szól a középkorhoz, s a XX. század végéhez. Nemcsak az Antikrisztus eljövételéről szóló jóvendölésesei hatnak ránk, hanem Isten végtelen akaratába vetett hite is: „meggyőződésemmé lett, hogy ezek a halálesetek valamely isteni tervet követnek, és én nem tehetek róluk.”⁷⁷ Jorge határozottan ártatlannak vallja magát a mű végén. „Én nem öltem meg senkit. Mindenki a saját végsőjét követve, a saját bűnei miatt bukott el.”⁷⁸

Ennek ellenére ő maga az ördög. Mohón és kéjes élvezettel falja a mérgezett könyv lapjait, miközben túlvilági hangot hallatva nevet, fáradhatatlanul és a győztes kárörvendésével. Ezzel a nevetéssel élete végén megtagadta mindazt, amiért élt, s amiért a halálesetek megtörténtek: hogy a nevetés bűn.

A fantasztikus történetben két lehetőség rejlik. Az egyik esetben hihető az esemény, tehát valószerű, de irracionális – gyakran a detektív által alkotott logikai sor is ilyen: Vilmos követi a Jelenések Könyvének trombitaszavait, amelyek hihetőbbnek tűnnek, mint az, hogy a vak Jorge a gyilkos. Ez utóbbi lehetőség már a másik esethez tartozik, amely valószerűtlen és racionális. Ezt a lehetőséget nehéz megtalálni; annyira nehéz, hogy az „értelem kihívását” feltételezi, így szívesebben elfogadjuk a természetfeletti létezését, mint a magyarázatok hiányát. Vilmos a jelen embere, meghaladja az „értelem kihívását”, de csak a tudás végességéhez jut el, mert be kell látnia kudarcát. A természetfeletti atmoszférát a gyilkos alkotja, ahogyan elhomályosítja az események körülményeit.

A fantasztikum csak a fikcióban létezhet.

A rejtvényközpontú, ún. klasszikus krimi mindjobban eltávolodik a valóságtól; az idő és a tér korlátait legyőzve egy biztonságosabb világba röpteti olvasóját. Egyszóval valamiféle mesterséges világot épít fel. „A jó krimi szerzője szappanbuborékokat fúj a világból ...” A detektívtörténetek megoldást kínálnak, az élet viszont nem. A detektívirodalom csak látszólag az élet tükre, valójában gyökeresen eltér tőle: a detektívregény szervezi az életet, értelmet ad, válaszokat nyújt. A rózsaregény filozófiai eszmevilágával túlmutat a krimin és a „szappanbuborékok” kavalkádjá elteti.

Tzvetan Todorov fontos kijelentést tesz: azzal, hogy a krimi eltávolít bennünket a valóság határától, nemcsak hogy gyönyört kelt, hanem alapvető funkcióját teljesíti. Műfaji törvény, hogy az író tudatosan eltéríti az olvasót a valóság síkjától, és hamis tények, látszatok kelepccéibe csalja. Eco sikeresen variálja a cél érdekében a poétikai elemeket: az időt, a teret, a narratívákat, a cselekményt. Játszik a szereplők vallomásaival.

A krimi éppen azért izgalmas, mert tudatunk fogódzót keresve, az igazit, a valódit kívánja azonosítani, s mindig alternatívák között vibrál. A detektívtörténet valószerűsége egy másik síkon megalkotott valóság. A rózsaregény e másik síkja a középkor. „Az események és a szereplők a képzelet szülőttei, mégis csupa olyasmit tudunk meg általuk a korabeli Itáliáról, ami a történelemkönyvekből sohasem derül ki számunkra ennyire világosan” – írja Eco a *Széljegyzetekben*.

„Bizonyos, hogy ilyen értelemben én is történelmi regényt akartam írni. Nem azért, mert Hubertinus vagy Mihály valóban létezett, és többé-kevésbé mindketten azt mondták, amit mondtak, hanem azért, mert az olyan kitalált szereplők, mint Vilmos, csakis olyasmit mondanak, amit annak idején mondaniuk KELLETT VOLNA.”¹⁰ A középkor valós hangulata és a korabeli világ látszólagos modernsége kihangúlyozza a krimiszál valóságosságát.

2. Két angol detektív

A detektívregény főhőse a nyomozó, rendkívüli képességekkel rendelkező urbánus folklórhős, nagyvárosi hérosz. Hasonlatos a varázsmese hőséhez. Mindketten meglepő, egyedülálló tetteket hajtanak végre, s ezek során veszedelembé is sodródnak. Talányokkal, rejtélyekkel, sejtelmes titkokkal gyürköznek, boszorkányokkal, varázslókkal – félelmetesen zseniális gonosztevőkkel küzdenek, akár a varázsmesék hősei.

A detektívnek le kell lepleznie a gyilkost. Őt is, mint a varázsmese hőst, a küldetés érzete hajtja, az igazságkeresés szenvedélye fűti. „Nagyon is közel járok hozzá – mondta Vilmos – , csak azt nem tudom, melyikhez ... Gyakran tévedek ... De én nem csupán egyetlen tévedést agyalok ki, hanem sokat, így aztán egyiknek sem leszek a rabszolgája. ... igazság, ... nem más mint a dolog és az intellektus közötti megegyezés.”¹¹

A detektívirodalomban az első nagy sikert arató nyomozó Conan Doyle Sherlock Holmes-a volt.¹² Őt idézi meg Eco Vilmos alakjában. Nevét és származását is elődjétől örökölte hősünk: Baskerville-i Vilmos angol volt. Ezenkívül több párhuzamot vonhatunk közöttük: a külsőjük leírásában, rendkívüli tulajdonságaikban, pl. „hogy a legnagyobb vészben, a végső döntés megszületése előtti órákban képesek kikapcsolni az agyukat”.¹³

A detektívhős nagyszerű felléptetése már Poe ősdetektívtörténetében¹⁴ is megvolt. Ehhez hasonlóan Holmes és Vilmos is valamely jelentéktelen eseményen mutatják be zseniális nyomozó képességüket: Vilmos az apát kedvenc lovát írja le „látatlanból”, csupán a ló által hagyott nyomok alapján, következtetéssel. „Számomra ... az a legnagyobb élvezet, ha sikerül kibogoznom valami jó bonyolult ügyet”¹⁵ – vallja a hős a regényben.

„Ha találkozunk egy hőssel, meg kell, hogy leljük az antihőst, hiszen szubsztanciális feltételei egymás értékeinek, kölcsönösen minősítik egymást. Ha mégis feltételeznénk Vilmos hős létét, ellenpárja akkor sem Jorge vagy a kolostor, vagy a könyvtár lenne, hanem a misztifikált tudás.”¹⁶ A mű alapsémája már nem a személyiség, az egyén akciósorozata, hanem a megismerés folyamata. Adott a magába véve egyszerű bűn: valakit megöltek.

Ezt zseni követte el, aki összekuszálja az árulkodó nyomokat. A nyomozó kaotikus információhalmazzal kerül szembe, melyből szelektálnia kell a releváns tényeket, hogy rekonstruálhasson egy kauzális sort. Ez vezet el a tetőtől az elkövetőhöz. Ugyanezt feltételezi Holmes és Vilmos is, hogy az ellenfél racionálisan cselekszik. Nézetét így fejtí ki a rózsaregény detektívje: „Minden olyan gyilkosság esetében ugyanis, amelyet egy-egy tárgy megszerzéséért követnek el, a szóban forgó tárgy természete szükségszerűen képet kell, hogy adjon a gyilkos természetéről ...”¹⁷ Vilmosnak feltehetően ekkor még nem volt kialakult elképzelése a bűncselekményekről, s mint a továbbiakban kiderül, hősünk téves konklúziót von le, mert Jorge nem megkaparintani akarja Arisztotelész **Poétikájának** második könyvét, hanem a világ, a kíváncsi tudásvágy elől elzárni. Vilmos következtetése a látszatra épül.

II. A valóságosság megjelenési formái

A valóságosság mindenfelől les ránk, hiszen beszédünk eleme. E kategória fokozottan jelen van a regények világában, melyek fiktív alkotásmódjukkal létrehozzák azt. A detektívtörténet önmagában valóságosság; annak ellenére, hogy az antivalóságosság akarja ábrázolni, újra csak egy valóságosság alakít. Nyelvünk alapvető törvénye uralja: „Ha beszélek, kijelentésem egy bizonyos törvénynek fog engedelmeskedni, és beleíródik egy olyan valóságosságba, melyet nem tudok feltárni és elutasítani anélkül, hogy ne folyamodnék egy másik kijelentéshez, amelyben viszont megint csak ott rejlik egy ilyen törvény. A kijelentés kerülője következtében beszédem mindig egy valóságosságtól fog függeni; a kijelentést ugyanis sosem lehet – per definitionem – teljesen explicitté tenni: ha róla beszélek, már nem róla beszélek, hanem egy kijelentett kijelentésről, amelynek megvan a maga saját kijelentése, s ezt én nem tudom kijelenteni.”¹⁸

1. A cím valóságosság

A mű címe mindig a műalkotás azonosítására, megnevezésére szolgál. A **rózsa neve** elsősorban önmaga (ti: a cím) szokatlanságára hívja fel a figyelmünket. A cím lehetséges jelentést hordoz, de erre a bizonytalanságra nem ad választ a regény kontextusa. Csupán lehetséges válasz merül fel, amely magyarázata a címnek, de nem maga a cím. Ezt a bizonytalanságot Eco a **Széljegyzeteiben** még inkább fokozza. A „véletlen” címválasztás csupán látszólagos, a vállalása a címnek már tudatos: „a rózsának, mint szimbolikus képnek, annyi a jelentése, hogy már-már semmit sem jelent. ... A cím

dolga nem az, hogy megfegyelmezze, hanem az, hogy összezavarja az ember gondolatait.”¹⁹ Eco célja a posztmodern nyitott mű, amelyben a textus jelentése látszólagos, hiszen minden egyes olvasata önálló, s önmagában egyedi.

A cím azt is meghatározza, hogy miről szól a mű. Kelemen János tanulmányában²⁰ kifejti ezt a gondolatot, és megállapítja, hogy „a regény valóban arról szól (arról is szól), amit a cím sugall: a névről, a név hatalmáról, a dolgok és nevek kapcsolatáról. De mit jelent a rózsza? ... megfordíthatjuk, amit Eco mond: »a rózsának, mint szimbolikus képnek, annyira nincs jelentése, hogy már-már mindent jelent« ... Ez csak aláhúzza, hogy a címben a néven van egy hangsúly: A rózsza neve »már-már mindennek« a nevérol, a dolgok nevérol szól”.²¹

Tehát a mű szemiotikus olvasata is a valóságosság kavalkádjához vezet.

2. A narrátor és a narráció valóságosság

A regény egyik legizgalmasabb eleme Eco „álarca”, a narrátor. A történetet soha nem maga az életrajzi értelemben vett író beszéli el. Itt *többszörös áttétellel* kapjuk meg a tudósítást: egy fiatal novícius, Adso a narrátor, aki azonban öreg korában, megváltozott személyiséggel veti papírra emlékeit, s szavai két másik krónikás hagyatéka révén, az ő fogalmazásukban kerülnek a narrátor kezébe. „Ki beszél: a tizennyolc vagy a nyolcvan éves Adso? Mind a ketten...”²² – Eco választ is ad saját kérdésére. E „kettősbeszéd-játék” megkétszerezi a távolságokat a narratívák között a regényen belül, ahol a logikai kérdések sora uralkodik. A játék eltávolodás a valóságtól, mint ahogyan a narrátor többszörös áttétele és a detektívtörténet is. „Nem is ígértem neked (ti: olvasó) teljes képet, hanem csupán csodálatos és rettentő események lajstromát.”²³ – szól ki a textusból az idős Adso.

Ugyanakkor a szöveg a nyelv produktuma. Az irodalmi nyelv konvencionális nyelv, amelyben az igazságok bizonyítása lehetetlen: az igazság a szavak és a dolgok közötti viszony; a dolgok meghatározzák a szavakat, de az irodalomban ezek a dolgok nem léteznek. Ma a szavak függetlenséget kaptak, amelyet a dolgok már elveszítettek.

Minden irodalom igyekszik távol tartani magát a valóság és a hazug kategóriáitól. A szereplők dialógusai lehetnek hazugok és valóságok, mint a mindennapi életben. A detektívtörténet is állandóan játszik a szereplők megtévesztő vallomásaival. „Míg minden beszédnek megvan a maga törvények megszabta sajátos valóságosság, a bűnügyi regény már témájául is a valóságosság választja; a valóságosság már nem csupán törvénye, hanem tárgya is. ...

megfordított tárgya: mert a detektívregény törvénye épp az, hogy megte-remti az antivalószérűt.”²⁴ Például az, hogy Benno volna a gyilkos a tiltott könyv miatt, az logikailag valószérű, hiszen mohó tudásszomj hajtja; de valószérűtlen lélektanilag, mivel neki számításba kell vennie, hogy őt, új s idegen lévén az apátságban, túl sokan figyelik. Tehát ez antivalószérű.

A nyomozás folyamán fellelt jelek, nyomok szétszórtságából egy egészet kell rekonstruálni, de ebben a folyamatban nem a közönséges valószérűség törvénye uralkodik, ellenkezőleg: „itt pontosan a gyanúsak bizonyulnak ártatlannak és az ártatlanok gyanúsnak. A detektívregény bűnöse épp az, aki nem látszik bűnösnek.”²⁵

S valóban. Jorge fizikailag a priori kihúzható a gyanúsítottak sorából: nagyon idős (80 év körüli), testileg elgyöngült és mindezek mellett vak. Mégis a nyomozás során egyre több jel vezet az „ártatlan” aggastyánhoz. „A detektív összegző magyarázatában olyan logikára támaszkodik, amely az addig szétszórt elemeket viszonylattá rendezi; de ez a logika a tudományosan lehetségesnek, nem pedig a valószérűnek engedelmeskedik. A leleplezésnek tehát két követelményhez kell igazodnia: lehetségesnek és egyben valószérűtlennek kell lennie.”²⁶

A detektívregény törvénye az igazság és a valószérű közötti antagonizmus. De ez által a törvény által ismét a valószérűvel találjuk magunkat szemben. „A detektívregény, amikor az antivalószérűre támaszkodik, ... saját műfajának valószérűségi törvénye alá kerül. Hiába tagadja tehát a közönséges valószérűt, valamilyen valószérűnek mégiscsak a hálójába kerül.”²⁷

3. A cselekmény és a cselekvő valószérűsége

A bűnesetek nyomozása és a bölcséleti jelleg egymást feltételezik a rózsaregényben. A spekuláció mint a léttől távolodó és arra vonatkozó reflexió nem áll minden gyanú felett. Eco a detektívregényt a „legmetafizikusabb és legfilozófikusabb cselekményminta” hordozójának tekinti. A művében zajló „nyomozás története a gondolkodás és a bűnösség kapcsolatáról szól.”²⁸

A regény sajátága, hogy „egyrészt a középkorban játszódik, másrészt hihetetlen mennyiségű műveltséganyagot foglal magába, harmadrészt Umberto Eco írta. Ezek a ... tényezők együttesen arra indítanak bennünket, hogy a könyvbéli nyomozásban nagyszabású metaforát lássunk”.²⁹ A nyomozás a tudomány metaforája; a megfigyelés, hipotézis felállítása, kísérleti bizonyítás. Ezt a módszert alkalmazza Sherlock Holmes és Baskerville-i Vilmos is. „A bűnügyi nyomozás és a tudományos kutatás során egyaránt az

igazság kiderítése a cél, és ez egyik esetben sem jelent mást, mint a rend keresését a káoszban.”³⁰ A narrátor szerint Vilmost „csakis az igazság érdekelt s ... az igazság sosem az, ami épp annak látszik.”³¹ A detektív konklúziója szerint nincs rend a világban, legfeljebb csak a saját fejében. Ez rímel a könyvtár-labirintus rendszerével is: „a lehető legnagyobb renddel a lehető legnagyobb zűrzavart kelteni.”³²

A detektívtörténet szükséges kelléke az atmoszféra. „A gyilkosság a sötétség gyermeke, az éjszaka és a vihar barátja, ősi lakokban tanyázik, ahol a holló és a varjú áll lesen.”³³ A légkör a regényben misztikus hangulattal telítődik; a szerzetesek titokzatos hallgatása és a gyilkosságok megmagyarázhatatlan volta nyomasztóan hat a szereplőkre – ezt az atmoszférát a mű erősen kisugározza. A túlvilági összefüggések és az apokaliptikus célzások kihatnak a nyomozás alakulására is, mert végül Vilmos is hitte, hogy a gyilkos a Jelenések Könyvének hét trombitaszavát követve öl.

„A gyilkos tetteinek értelmezéséhez hamis mintát fabrikáltam, s a gyilkos alkalmazkodott ehhez a hamis mintához. (A szememben pedig éppen ez a hamis minta tett téged gyanússá.)”³⁴ – mondja Vilmos ellenfelének, Jorgenak a mű végkifejletében. Ez az értelmezés is csupán a cselekmény valószínűségére utal, s ebből kifolyólag megkétszereződik a látszat: egyrészt a gyilkos alkot egy minden tettet takaró felszínt, másrészt a detektív téves elmélete lesz valószínűvé. A látszat látszata kerül reflektorfénybe.

A végső, halálos összecsapásban a narrátor utal a szembenálló felek kölcsönös csodálatára, „mintha ki-ki csupán arra törekedett volna, hogy a másikkal az elismerését elnyerje”.³⁵ Tehát a detektívtörténet látszólag a nyomozó és a gyilkos harca. „A gyilkos nem lehet teljesen alantas, alárendelt személy ... Ő a regény első mozgatója, nélküle nincs történet, nincs akció, nincs feszültség. Kiemelkedő személyiségnek kell lennie, ügyesnek, elszántnak, mert az embervadászat csak akkor érdekes, ha a zsákmány is az.”³⁶ Jorge valóban kiemelkedő személyiség remek emlékezőtehetsége és kitűnő hallása révén. Köztisztelőnek örvend a szerzetesek körében, de félnek is tőle és a tudásától. Adso remek képet ad róla az első találkozásukkor: „Úgy meredt ránk, mintha látna, s később is azt vettem észre, hogy úgy jár-kelel s úgy beszél, mintha váltig birtokában volna a látás kincsének. Hanghordozása azonban olyan emberre vallott, aki csakis a jövőbe látás tudományát mondhatja magáénak.”³⁷

De a történetben Jorget egy látszólag nagyon fontos, valójában másodrangú körülmény miatt nem tarthatjuk potenciális bűnösnek. Viszont „a túl sok ész olyan behatároló tényező, amely megkönnyíti a leleplezést”.³⁸

A rózsaregény esetében azonban nincs gyilkos, csupán valószerű a létezése, hiszen csak így indokolt a gyilkosságok sora. Mindössze szándékában van jelen a bűnös, de a cselekmény alakulását nem irányítja. Megteremti a titokzatosságot és a „gyilkost”, azután hagyja az eseményeket a maguk folylásán. Fizikai valójában nincs jelen az eseteknél. A gyilkos, a cselekvő ezért válhat valószerűvé.

4. Valószerű tér

„Valóságos mikrokozmosz ez az apátság.”³⁹ – vélekedik Vilmos.

A zárt falak mögött zajló események sora térbelileg behatárolt, ugyanakkor a makrokozmosz, a világmindenség miniatűr képét rajzolja elénk az emberi gyarlóságok révén: hatalomvágy, pénzsóvárság, bujaság, kishitűség, hazugság.

„A detektívregényben sarkalatosan fontos a környezet. A történetet úgy kell az írónak előadnia, mintha egy földrajzilag meghatározott helyen valóban lejátszódott volna.”⁴⁰ A rózsaregény helyszíne sok bizonytalanságot rejt. Pontos meghatározása nem lehetséges, csupán a megközelítése: valahol Észak-Itália alpesi vidékére tehető; egy hegycsúcson levő fennsíkon állhatott a – történelmi dokumentumok által nem említett – apátság. A tér valószerűtlen léte mégis valószerűvé válik Eco kis térképe által, amely az apátság alaprajzát, belső (szabályszerű) elrendeződését ábrázolja. Hasonlóan a könyvtár labirintusának ábrája is annak valószerűségét támasztja alá.

„Ha az olvasó ismeri a cselekmény helyét, vagy elhiszi, hogy valóban létezik ilyen hely, sokkal fesztelenebbül és könnyedébben rakosgatja össze a saját – és a szerző – céljaira a történet mozaikkockáit.”⁴¹ Tehát a szerző az olvasó fantáziájára támaszkodva valószerűvé, hihetővé formálja a csupán képzeletben megalkotott mesterséges teret.

5. Valószerű idő

Az intertextualitással akkora műveltséganyagot halmoz fel Eco, ami híd-szerűen átível a XIV. század és a XX. század fölött. Az idő jelentősége elhomályosul. A történet időpontját meghatározó dátum csupán egy történelmi adat a sok közül. Az idő jelenlétét, múlását a kolostori rend napszak-beosztása érzékelteti.

A középkori krimi teljesen absztrahálja a valóságot. Mivel a detektívregény a századfordulón élte virágkorát, a saját urbánus környezete volt a kiindulópontja, amitől elvonatkoztatott. De a később írt detektívregények is

főként a századelő korába helyezték az eseményeket, hogy megragadhasák a műfaj által megkövetelt atmoszférát. A befogadó (jelen) idejéhez viszonyítva ez is már nagy időbeli távolság, nemhogy a XIV. század.

„A múlt század utolsó harmadában aztán, ...”⁴² – így ír Adso a XIV. század végén, miközben a ferences rend eretnekség elleni harcáról beszél. A narrátor az áttétel egyik részéről az idős Adso, ám a többszörös áttétel révén akár mai, XX. század végi (maga Eco) is lehetne. Ez az áttételes forma annyira elvonja az olvasót a valóságtól, hogy a látszat és a valóság elemei lépnek annak a helyébe. A valós és valótlan idő játéka – a játék pedig közkedvelt motívuma a detektívirodalomnak.

6. A rejtély homálya

A detektívregény nyomozás története, de olyan nyomozásé, amelynek célja egy bizonyos rejtély felderítése, egy látszólag érthetetlen, az emberi értelmet súlyosan terhelő rejtélyé. A nyomozás és a rejtély egyszerre születik: a nyomozás csodálatos eredményességét mindig a rejtélyből meríti, s a rejtély rémíztető homályt állít szembe a nyomozással.

Rejtély és nyomozás egymásra támaszkodva alakul ki, alapjában véve egyazon fikció két, egymást kiegészítő és egymással dialektikusan összekapcsolódó oldala. „... a szempont, az eseményekbe való behatolás az, ami a rejtélyt megteremti. A rejtély inkább látószög eredménye, semmint eredendő valóság.”⁴³

A homály mindenütt jelen van a rózsaregény leírásaiban: a téli sötét délutánok, az épületek sötét falai, a sűrű köd a fennsíkon, s ugyanakkor a szubjektumok tudatát is uralja a homály. A vallás szigorú dogmái egyfajta korlátoltságot alakítanak ki az egyén gondolkodásában. Az igazi rejtélyt a hallgatásba burkolózó titokzatosság hozza létre, valamint az Antikrisztus eljövételéről szóló tanítások jelképesége.

A műben gyakran visszatérő motívum a látomás. Olykor erősen fölizgató lelki állapot megnyilvánulása, illetve ajzószerek hatásának a következménye. A látomás is lehet oly mértékben valóságos, hogy bár racionálisan megmagyarázható, mégis az események szerves koordinátorává válik: Berengár látomása a temetőben – később mint valóban megtörtént eseményt adja elő; Adso látomása a főkapu szobrainak hatására. „És megértettem, azért jöttünk, hogy hatalmas, mennyei leszámolás tanúi legyünk” – később megállapítja, hogy „... ugyanazt élem át, amiről a kapu is beszél!”⁴⁴

A nyomozás előrehaladtával Adso álmot vagy inkább jelenést lát a bibliai alakokról és az apátság lakóiról – farsangi környezetbe helyezve őket.

Vilmos – novíciusát meghallgatva –, azt állítja, hogy az álom újabb előrelépéshez segítette őt a nyomozásban. Ez átértékeli a látomást, és a valószerűség elé sodorja.

Adso füvek okozta labirintusbeli látomása már-már élethű volt. A fiú igen élénk képzelete csak fokozta az Adelmus rajzaiból megelevenedő rémlények félelmetességét. Adelmus torz tükre fordított képet ad a világról, mert „most tükör által, homályosan látunk (videmus nunc per speculum et in aenigmate)”.⁴⁵ E látomásokban a képzelet erősen uralkodik a ráció fölött. „A rejtély kiderítésére induló vehemencia nem a rejtély titkát fedezi fel, hanem megoldhatatlanságát. Ami kiderül, az nem a titok lényege, hanem az, hogy a lényeg: titok.”⁴⁶

III. A krimihatás lerombolása

A már említett tudomány-metaforában a nyomozás módszere hipotetikus. „A tudós, akárcsak a nyomozó kauzális sorokat fejt vissza. ... A tudomány kauzális sorának a végén ott áll a bűnöző, aki mindezt létrehozta, és ... összekuszálta.”⁴⁷

A feltételezés, hogy az ellenfél racionálisan cselekszik, Vilmos esetében elvetendő. Ő nem győz a gyilkossal szemben, sőt, vereséget szenved. Felfedi a titokzatos események hátterét és sikerül lelepleznie a gyilkost, mindez azonban tökéletesen közömbössé válik az időközben bekövetkezett katasztrófa miatt, s az egész nyomozás elveszíti jelentőségét.

„Vilmos nem a bűnössel (Jorgéval) szemben marad alul... Vilmos veresége a módszer, a szemlélet veresége: egyszerűen nincs terv, amit ki lehetne deríteni, nincs kauzális sor, amit fel lehetne fejteni, nem áll az események mögött egy másik zseniális, racionális elme. Vilmos veresége abban áll, hogy nincs ellenfele. Kiterjesztve ezt a tudományra: azzal a felismeréssel kell szembenéznünk, hogy a világban nincs terv, azaz, hogy a világ nem megismerhető.”⁴⁸

„Nem volt terv – mondta Vilmos –, és én tévedésből jöttem rá. ... hogy mi a jelek között az összefüggés, azt nem fogtam fel. ... holmi rend látszatát követtem, holott tudnom kellett volna nagyon is jól, hogy a világegyetemben semmiféle rend sincs. A rend elménk képzelgése szerint való rend, olyan, mint a létra ... ha hasznunkra volt is, értelem híján való.”⁴⁹

Vilmos kudarcának keserű belátása mélyrehatóan megváltoztatja a detektívregény eddigi képét. Igaz, hogy „kiderül a gyilkos kiléte, de a tettes már kezdettől fogva átlátott üldözőjén. Sőt, szinte maga irányította a nyomozást, tudta, mi lesz a vége. Jorge pontos időzítéssel várja a könyvtár-la-

birintus belső zugában Vilmost. ...a tettes orránál fogva vezette üldözőjét – önmaga ellen”.⁵⁰

A detektív kudarcra az ember örök kudarcát jelképezi a rózsaregényben. „A használható igazságok egytől egyig eldobni való eszközök csupán.”⁵¹ Tehát az események valószerűsége, hihetősége alkotta meg a detektív téves hipotézisének alapját.

IV. „Másfajta igazság, másfajta képe a valóságnak...”⁵²

Összegzés

A valószerűség nemcsak az irodalmi fikciónak az eleme, és nemcsak a nyelv konvencionális voltából ered – ez utóbbin belül nem bizonyítható a szavak és az általuk jelölt dolgok közötti igazság, mint fennálló viszony. Egy-egy irodalmi műfaj tárgya és meghatározója is lehet a valószerűség – mint a detektívregény esetében. A poétikai elemeket, az időt, a teret, a cselekményt és a cselekvőt a valószerűség szempontjából vizsgáltam, a rózsaregény három jelentésszintjéből csupán a krimiszálat vettem figyelembe. A másik két szint: a történelmi szint és a XX. század filozófiájára való utalások szintje.

„A posztmodern magába olvasztja a lezajlott évszázadokat, a lejátszott történelmeket, a megírt krónikákat. Szerepe látszólag csak huszadik századunk leírására szolgál. Nem kommentál, nem elemez, nem ostoroz és nem változtat. És ez az új benne. ... – párhuzamokat von. Az általa felmutatott identitás ezekben a párhuzamos, ismétlődő, azonos cselekménymozzanatokban rejlik.”⁵³ Eco rózsaregényében látszólag a középkorról szól, ám szereplőinek dialógusai és gondolatai (főleg Vilmoséi) gyakran a modern filozófiát „idézik”. A távoli korok párhuzamos játéka ez.

Az igazság egyelőre csupán „vonásonként mutatkozik meg a világ tévelygéseiben”.⁵⁴ Ilyen enigmatikus képet ad a létről Eco látszólag oly komolytalan regénye is, amely azonban a bűnügyi regény könnyed felszíne alatt épp a végső kérdésekről szól.⁵⁵

Regényében tehát Eco is a létet vizsgálja, s nem a valóságot, nem a valóban megtörtént események sorát. A lét az ember számára lehetőségeket ad, melyek közül a legfontosabb maga a létezés. A szerző is ezt a kérdést boncolgatja művében, s ebből kifolyólag a rózsaregény hőseit és világát is lehetségesnek kell tekintenünk. Ez még inkább fokozza a detektívregény öntörvényét: a valószerűséget.

Kiadás:

Eco, Umberto: A rózsza neve. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.

Jegyzetek

- ¹ Tzvetan Todorov: A valószerű, amelyet nem tudunk kikerülni. = Keszthelyi Tibor: A krimi. Bp., Gondolat, 1985., 263.
- ² FIKCIÓ – Világirodalmi Lexikon 3.
- ³ LÁTSZAT – Világirodalmi Lexikon 7.
- ⁴ Welles-Warren: Az irodalom elmélete. Bp., Gondolat, 1972., 322.
- ⁵ VALÓSZÍNŰSÉG – Világirodalmi Lexikon 16.
- ⁶ Umberto Eco: A rózsza neve. Bp., Európa, 1998., 611–612.
- ⁷ U. o. 547.
- ⁸ U. o. 548.
- ⁹ Todorov =Keszthelyi: i.m., 261.
- ¹⁰ Eco: i.m., 614.
- ¹¹ u.o. 359.
- ¹² Conan DOYLE legismertebb műve A sátán kutyája, detektívregény, melynek eredeti címe The Hound of the Baskervilles. Erre a címre reflektál Eco detektívjének vezetéckneve.
- ¹³ Jákfalvi Magdolna-Kappanyos István: A nagy detektív és a posztrmodern. = Literatúra, 1990. 4., 361.
- ¹⁴ A Morgue utcai kettős gyilkosságban Auguste Dupin a hős.
- ¹⁵ Eco: i.m., 462.
- ¹⁶ Jákfalvi-Kappanyos: i.m., 363.
- ¹⁷ Eco: i.m., 335.
- ¹⁸ Todorov = Keszthelyi: i.m., 264.
- ¹⁹ Eco: i.m., 586.
- ²⁰ Kelemen János: “A rózsza neve” és Eco szemiotikája. = Világosság, 1989. 4., 282–288.
- ²¹ u.o. 284.
- ²² Eco: i.m., 598.
- ²³ u.o. 25.
- ²⁴ Todorov = Keszthelyi: i.m., 261.
- ²⁵ u.o.
- ²⁶ u.o.
- ²⁷ u.o. 263.
- ²⁸ Eisemann György: Jelek az apokalipsziszról. = E.Gy.: Ősformák jelenidőben. – Orpheusz Könyvek, 1995., 198.
- ²⁹ Jákfalvi-Kappanyos: i.m., 364.
- ³⁰ u.o.
- ³¹ Eco: i.m., 20.
- ³² u.o. 254.
- ³³ Van Doren Stern = Keszthelyi: i.m., 279.
- ³⁴ Eco: i.m., 547.
- ³⁵ u.o. 550.
- ³⁶ Stern = Keszthelyi: i.m., 279.

- ³⁷ Eco: i.m., 96.
³⁸ Stern = Keszthelyi: i.m., 277.
³⁹ Eco: i.m., 229.
⁴⁰ Todorov = Keszthelyi: i.m., 266.
⁴¹ u.o.
⁴² Eco: i.m., 63.
⁴³ Boileau-Narcejac = Keszthelyi: i.m., 70.
⁴⁴ Eco: i.m., 57.
⁴⁵ u.o. 17.
⁴⁶ Eisemann: i.m., 199.
⁴⁷ Játékfalvi-Kappanyos: i.m., 364.
⁴⁸ u.o. 364–365.
⁴⁹ Eco: i.m., 572.
⁵⁰ Eisemann: i.m., 202.
⁵¹ Eco: i.m., 573.
⁵² u.o. 334.
⁵³ Jákfalvi-Kappanyos: i.m., 376.
⁵⁴ Eco: i.m., 17.
⁵⁵ Vilmos: “Hogyan fedezzem fel a dolgok rendjét megszabó, egytetemes összefüggést? Hiszen ha csak a kisujjamat megmozdítom, máris új valóságok láthatatlan sokaságát hozom létre, mivelhogy e mozdulat miatt az összes egyéb tárgyakkal való helyzeti viszonya megváltozik! Az egyes valóságok összefüggéseit az elmém ezeknek a viszonyoknak a képében fogja föl, de hát ki biztosít felőle, hogy az ilyen kép egytetemes és állandó?” = Eco: i.m., 242.

Irodalom

- Eisemann György: *Jelek az apokalipsziszről.* = E. Gy.: *Ősformák jelenidőben.* Bp. Orpheusz Könyvek, 1995.
 Jákfalvi Magdolna–Kappanyos István: *A nagy detektív és a posztmodern.* *Literatúra*, 1990. 4.sz., 358–379.
 Kelemen János: „A rózsá neve” és Eco szemiotikája. *Világosság*, 1989. 4. sz., 282–288. P. Keszthelyi Tibor (szerk.): *A krimi.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.
 Kundera, Milan: *A regény művészete.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.
 Lyotard, Jean-Francois: *Mi a posztmodern?* *Nagyvilág*, 1988. 5. sz., 419–426.
 Todorov, Cvetan: *Uvod u fantastičnu književnost.* Beograd, Pečat, 1987.
 Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 3., 7. és 16., Bp. Akadémiai Kiadó, 1975., 1982., 1994.
 Welck–Warren: *Az irodalom elmélete.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1972.

DOKUMENTUMOK

RAJSLI ILONA

SZUPERINTENDENSI JEGYZŐKÖNYVEK KÓRÓGYRÓL

Bevezetés

A kilencvenes évek elején Újvidékre került XIX. századi kórogyi szuperintendensi jegyzőkönyveket lapozva elénk tárul egy múltba vesző táj, a táj emberének élete, küzdelme; az idők sodrásából, a történelem forgatagából kiragadhatóvá és megélhetővé lesz a pillanat, megörökíthetővé a kép.

A hányatott sorsú könyvek mára már helyenként olvashatatlanná vált oldalait böngészve úgy érezzük, munkánk egy kissé hasonlít a régész vagy a restaurátor munkájához, főként, amikor olyan elveszettnek hitt értékek kerülnek elő, amelyeknek nem remélhattuk „hazakerülését”.

A meglelt öt jegyzőkönyvben a XIX. század elejétől (1818-tól) kezdve a századfordulóig lehet nyomon követni a szlavóniai Kórogyinak és környékének egyházi és művelődési életét. Ide kerültek be az akkor „alsóbaranyai és bácsi egyházmegye” református egyházi felügyelőségének (szuperintendencia) a körlevelei, az egyházközségi tanács (presbiterium) végzései, de bemásolták ide a felsőbb egyházi rendeleteket, szabályzatokat, valamint a királyi „parancsolatokat” is.

Az újvidéki Matica Srpska levéltárában az alábbi jelzettel és időtartammal szerepelnek:

PPIV2508	1842–1869	(a továbbiakban 08)
PPIV2509	1845-től	(09)
PPIV2510	1825–1844	(10)
PPIV2511	1818-tól	(11)
PPIV2512	1865-től	(12)

A tájról

A vizsgált jegyzőkönyvekben szereplő falvak, az itt felölelt vidék nem sorolható be a mai megyéink valamelyikébe, sőt a történelem folyamán ala-

külő, változó határú vármegyék, járások egyikében sem lehet maradéktalanul elhelyezni.

Kórógy például a különböző korok területrendezésében tartozott Valkó vármegyéhez, majd Szerém megyéhez sorolja a szakirodalom, később pedig szlavóniai faluként (Horvát Szocialista Köztársaság – majd Horvátország területe) jegyzik.

A terület besorolása tehát a felekezeti hovatartozás szempontjából lehetséges – a jegyzőkönyvekben előforduló falvak: (korabeli helyesírással) Cservenka, Soóvé, Szent László, Bellye, Kopáts, Torsa-Torzsa, Szivatz, ÓMorovitza, Piross, Haraszi, Laskó, Kórógy, Csuzza, Veress Mort – Veresmart, Sepse, Ujj Verbacz, Kő, Darócz, Herczeg Szöllős, Újj Vidék, Pacsér, Karancs, Zombor. Említés történik még Nagypál, Várkony, Kölköd, Babarcz reformátusairól is, akik úgyszintén az akkori „Al-Baranya Bácsi Traktus”-hoz tartoztak.

Kórógy van a központi helyzetben, hiszen itt készülnek a könyvek, még ha sok esemény – ami bekerült a jegyzőkönyvekbe – nem is itt játszódik le, mégis valamilyen módon kapcsolatban van az itteni élettel. A szövegekből kirajzolódó élettér képe nemcsak erre a mikrovilágra érvényes, ezért az alábbiakban kialakított témastruktúra, témametszet szinte minden református falu életére leképezhető.

Ez a délvidéki tájegység valódi szellemi sziget már a XV–XVI. században, a huszita Kamoncban és Újlakon elsőként fordítják le magyarra a bibliát, a baranyai Laskón született a nagy hatású Laskai Osvát is, szintén Kamoncban született az „utolsó középkori író” – Szerémi György is. (vö. BORI 1975; 14)

Az észak felé nyomuló török seregek letarolják a bácskai és szerémségi vidékek nagy részét. Baranya ekkor még átvészeli a pusztítást, de a török hátráló visszavonulást már nem kerülheti ki. Olyan fáradhatatlan reformátorok működnek itt, mint Sztárai Mihály, a baranyai kerület első szuperintendense: hétévi munkálkodása alatt Baranyában, Szlavóniában és Horvátországban 120 református eklézsia megalakítását jegyzi az egyháztörténet. Említeni kell még Veresmarti Illést, a hercegszöllősi rettenthetetlen prédikátort, akinek Alvinczy Györggyel folytatott hitvitájáról megemlékeznek a históriák.

A vörösmarti iskolának jó híre van ekkor, a reformáció friss lendületében Hercegszöllősön zsinatot is tartanak. Meg kell említeni a sorban a tudós magyar reformátort, Szegedi Kis Istvánt is, aki Sztárait váltotta fel Laskón, ő nemcsak hatásos prédikátor, hanem generális szuperintendens (az esperek fölött álló püspök) is volt.

A délvidéki reformációnak nagyhatalmú világi támogatói is vannak: Török Bálint, Szigetvár és környékének ura, Perényi Péter, a Bánság parancsnoka, Petrovics Péter temesi gróf.

Ismét másként alakult a megközelíthetetlen négy Árpád-kori szlavóniai falunak a sorsa. Kórógy, Haraszi, Szentlászló és Rétfalu szigetmagyarsága a mocsárvilágban elszigetelve megőrizte archaikus népi és nyelvi vonásait. Az okmányok már a XIII. századból említik, a horvát szakirodalomban is ősi magyar, Árpád-kori településként tartja őket számon. Főleg Kórógyra érvényes az elszigetelt helyzet, mert három oldalról vette körül a Palacs mocsár. Hoblik Márton és Fényes Elek sokat foglalkozik ennek a különös vidéknek a falvaival. Megtudjuk, hogy Kórógy az egyik legvirágzóbb község a vukovári kerületben: fejlett halászat, lentermesztés, mezőgazdaság, gyümölcsstermesztés is található. (Vö. PENAVIN 1984; 11)

II. József 1781-ben meghozott „edictum tolerantialé”-ja fontos momentum a felekezetek életében. 1782-ben pedig megindul az elnéptelenedett területek betelepítése, melynek nyomán igazi népvándorlás kerekedik. A paragon heverő kincstári birtokokat külföldiek népesítik be, de az itteni jobbagység is keresi a termékenyebb földet, a jobb megélhetést.

Az 1848–49-es szabadságharc viharai nem kímélik ezt a vidéket sem, a magyar ajkú református egyházakat különösen megtépázzák. Még csak fokozzák ezt az abszolutizmus idejében a Bach-rendszer hírhedt intézkedései. Mindezek a vallásszabadságot, valamint az egyház autonómiáját sértő intézkedések igencsak elfojtott hangnemben, de kihallatszanak a korabeli iratokból.

A 1860-as években némileg rendeződik a protestánsok vallás-szabadságának ügye, ez az enyhülés is nyomon követhető a szövegekben. Amint a körlevelekből, hivatalos levelezésből látjuk, a református egyházszervezésben, az iskolaügy, a művelődés területén nem határolódtak el egymástól a megyék, járások; állandó kapcsolat, pezsgő információváltás tapasztalható, a felekezeti élet szervezése köti össze az eltérő fekvésű területek eklézsiáit. (vö. BOROVSZKY 1901; 226)

A jegyzőkönyvek anyagában a baranyai és szlavóniai területekről gyakran szerepel a körlevél vagy a „futó levél” továbbító állomásaként Kórógy mellett Csúza, Sepse, Karancs, Bellye is; ezek a szövegekben olyan fontos esemény helyszínként szerepelnek, amelyről már keveset tud még az itt élő ember is.

Adatok Kórógyról

Az egyházkerületi almanach készítésekor körlevél indult az egyes ekléziákra a kérdésekkel együtt. A körlevél mellé be van másolva az elküldött feleletek sora; így egy rendkívül autentikus leírást kapunk Kórógy rövid történetéről. (A továbbiakban a szemelvények rövid kivonatát fejregeszta tartalmazza. A szövegek átírásakor feloldottuk a kor bonyolult rövidítés-rendszerét, elnagyolt betűhív átírás jelzi a korszak írásbeliségét.)

„Kórógy egy igen régi helység a Reformátio előtt már volt, és akkor több Magyar és Rácz Helységekkel együtt. Reformálódott mintegy 1531 vagy 1540 táján Sztárai Mihály és Szent Antalí Gergelj Kegyes buzgó tudós Tanítóknak szolgálatjuk által. Eleitől fogva úgy látszik, a mint nyomozhatuk, hogy ebben éppen csak magyarok laktak, s Vallásokra nézve is Reformátusok; tiszta Ekklesia mostan is. - /: Ezek egy 1778ik esztendei jegyzésből: / - tiszta most is 1841ben. minden más Nemzet és Wallásuaktol.

Matriculája tsak 1754től fogva van meg; kis nyoltzadrét be békötve, egy hüvejknyi vastagságú, s benne a megkereszteltek, Copulaltattak, és megholtak nem külön helyeken, hanem csak a mint idő szerént következtek folytatva vagynak beirva – 1778bann Negyedrétbéli Matrucula kezdődik, mely 1797ben azzal a folio kötetbe lévővel folytattatik, melyben már minden szép rendben taláztatik.

A Templom építettett 1778ban téglából; az idén pedig kívül beöl reparátatott, a bóltozatt és három karok Ujjonnan kifestettek igen diszesen, és most a legjobb állapotba van. Sajnáljuk hogy Orgonánk nints, ámbár Toronyunk Grof Eltz Imre Ő Exellentiajának a Vukovári Uradalom örökösen abban pedig Kórógnak is kegyesen, tisztelettel és háládatossággal említendő Földes Urának ajándékából Orával diszlik.

Az Ekklesiába 30 Esztendei Lelki Pásztor Balaton Füredi Somogyi Ferencz. Lelkek száma 1057 – születtek 1840ben 36; copulaltattak 15; megholtak 26on. Osk: Tanito, Szüts Josef 52 fiu és 48 Leány Tanitvány között.

A Kórógyi Magyar Reformáta Annja Ekklesiához tartoznak a Tordinczei és Antini Rátz Nyelvű fiók Ekklesiák melylyek 1786ban afillaltattak /: a mint szóll Matriculájok kezdete:/ a Kórógyi Ekklesiához a Tekintetes Nemes Wármegye által. Helyben Templomjok sem Oskolájok még a Romai Catholicusoknak sints. A Lelkek száma amott: 652 Antinba pedig 49. – Születtek száma 1840ben a két fiokba: 41.- Copulaltattak 10 pár. – Megholtaké 51. – Bobotan helyes Lakos 5 személj Patsatinba 4 – Wukovaron Vinczellérek szolgálk szolgálók szamosan, Urasági tselédek

egész Szerémbe még számosabban a Határ Örző Regementekbe is egész Zemlinig tudtomra is találatnak szétszorva Szent hitünk Vallói, kik közül némelyek egyszer másszor kivált Innepi alkalmatossággal Vallásos Kötelességekről megemlékezvén Ekklesiánkba megjelennek. A Fiók Ekklesiabélieknek minden Papi szolgálatokat tulajdon Rátz nyelveken köteles a Tisztelendő Pap megtenni.” (11 – 243–5.)

[A kórógyi lelkész “bizalmas” jelentése a nép valláserkölcsei állapotáról]
 “Méltóságos és Fötisztelendő Püspök úr!

A 100ik sz. a. kelt körlevelében bizalom pecséte alatt bekivánt adatokat van szerencsém Fötiszt. és Mélt. Püspök úrhoz beterjeszteni:

Ami a gyülekezet valláserkölcsei állapotát illeti: erre általánosságban azt feltehetem, hogy itt általában megvan az egyszerűség, takarékoság és szorgalmas munkásság. Vannak pásztorságom alatt álló gyülekezetemben olyan családok, kiknek erkölcsi élete kitünő és példányszerű; de másrésztől azt sem titkolhatom el, hogy több erkölcsi bűnök elharapódzva, minéműek vannak főként az iszákosság, bujaság, tolvajkodás, és némely egyénekben az ezekből származott tékozlás; ezen előszámlált bűnökön kívül a káromkodás és trágár beszédek is napi renden vannak. Nazérenusi hitbéli rajongás, bár a szomszéd ref. községekben nagy mértékben kezd terjedni: még itt nem mutatkozik, sőt amazokrol gúnyosan szóllanak. A törvénytelen házások összeállása ritka eset, mely időhaladtával a lelkészi intó és óvó közbenjárásra többnyire elenyészik. A nép vallásos buzgóságáról őszintén jelenthetem, hogy az isteni tiszteleteket ünnep és vasárnapokon elegendő számmal gyakorolja. Az egyház iránti szeretete és hivsége áldozattételekben is mutatkozik, melynek a most fenálló diszes és nagy templom, és új iskola mely utóbbi a mult évben adatott át rendeltetésének – elegendő bizonyága. Az egyházi szolgák eránti kicsinylés, irigykedés, melynek egyik – tán legnagyobb oka a lukma közvetlenül fizetése, - szinte majdnem általános. A visszavonás és gyűlölködés atyafiak és nem atyafiak között általánosan nem uralkodik, mivel annak rút és veszélyes voltára hibeimet szószékből és közönséges érintkezéseim közben figyelmeztetni, minden előjövö alkalommal szükségesnek tartottam.

Ezekben áll röviden, melyekben halgatóim vallásos erkölcsi minőségét Fötiszt. Püspök úr előtt őszintén felmutatni igyekeztem.

Mely alázatos felterjesztésem után legmélyebb tiszteletem kifejezése mellett maradtam Kórógyon april 7. 1885.

Fötisztelendő Püspök úrnak alázatos szolgája.

Sebestyén Pál lelkész”

(12 – 56–7.)

Az alábbiakban a jegyzőkönyvek szövegeinek tematikai gazdagságát néhány kiragadott szegmenstum jelzi.

Egyházi előírások

A jegyzőkönyvek több esküszöveget is tartalmaznak: a presbiterek, az iskolamesterek, az eklézsia gonviselőjének az esküszövegét. Az alábbiakban az akkor fontos szerepet betöltő bábák esküszövegét közöljük:

„Én N. N. esküszöm az Élő Igaz Istenre, hogy a' Bábai Hivatalombann a' mellyre választattam, jó Lelki esmérettel, hűséggel és szorgalmatossággal eljárók, nevezetesenn hogy a' Szülő Asszonyokhoz hivatvatvánn minden serénységgel, személy válogatás nélkül, más dolgaimat félre tévénn sietek, 's elmégyek, azokat a' szülés fájdalmi és veszedelmei között, tellyes erőmel és tudományommal segitem, a' született gyermekkel semmiféle babonaságot nem tselekszem; ha beteg vólna azonnal a' Sz. Kereszttség végett az Egyházi Tanítóhoz viszem, vagy vitetem, soha sem a' nehézkeseknek semminémü ollyas italt, füvet vagy akármit, a' mi idétlen szülést, sem a' gyermeknek ollyat, a' mi neki kárt, vagy halált okozhatna nem adok; sött ha törvénytelenül terehbe esett személlyeket tudnék a' helyységben /:Városbann:/ annyival inkább ha azoktól valami ollyas gonosz tselekedetre ösztönöztetném, azokat a' rendes Bironak bemandani el nem mulatom. A' mint én mind ezeket bételjesíteni igyekezem, sött a' mennyire az erőtlenség engedi bétellyesitem: Úgy segéljen engemet az én Istenem.” (11– 271–2.)

A jegyzőkönyvek anyaga által felölelt vidék református egyházainak hitéletét elsősorban az egyházlátogatási jegyzőkönyvek rögzítették és őrizték meg. Emellett találunk az anyagban jelentéseket is az illető eklézsia erkölcsi állapotáról, a gyülekezet lelki életbeli buzgóságáról, hanyatlásáról.

A canonica visitatio az egyházkormányzás eszköze annak ellenőrzésére, hogy a gyülekezetben a törvényes rend szerint folyik-e az élet. A canonica visitatio megszervezését, lefolytatását pontos szabályzat határozta meg.

[Részlet az egyházlátogatási szabályzatból]

„Nevezetesenn a' mi Ekklézsiai igazgatásunk alkotása szerént az Esperesti Visitatiók a' Superintendentiale Consistoriumnak mint meg annyi zemei, mellyekkel az ő Megyéjében a' dolgok fojását vizsgálja, a' hibákat Czirkálja, sött egyszersmind kezei mellyekkel amazt rendeli és igazgatja, emezeket pedig elhárítja és jobbitja. Azomba tagadhatatlan, hogy ezek az

Esperesti Visitatiók munkálkodások kiterjedésére nézve igen híjánosann, az időre nézve futva, egész valóságokra nézve szinesleg /: superficialie:/ mentek véghez. Most tehát ezenn eddig való nagy fogyatozásnak a' megigazitások végett szoross és a' maga Destinatiójához legegyenesebbenn, 's közelebb járó kötelessége szerént a' dolgoknak jól meg vizsgálása, 's rázogatósa után illyen rendeléseket határozott és ezután valo cinosura gyanánt hirdettetett e' mostani Consistorium, a' mint következik.

Az Ekklézsiai Visitatiokat két nagyobb szakaszokra lehet osztani u: m: Iör Tárgyaira. 2szor Módjára nézve.

Iször Tárgya – a., Az Ekklézsiák. – b., Az Oskolák – c., Az Ekklézsia és az oskolai Tanítók.” (11 – 256.)

Egyház és iskola

Az érintett református egyházak életét, munkálkodását méltató leírások megkülönböztetett helyen említik azt a szoros kapcsolatot, amit a protestáns egyház a saját iskoláival kiépített és ápol. Ez a gondoskodás a szövegekben található „aránytalanul” nagy terjedelmű, gazdag témakörökre bontható anyaggal is bizonyítható.

[Rendelet az iskolamesterek tevékenységéről - részlet]

„Az Oskola Mesterekről

Méltó és fájdalmas panassza kivált a' kisebb Ekkléziáknak hogy Oskola Mestereik hűségtelenül fojtatják hivatalaikat, sokann engedetlenek, függeni nem akarók, flangérozók, büszkék, öltözetekkel nem oskola mestert mutató hanem Úri rendeket majmoló, az Elöljárókat nem betsülő gyanús társalkodású hijába való emberek. Illyen tsak a' kézi munkákat kerülő és ha még imigy amugy énekelni tudó herék inkább mint munkások foglalván el azt a' műhejt, melly a' végre rendeltetett és állott, hogy abbann a' Társaságnak jó Tagok, a' Hazának hű Polgárok az Istennek és a' Királynak engedelmes szolgák formáltassanak és készítettessenek. Nem lehet ezen Consistoriumnak ezen kártékony és veszedelmes embereknek ha lehet meg jobbitásokra, ha nem lehet a' Megyéből való kiirtásokra minden elkövethető eszközöket elő nem venni. E' végre rendeli e' következőket, mellyek annál erősebbek és kötelezők hogy az 1791 Diaeta 26 art. 4. Pontjában megerössített canonból vetettek.

1. Minden oskola Mester, Leányokat tanító Praeceptor, az Ekklesia előjáróihoz közönségesenn pedig és különösen a' predikatorhoz és az Oskolának több Inspectorihoz minden érdemlett betsülettel, tisztelettel és enge-

delmességgel tartozik. Class. 4. Can. 12. Ezek viszont elfogják kerülni hogy a' vigyázást az oskola mesterenn való uralkodásra, annak zaklatására, bet-sülletinek Tanítványi mások előtt való kissebitésére fordítván annak a' panaszolkodásra okot ne szolgáltatssanak. Mellyeket ha külömbenn történne a' Visitorok, vagy ha a' dolog sürgető vólna Visitation kívül is az Esperest mindenkor meg fog halgatni.

2. Az Oskola Mester 's a' t: Egy letzkét is el ne múlsson távol el ne útazzon az Inspectorok engedelme nélkül, mind a' két dologra a' Predicator mint a' ki legközelebb vagyon szorgalmatossann vigyázni, és az elsőbbt a' több Inspectorok köz megegyezéséből az oskola jövedelméhez képest kiszabott büntetést (..) fizetéséből kihúzni vagy, a' második dologért pedig azonnal akár a' Scholarum Inspectoroknak, akár egyenesenn az Esperestnek /: a' mellyikhez közelebb vagyon:/ a' bűnös kedvezést meg vető és a' sok ártatlan gyermekek javát kívánni 's munkálódni tartozó jó Lelkiesmére köteleztetik, kivált arra meg is esküdt.” (11 – 257.)

[Királyi rendelet az iskoláskorról]

“Királyi parancsolat: 6. esztendő gyermekek már oskolába küldessenek és taníttassanak, még pedig nem csak télen hanem nyáron is, a szegényeb-bek és fiaik segítségére szorult emberek gyermekeik is minden nap legalább két órát az oskolába töltsenek a' mit ha a' szülék nem akarnának tselekedni azoknak neveik a' járásbeli szolga Biráknak jelentessenek bé.” (11 – 142.)

[1846-ban kormányrendelet az oktatás körülményeiről]

“1. Az Iskolát gyermekek 6-12 évig feljárni köteleztetnek s erre a Szülék a Lelkészek által buzdítandók. Az elmulasztásokat a tanító pontosan jegyezze, azt félévenként a szolga bírói hivatalnak beadja.

2. A tanulókkal a tanítónak embertelenül bánni nem szabad. A fenyíték a helybeli igazgatóság tudta és megegyezése nélkül nem alkalmazható. Olyan bántalom mely által a tanuló testi sérelmet szenved 3 naptól egy hónapig tartandó börtönnel büntetetik ismétlés esetében hivatalból elmozdítatik.” (09 – 31.)

[Megtiltott tankönyvek]

“Két Könyv: Reformatio története Magyarországon és Bevezetés a Sz. Írásba – és Bibliái történetek kissebb és nagyobb gyermekek számára szorosán Biblia szerént kiadta Dobos János 1851. az iskolákból eltiltatik.”

(09 – 31.)

[Pótoktatás vasárnapokon]

“Felsőbb helyről sürgettetik a Vasárnapi és ismétlési iskolák felállítása, hogy az iskolából már kiált fi és leány Gyermekek 13-15 éves korokig vasárnaponként taníttassanak délután a lelkésztől vallástudományra, a tanítótól egyéb szükségességekre.” (09 – 32.)

[Baranyai és szlavóniai ifjak külföldi egyetemi képzése]

“...abban történt köz megállapodás hogy jobb jövőben legyen ut és mód ifjainkat a külföldi egyetemekre maguk képzése végett kiküldeni; de az Iskola ügy sz. Érdekében oda utasítandók az illető esperesek útján az illető gyülekezetek hogy a Fő iskolába küldendő tanítói bérlevélen kijelentsék, hogy a Hivatalának meg nem felelendő, vagy botrányos magaviseletű egyén időközben is elfog utasítani.” (09 – 34.)

[1847-ben jelentés a tanítók magaviseletéről]

“Fel jelentvén, hogy némely iskola tanítók az istentisztelet és tanítás rendszeréni óráit mellőzve, nem ügyelve az illető felsőség rendelkezéseire s félretéve a törvény iránti tiszteletet, az iskolán kívül, igen gyakran pedig idegen helyeken illedelmetlen kedv csapongásokba merülnek, illedelmetlen kalandokba kerekedve arszláncodnak. Ezennel figyelmeztetnek a fentebbi rendekben neveken szólított Iskolatanítók rendeltetési helyük betöltésére, felsőbbségük tiszteletére, a törvény iránti hív engedelmességre, hogy az E vidéki Tanács irányukba, ugy ne légyen kéntelen fel lépni, mint megismert, de saját javukkal nem gondoló, kárhuzatos példát nyújtó, a vallást, az E. Házi testületet, és az Iskolát melyből ide kerültek gyalázó rendetlen és javulni nem akaró ifjak ellen.

Feljegyzette a fent irt helyen és napokon.

Kiadta pedig Pacséron 1847 év Junius 14d.

Ujlaki Sámuel sk

EgyházVidéki Tanács Biró és Aljegyző”

(09 – 9.)

[Az esperesi körlevélben jelentik, hogy megérkeztek a fontos iskolai tanzserek]

“Végre jelntik, hogy magyarország földabroszai Góthából megérkeztek, vászonra felvonva, s kemény boritékba foglalva. Ezeket az egyházak egyenként 5 f 70 krajcárért készpénzfizetés mellett Pestről bármikor elvitethetik.” (12 – 1.)

[az iskolákban a tanítók nem az elrendelt tankönyveket használják]

“1882e (:Püspöki körlevél, az iskolai könyvek tárgyában)

Nagytiszteletű Esperes Úr!

Egyházkerületünk nagy költséggel szerzett s nyomtatott kézi könyveket a nép iskolák számára azon irányzattal s kötelezettség mellett, hogy iskoláinkban ezek használtassanak kézi könyvül a jelzett szakokban.

Mégis úgy tapasztaljuk, hogy tanító urak ezekről tudomást venni sem akarnak, hanem egyéni autonómiájuk, illetőleg kényök és kedvök szerint jelölnek ki és vesznek használatba kézi könyveket az egyházkerület intenciójával és kötelezettséggel ellenkezőleg.

Ezen hanyagság és visszaélés megszüntetése véget közlöm Kókay Lajos bizományosunknak átadott kézikönyvünk jegyzékét annyi példányban, a mennyi iskolát számlálunk, egyszersmind föl kérem Nagytiszteletű urat; utasítsa a lelkész és iskolai körlátogató urakat jelentéstételre, hogy a tanítóurak közül kik használnak más kézikönyveket, és minémüeket?

Budapest 1881. December 20.

Török Pál m. k.

Püspök”

(12 – 34.)

[Ballagi Mór az egyetemes tanügyi bizottság elnöke]

“Főesperesi körlevél – sept 26. 1876

Főtiszt. Püspök Úr utasítása folytán felkérem, méltóztassanak n. t. Ballagi Mór urat, mint az egyetemes tanügyi bizottság elnökét mielőbb értesíteni a felől, hány példányt küldjön az egyház részére, iskolai használat végett Árvai szenttörténelméből? Pánczél olvasókönyvéből? A. B. C. böől? Az A. B. C-hez való vezérkönyvből? Nagy László beszéd és értelem gyakorlatból?”

(12 – 21–2.)

[Az esperesi körlevélben közlik a könyvek árát]

“Folyó évi tavaszi Superintendensi gyűlés jegyzőkönyve 67. Sz. értelmében a népiskoali tankönyvek több ezer példányban az e. h. kerület tulajdonába jutván, és ezek elárúsítása az e. h. megyékre bízván, ennek folytán a főtiszt. Püspöki hivatal útján a könyvek az alsóbaranyai e. megye részére 3 felé expedáltattak, úgy mint Torsára, Karancsra és Belyére, honnan a közelebbi egyházak azokat könnyű módon megszerezhetik; a könyvek ára: Árvay A. B. Cje 25 kr, Árvay Szent történelem 33 kr. Pánczél 16 kr. Beszéd és értelem gyakorlatok 1 forint Vezérkönyv 1forint.”

(12 – 20.)

[Háborúskodó iskolamester]

“Homonnai János mint Falsarius, háboruság szerző, alkalmatlan ember érdeme szerint meg fenyítettnei méltó, az illendő helyre bé adattassék.”

(11 – 5.)

Egyház és társadalom

[1869-ben a népszámlálás lebonyolításához a hatóságok az egyház segítségét kéri]

“Miután az országgyűlés az általános népöszeírást elrendelte, ismervén annak hasznát és fontosságát, de ismervén népünk minden öszeírástoli félelmét és idegenkedését, felszöllitattnak a lelkészek a főtiszt. püspök úr által, hogy erre tölünk kitelhetőleg segédkezet nyujtsanak, sőt ha erre nézve az anya könyvekbei betekintés szükséges volna, ennek se gördítsenek akadályt ellenébe.”

(12 – 9.)

[A nazarénus szekta megjelenése]

“Marzius 23an 1854.

Nagy Tiszt. S t b.

Sietek közleni a’ Magyarországi Cs. K. Kormányzó Öfensége hivatalából 18 febr. 2534 sz. a. érkezett arról tudósító Levelet, hogy a’ valás ügyi magas Minisztérium f. é. Jan. 26án 493 sz. a. kelt kibocsátványa tartalma szerint a’ Bécsi Fő politia annak jött nyomába, hogy egy uj vallási secta van keletkezőben, leginkább mester legények és napszamosok között e czim alatt: “Krisztus Követői vagy Nazarénusok” melynek tagjai nem hagyják ugyan el azon Egyházzali egybe köttetésüket melyben születtek; de egymással szoros egybenköttetésben vannak, folytonos levelezésben állanak, egymást biztatják, kitartásra serkentik. Tanuk, mennyire eddig ki lehetett nyomozni, ebből áll: Nincs szükség sem Templomra se papra, a’ gyermekeket nem kell meg keresztelni, esküdni nem szabad, katonának el kell ugyan menni, ha kényszerítik az embert, de meg ölni a’ háborúban senkit sem szabad; házasság kötésre elég ha az egybe kelni akarók egymás közt meg egyeznek, négy hét múlva magukat a világi Elöljáróság előtt jelentik, magukat be iratják. Ezek a régi Anabaptistákhoz hasonló emberek, eddig következő helyeken vétettek észre név szerint Bécsben, hol egy szabó legény volt Fönökük, Cseh országban, Leutmerczben, Magyarországbán Liptósz. Miklóson, Csórban, Nemesen, Móron és Pesten.

A T. Lelki pásztor Urak ezekre figyelmeztetni rendeltetnek, oly meg hagyással hogy az effélékről gyanusokat Superintendensi uton jelentsék fel,

maguk pedig mind szószéken, mind azon kívül az ifjúságot vallásukbani álhatatosságra vezérelni törekedjenek.

Kelt Kecskeméten febr. 23án 1854.

Polgár Mihály mk Superintendens

Közrebocsátja Csuzáról Marz. 3án 1854.

RácZ Peter Esperes”

(09 – 30.)

Az ágostai evangélikusok és a református felekezetű hívek közötti súrlódások nem lehettek gyakoriak, némely előfordulásukról mégis hírt kapunk.

“1851. Azon panaszra nézve hogy a’ római Catholicusok innepén a rendőrök még a’ mezei munkát sem engedik gyakorolni az evangélikus híveknek, belől pedig még a’ nem zörgő munkát is tiltják, figyelmökbe ajánltatik a’ Lelkészeknek a’ közoktatási Minisztériumnak 1850-diki ápril. 18án kelt azon határozata; minél fogva Öfelsége legkegyelmesebben rendeli; hogy a’ hatóságok a’ fenálló törvények alapján arra leendő felügyelésre utasittassanak, hogy oly helyeken hol a’ Catholicus lakosság képezi a’ többséget a’ Vasár- és Catholicus ünnep napok meg ülése lármás munkák vagy nyilvános kereskedés üzés által meg ne háborittassanak. (...)

Ezen leg felsőbb rendelet nyomán utasittatnak hitsorsosaink hogy ha nem zörgéssel járó munkájokban akadályoztatnának, vagy oly helyeken tiltatnának el még a zörgéssel járótól hol a’ Catholicusoknak Templomuk nincs erről püspök Urnál tegyenek jelentést”... (09 – 20.)

Egyházi ünnepek

[Határozat a reformáció emlékünnepéről 1862-ben]

“Reformatio emlékünnepé fog tartatni minden évben Oktober utolsó napján, mely az előtte való vasárnap mindég kihirdetendő. Ez ünnepen a kiteendő tányérokra a hívek az E. h. kerületi gyám pénztárra fognak adakozni, s a begyült öszveg haladék nélkül az esperesi hivatalhoz küldendő.” (09 – 41.)

Erkölcsei kérdések

[Rendelet a kártya ellen]

“A Deákok között el hatalmazott kártyázás kiirtására rendelések tétetnek, és ezen Rendeléseknek lehető teljesítésekre ezenn Fő Tiszt: Superintendens az ezenn Megyébe eső minden Rectorokra nézve hasonló határozások lejendő tételére atyafiságossan meg kéretik.” (11 – 102.)

[Az emberi magatartásról is szó van az egyházlátogatási jelentésben]

“Több rendbeli tapasztalások bizonyítván, hogy némely Ekklézsiában két és három nyughatatlan ember miatt a Prédikátor Választásbann, nagy villongások és illetlen veszekedések történnek.” (11 – 102.)

Történelem

[Az 1848-as forradalom nyomainak eltüntetése]

“1851. Az Egyház, Egyházvidék ‘s Consistotiumok jegyzőkönyvéből a’ Forradalmi Kormány által tett felszollítások, Kibocsátványok, rendeletek kitörlendők ‘s olvashatatlaná teendők.” (09 – 17.)

[Forradalom utáni cenzúra]

“A Főtisztelendő Püspök Úr rendelete alapján Minden ol Könyv, mely a most lefolyt forradalom eseményeit felemlegeti, ilyen a Varga János tan-könyve, az iskolákban megtiltatik.” (09 – 20.)

Művelődés

[A Magyar Protestáns Irodalmi Társulat megalakulása 1887-ben]

„Tisztelt lelkész társaim!

Legutobb tartott egyházmegyei közgyűlésünk alkalmával a napi rendről, illetve a tárgy sorozatból kimaradt egy igen fontos és közérdekű tárgy; jelesül a Magyar Protestáns irodalmi társulat megalakulását célzó felhívás és alapszabály tervezet közzététele.

Főtiszt. Püspök úr lelkes buzdítása folytán, nevezett társulat létrehozását hathatós pártfogásban részesíteni közérdekű czélnak tekintvén, a népesebb és értelmesebb tagokból álló gyülekezeteknek, egyházmegyei tanácsbiráknak, és más ezen társaság iránt reménylhetőleg érdeklődő miveltebb hitrokonoknak hozzájárulás szempontjából a felhívó szózatot, s az alapszabály tervezetet becses figyelmökbe ajánlani elmulthatatlan kötelességemnek tartom.

Tisztelt lelkésztársaimnak

Hű szolgatársuk

Tót János ref. lelkész és esperes.”

(12 – 70–71.)

Megemlékezések, jubileumok

[Megemlékezés Károlyi Gáspárról]

“Esperesi körlevél

Nagytisztelütü s tisztelendö

Lelkész Urak! Kedves kartársak!

Tudjuk, hogy a Szent biblia hitünk, s vallásunk köszikla fundamentoma, a Kegyes és hívő lelkek szent tiszteletének és kegyelmének méltó tárgya a maga eredeti szövegében tán örökre csak bűvös talizmán, vagy az evangéliom szerént: véka alá rejtett gyertya maradt volna még a keresztyén-ség legnagyobb részére nézve is, ha a gondviselés nem támaszt vala jeles tudósokat, kik az ókori nyelvekben való jártasságuknál fogva, a könyvek könyvét az emberiség közkincsévé tenni képesek valának. Minélfogva ma már azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy tulajdon nyelvünkön halljuk szolni, vagy hirdetni az Istennek nagyságos dolgait.

Erre való emlékezettel a reformatio bajnokai közül méltán kiemelhetjük Károlyi Gáspárt, a jeles magyar tudóst, ki által az ő és új szövetségi szent könyvek: magyar nyelvre fordítottak az istennek magyarországban való anyaszent-egyházának épülésére.

E dicső férfiúnak emlékét 3 százados multjának homályából kiemelni a most élő nemzedéknek jutott feladatául. Miután a kegyeletes czél: a dicső-ült emlékének megörökítése országszerzte köztudomású, a kegyelet készlet engem is, hogy jelen soraimban az egyházmegye közönségét tisztelt kartársaim utján arra hívjam fel, hogy a létesítendő cél érdekében kiki a maga adomány filléreit a kegyelet oltárára fel tenni érezze, s tartsa buzgó hivatásának. (...)

Maradok kiváló tisztelettel s szeretettel

Karancs. Febr. 12. 1890.

Hű szolgatársuk

Tót János esperes”

(12 – 88–89.)

[A millennium megünneplése vidékünkön]

“Püspök társaim példáját követve s különösen Egyetemes Konventünk Elnökének felhívására: hogy összes református egyházainkban és iskoláinkban egy időben tartassék az ezredéves ünnep, hogy így egyetemes magyar reformált egyházunk összesége egyesült buzgó imádságban emelkedjék az egek urához – nem várhatva be a csak e hó végével tartandó Egyetemes Konvent intézkedését – jelen körlevelemmel felhivom a vezetésem alatt álló Egyházkerület összes egyházait (presbyteriumait) és lelkipásztorait, felső, közép és népiskoláit, tanárait és tanítóit, hogy folyó évi május hó 9én az iskolákban, május hó 10én (vasárnap) pedig a templomokban, az ezredéves ünnepet isteni tisztelettel üljék és ünnepejék. (...)

A helyiségekben előleges tisztogatás s rendezés végzendő: az épületek (: templomok és iskolák:) nemzeti zászlókkal ékesítendő, hogy az ünnepélyesség, hozzánk illő puritán egyszerűséggel ugyan, külsőleg is kifejezést nyerjen.

Végre ne mulasszátok el az ezredévi ünnep emlékére élőfákat, oltott vagy vad csemetéket ültetni az iskola udvarán, a paplakon, a templom körül, a talajnak meg felelő, s abban állandóságot ígérő fa nemekből – ákác, tölgy, nyár, fenyő, vagy gyümölcsfákat: almát, diót, hogy fel növe, megizmosodva, a következő nemzedéknek is tanúk legyenek, s azokat Magyarország es ezredéves ünnepére emlékeztessék!” (12 – 129–131.)

[Kerteket, ligeteket alakítanak ki Erzsébet királyné emlékére]

„A nagyméltóságú földmívelésügyi miniszter úr 71544/1898 sz. valamint a Főtisztelendő és méltóságos Püspök úr 1938/1898 sz. a felhívja egyházmegyénk minden egyházát, hogy a felejthetetlen, áldott emlékű Erzsébet királyné emlékét utcáinkon, kertjeinkben, határaink több helyén ültetendő fákkal is, facsoportokkal, sőt ligetekkel szembetűnőleg fentartsuk, megörökítsük, mely egyrészt emlékeztesse az élőket arra, hogy a boldogult kimondhatatlanul szerette a fákat, felkeresvén azokat lombjaik alatt való pihenés és virágaikban való gyönyörködés végett; másrészt emlékeztette utódainkat arra, hogy ők is kegyelettel óvják, őrizzék az általunk ültetett fákat, sőt ápolják, mely végből ez ültetvények “Erzsébet királyné fái” feirattal ellátott táblácskákkal jelöltessenek meg s lehetőleg oveszközzel vétesse nek körül. Törekedjünk lehetőleg hosszú életű fákat ültetni, milyenek a tölgy, fenyő, ültessünk továbbá szomorúfűz, szomorúbükk, kőris fákat, vagy más féléket.” (12 – 142.)

Egyház és gazdaság

[Selyemhernyó-tenyésztés tanítása az iskolában]

“Tiszteletes Nagy ‘s Jó Uram, az urban Kedves atyámfia!

A’ Császári Királyi Felsőnek Magyar Hazánk javára; ‘s boldogítására törekedő gondoskodása szükségesnek találta a’ többek között azt, hogy mivel magyar Ország a’ Selyem bogarak tenyésztésére és így a’ Selyem termesztésére nézve Európának sok Országainál kedvezőbb, nemzetünket erre a’ sok hasznot hajtó munkára felébressze, nogassa és serkentse; a’ mint hogy ez eránt való Császári Királyi Helytartó perintendentiánkhoz meg küldötte, e folyó esztendei Aprillisi 2dik napján = 8640k szám alatt költ Intimatumába. Mivel pedig ennek a’ Nemzetünk javát tárgyazó Felsőnek Czélnak szerentsés elérésére igen hasznos eszközök lehetnek mind tanítá-

saik mind példáik által a' Lelki Pásztorok és az Oskolai Tanítók: Ő Cs. K. Felsége méltóztatott kegyelmesenn rendelni, hogy a' Lelki Pásztorok, mind a' Templom mind a' Parochiális ház körül eperj (: szeder:) fákat nagy számmal plántáljanak – a' melly fákra való gondos vigyázás az osk. Mesterek hasznos kötelességébe téessék – Selyem bogarakat tenyésztessenek és ezekben halgatóiknak példával menjenek elő. Osk. Mesterek pedig kertjeikben és az osk. Ház körül leg alább hat eperj fákat ültessenek, a' magok tanítványaikat a' Selyem bogarakkal való bánásra a' Selyem természetmódjára mind theoretice mind practice tanítsák.” (11 – 50.)

Közegészségügy

[Az egyház is kiveszi részét a közegészségügy aktuális feladataiból]

“1852. Aug. 26 vett püspöki körlevélből kivonat.

A nagyméltóságú Helyhatóság által szívükre köttetik a Lelkész Uraknak, miszerint a Himlő oltás hasznairól felvilágosítsák Híveiket.” (09 – 23.)

[Tehénhimlő elleni védekezés]

“Mellybe rendeltetik, hogy mivel imitt amott az országba a Tehén himlő bé oltás csüggedni tapasztaltatik, és a népbe különb különféle elő ítéletek kezdenek az ellen lábra kapni: tehát á L. Pásztorok mind Cathedráról mind minden adandó alkalmatossággal tartsák kötelességeknek a beoltást javallani és elől ítéleteket halgatóok fejből kiirtani.” (11 – 52–3.)

[A tehenhimlő elleni oltás kötelezővé tételével egy levélben rendelet van a gyermekek beoltásának nyilvántartásáról is]

“A tiszt. Mélt. Praepost Úr kívánsága szerént... a születtek Matriculája még egy rublicával szaporittassék, melyben a' Gyermekek be oltása feljegyeztessék hogy idővel a' kiadandó Baptismalisokból az is ki tetszene, be vané oltva a baptismlist kérő személy?” (11 – 53.)

Az érintett témakörökön kívül a kor egyházi és világi eseményei, jelenségei sorra megjelennek a szövegekben. Bonyolult erkölcsi és etikai témák kerülnek a konzisztórium elé, de mellettük a hétköznapi élet, a halandó ember ügyes-bajos dolgai is helyet kapnak, mint pl. egy szegénységi bizonyítvány kiállítatásának bonyodalmai.

A makroszféra felé tágítva a témaköröket, a változó, fejlődő világ képe is megfogalmazódik a szövegekben: megtudjuk, hogy Ilokon már 1885-ben hajóállomás van, hírt kapunk továbbá a császár sikeres nápolyi hadjárataról is.

A szövegek azután mindig visszatérnek a megélt dolgos mindennapok dokumentálásához, ezek megörökítése e jegyzőkönyvek igazi értéke.

Irodalom

Bori Imre, Irodalmunk évszázadai. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1975.

Borovszky Samu, Bács-Bodrog vármegye 1-2. Magyarország vármegyéi és városai. Bp. 1901.

Penavin Olga, Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz, Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1984.

SUPERINTENDENTS' REGISTERS FROM KÓRÓGY

The paper presents selections from nineteenth century superintendents' registers from the village of Kórógy. In the Presbyterian ecclesiastical structure/system Kórógy was closely related to the congregations of the villages in the Baranya region, and so the five volumes of registers that have been found recently need a rich and thorough processing regards to both topics and forms; this study will cast light not only on the countryside and the course of events but also the lives of the people in those days.

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL

A MAGYAR TANSZÉK TANÁRAI ÉS MUNKATÁRSAI

1. Dr. Bányai János, egyetemi rendes tanár, tanszékvezető
(Irodalomelmélet, Esztétikatörténet)
2. Dr. Bosnyák István, egyetemi rendes tanár
(Régi magyar irodalom)
3. Dr. Csáky S. Piroska, egyetemi rendes tanár
(Szakirodalmi tájékoztató, Könyvtárban)
4. Dr. Gerold László, egyetemi rendes tanár
(A XIX. század magyar irodalma, Dramaturgia)
5. Dr. Göncz Lajos, egyetemi rendes tanár
(Pszichológia, Pszicholingvisztika)
6. Dr. Jung Károly, egyetemi rendes tanár
(Népköltészet, Etnológia)
7. Dr. Káich Katalin, egyetemi rendes tanár
(A magyar nép története, Művelődéstörténet)
8. Dr. Láncz Irén, egyetemi rendes tanár
(Bevezetés az általános és magyar nyelvészetbe)
9. Dr. Molnár Csikós László, egyetemi rendes tanár
(Fonetika, Mondattan)
10. Dr. Utasi Csaba, egyetemi rendes tanár
(A XX. század magyar irodalma)
11. Dr. Bagi Ferenc, egyetemi rendkívüli tanár
(Mai magyar nyelv, A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
12. Dr. Cseh Márta, egyetemi rendkívüli tanár
(Szókészlettan és alaktan, Mai magyar nyelv)
13. Dr. Papp György, egyetemi rendkívüli tanár
(Nyelvművelés és helyesírás, Kontrasztív nyelvészet)
14. Dr. Rajsli Ilona, egyetemi rendkívüli tanár
(A magyar nyelv története, Dialektológia)
15. Dr. Andrić Edit, docens
(Mai magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
16. Dr. Csányi Erzsébet, docens
(Világirodalom)
17. Dr. Danyi Magdolna, docens
(A nyelvvizsgálat mai módszerei)

18. Dr. Faragó Kornélia, docens
(Irodalomelmélet)
19. Dr. Harkai Vass Éva, docens
(A XX. század magyar irodalma)
20. Dr. Losoncz Alpár, docens
(Filozófia)
21. Bence Erika mgr., asszisztens
(A XIX. század magyar irodalma)
22. Hózsza Éva mgr., asszisztens
(A jugoszláviai magyar irodalom története, A délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok története)
23. Ispánovics Csapó Julianna mgr., asszisztens
(Szakirodalmi tájékoztató)
24. Katonai Edit mgr., asszisztens
(Nyelvművelés és helyesírás, Mondattan)
25. Csorba Béla, lektor
(Mai magyar nyelv)
26. Pásztor Kicsi Mária, asszisztens-gyakornok
(Fonetika, Mai magyar nyelv)
27. Szikora Judit, asszisztens-gyakornok
(A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
28. Móricz Tünde, könyvtáros
29. Milánovics Valéria, titkárnő

A TANSZÉK HALLGATÓI A 2000/2001-ES TANÉVBEN

I. év

1. Beke Ottó	9. Hicsik Dóra
2. Bencsik Emese	10. Holló Karolina
3. Bordás Katalin	11. Horváth Andrea
4. Dudás Diana	12. Horváth Heidi
5. Erdélyi Zsuzsanna	13. Horvát Kátai Angéla
6. Faragó Szilvia	14. Huszár Gabriella
7. Gombos Ildikó	15. Klemm Katalin
8. Hadnagy Tímea	16. Papp Anita

17. Pásztor Zoltán
18. Sirbik Attila
19. Tornai Erika

20. Vajda Lajos
21. Vastag Enikő
22. Vukmanović Vilma

II. év

1. Bálint Zsolt
2. Barsi Szilvia
3. Bazsó Ágnes
4. Bese Tímea
5. Bilicki Renáta
6. Burány Hajnalka
7. Dudás Viola
8. Ferenc Ágota
9. Gluvakov Lenke
10. Lenkes László
11. Meoželj Sonja
12. Mester Géza

13. Nagy Kornélia
14. Orosz Jázminka
15. Pastyik Edit
16. Pintér Andrea
17. Rajsli Anasztázia
18. Szabó Edit
19. Szűcs Zsuzsanna
20. Samu János
21. Tőke János
22. Varmuzsa Ildikó
23. Vörös Beáta
24. Zelenka Tibor

III. év

1. Andróczky Csaba
2. Apró Gabriella
3. Bakos Petra
4. Bíró Julianna
5. Csanyiga Mónika
6. Csikós Anita
7. Deissinger Ákos
8. Hajnal Tímea
9. Hallai Ildikó

10. Herbut Anikó
11. Horváth Ágnes
12. Kara Ildikó
13. Majlát Hermina
14. Miklós Csongor
15. Szép Gabriella
16. Simon Teodóra
17. Tóth Edit
18. Tóth Hajnalka

IV. év

1. Ábrahám Livia
2. Burány Ágota
3. Dobó Krisztina
4. Drobnyik Aranka
5. Hajas Gabriella

6. Hegyi Erika
7. Huszta Rózsa
8. Lakatos János
9. Lódi Gabriella
10. Micsik Andrea

11. Szabó Erika
12. Sőregi Melinda
13. Smit Edit

14. Varga Éva
15. Zombori Gábor

Abszolvensek

1. Almási Csilla
2. Bagi Timea
3. Bálind Teodóra
4. Bartus Angela
5. Burján Anikó
6. Cigura Mónika
7. Csákvári Hajnalka
8. Csernik Előd
9. Detki Gyöngyi
10. Dupák Orsolya
11. Faragó Karolina
12. Faragó Lehel
13. Ferenc Edvin
14. Huzsvár Attila
15. Kalmár Zsuzsanna
16. Kéri Andrea
17. Kiss Gabriella
18. Kovács Karolina
19. Krajcsik Angéla
20. Lavró Ferenc

21. Mackó Zsuzsanna
22. Majlát Zita
23. Mihók Zsolt
24. Móra Regina
25. Muci Attila
26. Pálfi Attila
27. Pesti Tamara
28. Petrás Teodóra
29. Pressburger Csaba
30. Rajsli Tünde
31. Raj Kinga
32. Rekecki Angéla
33. Sütő Erika
34. Szabó Dóra
35. Szakmány György
36. Szalma Ildikó
37. Szügyi Róbert
38. Tóth Gábor
39. Virág Ildikó

III. fokozat

I. év

1. Danyi Zoltán

II. év

1. Hajdú Ágnes
2. Kopilovity Hajnalka

3. Lovas Ildikó
4. Petrik Emese

Diplomáltak

Babócs Ildikó (Csáth Géza és a szecesszió)

Faragó Tünde (A Flóra-versek József Attila költészetében)

Farkas Katalin (Sziveri János)

Jóvér Anikó (Jeles napok közegei Gomboson)

Kiss Piroska (Degri Alajos *Visszaemlékezéseim* c. művének elemzése, különös tekintettel a kor közéleti és kulturális életének mozzanataira)

Kocsi Zoltán (A jelzős szerkezetek vizsgálata a Károlyi Bibliában)

Mészáros Márta (Egy többnyelvű közösség személynévhasználatának szociolingvisztikai és kontrasztív nyelvészeti vizsgálata)

Rácz Eleonóra (A gunarasi diáknyelv vizsgálata)

Sipéc Laura (Az egyszerű bővített mondat mélystruktúrájának vizsgálata)

Tóth Elvira (Az amerikai deskriptív nyelvészet)

Török Emese (Tornyos tájszavai)

Vass Izabella (A halálgondolat a XVI. századi magyar kódexekben)

Tudományos tanácskozások

Vajdasági magyar újraolvasó

2000. február 10-én és 11-én tartottuk a Vajdasági magyar újraolvasó, I. című tudományos tanácskozást. A bevezető előadást Bányai János tanszékvezető tartotta A korszakküszöb jelzőlámpái (Az újraolvasó konferencia elé) címmel. A tanácskozáson a tanszék munkatársain kívül részt vett Bori Imre, előadásának címe *Az Ég és földről* negyven év után, Márkus Béla (Debrecen), előadásának címe *A számvetés prózai helyzete*, Pomogáts Béla (Budapest) A bárányok hallgatása (Gion Nándor: *Testvérem, Joáb* című regényéről – egykor és most) címmel, Toldi Éva pedig *Regényvilág és parabola* (Herceg János: *Ég és föld*) címmel tartott előadást.

11. Élőnyelvi Konferencia

A tanszéken harmadszor megrendezett Élőnyelvi konferenciára szeptember 20-án és 21-én került sor. A nyelvészeti tanácskozás megnyitóján Bányai János tanszékvezető és Tomislav Bekić dékán köszöntötte a résztvevőket. A megnyitón jelen volt Pavel Domonji mgr., a tartományi kormány kisebbségügyi titkára.

A plenáris ülésen Szeli István akadémikus Nyelvünk – nyelvművelésünk időszerű kérdéseiről címmel tartott előadást. Az előadást beszámolók követték a külföldi kutatóközpontokban, nyelvi műhelyekben folyó kutatásokról. A Bécsben folyó kutatásokról Szépfalusi István evangélikus lelkész, az Erdélyben folyó munkáról Benő Attila, a Kolozsvári Egyetem tanára, a budapesti Nyelvtudományi Intézetben folyó kutatásokról Kassai Ilona számolt be. A Nyíregyházáról irányított terepi kutatásokról Károlyi Margit és Lakatos Ilona beszélt, Fazekas Tiborc, a Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriumának magyar lektora a németországi, Bokor József a szlovéniai kutató-sokról tartott beszámolót. A Vajdaságban folyó kutatásokat Papp György és Göncz Lajos ismertette.

A tanácskozáson a következő előadások hangzottak el¹:

Bene Annamária (Becse): A presztízs–stigma szembenállás többnyelvű környezetben

Benő Attila (Kolozsvár): Szempontok a kölcsönzők jelentésmódosulásainak elemzésében

Bokor József (Maribor): A magyar nyelv esélyei a kétnyelvű Muravidéken

Borbély Anna (Budapest): Tíz év múlva: egy megismételt szociolingvisztikai kutatás

Fazekas Tiborc (Hamburg): Nyelvi purizmus és a mai magyar nyelvet érintő idegen hatások

Göncz Lajos (Újvidék): Az egyes és többes szám használata a Kárpát medencei magyar beszélőközösségeknél

Hattyár Helga (Budapest): Számít-e a kérdőszó a kérdésben?

Károlyi Margit és Lakatos Ilona (Nyíregyháza): Változtatászelelés egy egy sajátos helyzetben lévő településen (Lónya, Szamosdara)

Kassai Ilona (Budapest): Szociolingvisztikai vizsgálatok

Kolláth Anna (Maribor): Óvodaskortól az egyetemig – a magyar nyelvhasználat sajátosságai és változásai a Muravidéki kétnyelvű fiatalok körében

Mikes Melánia és Bálizs Jutka (Újvidék): Közvélemény-kutatás a magyar nyelvről és használatáról

Minya Károly (Nyíregyháza): A szókincs bővülés tendenciái, módjai és példái a rendszerváltástól az ezredfordulóig

¹ A tanszék tanárai előadásainak címét lásd a 140. oldalon

Mitring Éva (Győr): A hiperkorrekció és a -t végű igék

Mizser Lajos (Nyíregyháza): Bótrágy családneveinek nyelvökölógiai vonatkozásai

Szépfolusi István (Bécs): A magyar nyelv Ausztriában

Zelliger Erzsébet (Budapest): Nyelvi változatok presztízsértéke az emigráns nyelvhasználatban

A tanácskozáson a tanszék hallgatói (Búrány Ágota, Csanyiga Mónika, Huszta Rózsa és Smit Edit) is tartottak előadást *Vélemények a vajdasági magyar nyelv állapotáról – Egy kérdőíves felmérés eredményei* címmel.

Petri György költészete

A tanszék és az Irodalomtudományi Intézet közös tanácskozására december 7-én és 8-án került sor. Bányai János és Pomogáts Béla üdvözlő szavai után Bori Imre Szabolcsi Miklóstra emlékezett. A tanácskozáson a tanszék munkatársai mellett előadást tartott:

Angyalosi Gergely: A testiség poétikája Petri György lírájában,

Kappanyos András: „Én itt egész jól” – Én-narrációk Petri költészetében,

Keresztury Tibor: Amit még lehetett – Petri költészetének utolsó szakaszáról,

Pomogáts Béla: A politikai költészet rehabilitálása,

Rákai Orsolya: „Ezért éreztem kényszert arra, hogy mindent kimondjak” – A nyelvbe vetett bizalom és az „ellenállás szemantikája”,

Tverdota György: Az út Baudelaire-tól Petriig,

Utasi Csilla: *A Magyarázatok... és a Körülrít zuhanás* Petri György későbbi költészetének tükrében címmel.

Tudományos Diákköri Konferencia

A tanszéken május 4-én tartottuk meg a tudományos diákköri tanácskozást. A résztvevők:

I. témakör:

Búrány Ágota: *Út a Parnasszusra*: Arany János (3. helyezett)

Csákvári Hajnalka: *Horizontok és kódok* Thomas Mann *Halál Velencében* című novellájában (2. helyezett)

Kovács Karolina: *A peremgroteszk játéka* (3. helyezett)

Smit Edit: A valóságosság szerepe Umberto Eco rózsaregényében (1. helyezett)

II. témakör:

Csanyiga Mónika: Címek a sajtóban (3. helyezett)

Csernik Előd: Az Internetzsargon (1. helyezett)

Majlát Hermina: Helyet és időt jelölő szemantikai kötőelemek Móricz Zsigmondnak egy regényében

Varmuzsa Ildikó: Diáknyelvi köszönések Topolyán (2. helyezett)

III. témakör:

Ornkovity Gábor: A gépesített könyvtár és a teleház lehetőségei Vajdaságban

Az irodalmi témájú dolgozatokat Bosnyák István, Hózsza Éva és Bence Erika, a nyelvészeti témájúakat Andrić Edit, Rajslil Ilona és Katona Edit, a könyvtárral kapcsolatos témájút pedig Csapó Julianna, Szikora Judit és Móricz Tünde értékelte.

Magyartanárok továbbképzése

Március 24-én volt a tanszéken a magyar szakos általános és középiskolai magyartanárok továbbképzése. A bevezető előadást Bányai János tartotta *Versolvasási stratégiák és versértés a századvégen* címmel, majd két csoportban folytatódott a munka.

Az általános iskolai magyartanárok a következő előadásokat hallhatták:

Jung Károly: A népmondák mint a történeti hagyomány, a hiedelemvilág és a népi vallásosság megjelenítői

Papp György: A helyesírási készségmérés és befolyásolás időszzerű kérdései

Láncz Irén: Dialogikus beszédstruktúrák a prózában

Harkai Vass Éva: Az Illyés-líra költészettörténeti helyéről

Csáky S. Piroska: Korszerű (számítógépes) tájékozódás az anyanyelvi oktatásban

Bagi Ferenc: Goda Imre: Az irodalomtanár műhelyében

Szikora Judit: Irodalomtanítás az ezredfordulón

A középiskolai magyartanárok programjában a következő témák szerepeltek:

Gerold László: Vörösmarty a magyar líra történetében

Szigeti Lajos Sándor: Evangélium és esztétikum a modernségben

Faragó Kornélia: Egy mai magyar regényről (Závada Pál: Jadviga párnája)

Molnár Csikós László: A nyelvi változás természetéről

Utasi Csaba: Az avantgárd lírafordulattól máig (Kassák Lajos költészete egy új monográfia tükrében)

Katona Edit: A nyelvművelő szakirodalomról – (egyelőre) múlt időben

Rendezvények

Március 15-e

A tanszék március 14-én hagyományos ünnepi műsorral emlékezett meg március 15-éről. Az idei rendezvény a 200 évvel ezelőtt született Vörösmarty Mihály emlékét idézve kapcsolódott az 1848/49-es eseményekhez. Bányai János tanszékvezető bevezetője után Gerold László tartott előadást *Átok és remény* címmel. Az emlékműsorban hagyományainkhoz híven az elsőéves hallgatók mutatkoztak be: Bálint Zsolt, Dudás Viola, Kiss Izabella, Lenkes László, Mezőelj Sonja, Nagy Kornélia, Samu János, Tőke János és Varmuzsa Ildikó. Részleteket olvastak fel Vörösmarty levelezéséből, továbbá Gyulai Pál, Arany János, Jókai Mór, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Nemes Nagy Ágnes Vörösmartyról szóló írásaiból, és elhangzott Szilágyi Domokos: Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből című műve.

Tanszéknap

Október 27-én volt a hagyományos tanszéknapi műsor. Bányai János tanszékvezető beszámolt a tanszék idei tevékenységéről, majd Cseh Márta és Bagi Ferenc egyetemi rendkívüli tanárok bemutatkozó előadást tartottak.

Az idei Sinkó Ervin Irodalmi díjat a Csányi Erzsébet, Harkai Vass Éva és Bence Erika összetételű bizottság Mészáros Zoltánnak ítélte. Az indoklást Csányi Erzsébet, a bizottság elnöke ismertette. Bosnyák István megindokolta a JMMT Kiskönyvtára különdíjának létrehozását. A különdíjat Bálint Sándor, a JMMT elnöke adta át a díjazottnak.

Csáky S. Piroska megnyitotta az *Értékeink – A magyarság ezer éve* című kiállítást, melyet Ispánovics Csapó Julianna állított össze Móricz Tünde segítségével.

Bányai János

A TANSZÉK A VÁLTOZÁSOK UTÁN

A tanszék egy évről szóló jelentés, jellegéből következően, az elmúlt iskolaév, illetve az egy évvel korábbi tanszéknapi rendezvény óta eltelt időszak legfontosabb vagy fontosnak vélt eseményeiről és történéseiről számol be. Arról, hogy hányan diplomáltak, hogy hallgatóink hány vizsgát tettek le sikeresen, hogy hányan iratkoztak a tanszékre. Arról is, hogy a tanszék tanárai milyen sikereket értek el tudományos és oktatói munkájukkal. Magisztráltak, doktoráltak, előre léptek az egyetemi ranglétrán. Hol és mikor, milyen eredménnyel vettek részt tudományos tanácskozásokon és konferenciákon. Továbbá arról, hogy milyen tudományos tanácskozásokat rendeztek a tanszéken. Minderről bőven volna mit mondani. Arról például, hogy az elmúlt évben a tanszék hallgatói viszonylag könnyen jutottak álláshoz, ha nem is mindannyian az oktatásban, arról, hogy sokan a diplomavizsga előtt tanítani kezdtek nemcsak általános, hanem középiskolákban is. Vagy arról, hogy a tanszéken az elmúlt évben több tudományos tanácskozást rendeztek, melyek közül kiemelkedő jelentőségű a nemzetközi hírű 11. Élőnyelvi Konferencia, de említést érdemel az első ízben megrendezett Vajdasági magyar újraolvasó nevű tanácskozás is. Számon kell tartani, hogy rendszeresen jelenik meg a tanszék folyóirata, a nagy múltú Hungarológiai Közlemények új sorozata, valamint a tanszék évkönyve, a Tanulmányok.

Azt is érdemes szem előtt tartani, hogy a tanszék tanárai és diákjai nemcsak a tanszéki oktatásban és tudományos kutatásban értek el számottevő eredményeket, hanem a tanszék falain kívül is, a viszonylag kis számú vajdasági magyar civil szervezetben, a könyvkiadásban, folyóiratszerkesztésben, helyi és szélesebb körben is számon tartott művelődési rendezvényeken, mindenhol tehát, ahol a vajdasági magyar kultúra fenntartása és alakítása a feladat. Ebből olvasható ki, hogy a tanszék nemcsak a szűkebb szakmában, hanem a szélesebb értelemben vett tudományos és művelődési életben is fontos szerepet játszik. A szűk szakmaiságon túlmutató tevékenység és szerep felvállalása meg betöltése azt jelenti, hogy a tanszék továbbra is a vajdasági magyar kultúra irányt adó tényezője, még akkor is, ha erről sokan igykezknek megfedkezni.

Meg kell említeni azt is, hogy a tanszék tanárai feladatuknak tekintik a magyartanárok továbbképzését, ezzel együtt a tankönyvírást, de nem utolsó sorban a vajdasági magyarság szempontjából fontos felsőoktatási intézmé-

nyeknek nyújtható szakmai segítséget, például, amíg igényt tartottak rá, a zombori tanítóképző szabadkai kihelyezett tagozatának, az újvidéki óvóképző főiskolának, legújabban pedig a belgrádi Filológiai Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének, ahol az új tanévtől kezdődően a tanszék vezetésével együtt a magyar mint idegen nyelv és idegen irodalom oktatását szinte egészében a tanszék tanárai látják el.

A tanszéknapi jelentés itt be is fejeződhetne. Ám, hogy stílszerű legyek, itt és most az sem hagyható említés nélkül, hogy az új tanév rendhagyó módon, sztrájkkal, a korábbi hatalom elleni tüntetéssel kezdődött. Majd egy teljes hónap ment rá erre az őszi-téli féléből, de bizonyosak lehetünk benne, hogy megérte. Diákjaink tapasztalatokat szereztek arról, hogy milyen ereje lehet és van is a demokratikus felháborodásnak, hogy milyen módon szerezhető és védhető meg a szabadság, amely tapasztalatok – bizton állítható – felérnek egy-két egyetemi órával. A tanszék egészében meg abban reménykedhet, hogy az elmúlt évek fojtogató központosításáról, az egyetemi autonómia minden szintű visszavonásáról, a kari vezetés egyetlen kézben való összpontosításáról, az egyetemi és a kari tájékoztatás teljes megszűnéséről már csak múlt időben beszélhetünk. Reménykedhetünk abban, hogy a hamarosan visszavonásra kerülő felsőoktatási törvény helyett új, a modernizáció, az egyetemi autonómia, az oktatás és a kutatás szabadsága igényeinek és elvárásainak megfelelő törvényt hoznak, mégpedig belátható időn belül. Feladata lesz a tanszéknek, hogy a felsőoktatásról folytatandó remélhetőleg nyílt és demokratikus vitában részt vegyen, hogy kezdeményezéseivel hozzásegítsen a magyar nyelvű egyetemi oktatás számára elfogadható, a vajdasági magyarság igényeinek megfelelő lehetőségek létrehozásához. Most talán alkalmunk lesz rá, hogy sokéves gondjainkra, ha nem is optimális, de mindenképpen a pozitív megkülönböztetés elveit követő megoldásokat találjunk. Természetesen semmit sem, ezt sem szabad elkiabálni.

Hamarosan új évszázad és új évezred következik. Jelentős mértékben rajtunk múlik, hogy a homályosan sokat ígérő jövőbe mit viszünk magunkkal, és miként találjuk meg a helyünket. Legfőképpen az, hogy milyen lesz a tanszék, ezzel együtt a vajdasági magyar felsőoktatás a változások után.

Csányi Erzsébet

A SINKÓ-DÍJ INDOKLÁSA

A 2000. évi Sinkó Ervin Irodalmi Díjat a Harkai Vass Éva, Bence Erika és Csányi Erzsébet (elnök) összetételű bíráló bizottság egyhangúlag Mészáros Zoltánnak ítélte oda.

Mészáros Zoltán műfaja az esszé. Évek óta gyúrja képlékeny masszáját, birkózik vele, anyagában megmártózik, testére szabja. Montaigne-nyel együtt mondhatja ő is: „Így hát én vagyok könyvem tárgya, olvasó”!

A Bábel Könyvekben, a Symposionban és a Képes Ifjúságban publikált művei, egy kötetnyi esszé rajzolja ki azt a fejlődési ívet, amelyet Mészáros Zoltán oly szenvedélyes lobogással követ. A felsejlő hatalmas műveltség-anyagot mindig a személyes vitakedv mozgatja, a végiggondolás nyughatatlan igénye.

Amit pedig a szerző végiggondolni akar, az mindenkor létének/létünknek legkonkrétabb, véres valósága a politika, a történelem láthatatlan zsinórjaira függesztve. Az „írás gyaloglás” – mint írja egyik esszéjében, amely lehetővé teszi a világismeret, az önismeret kiteljesítését, bensőséges kisajátítását, hisz „az ismeret csak akkor válik teljessé, ha átgondolunk minden tapasztalásunkat”.

Kultúrpszichológiai, szociológiai, történelmi, filozófiai, kultúrantropológiai, nyelvi és irodalmi ismeretek válnak élményszerű megtapasztalássá azokban az ünnepi pillanatokban, amelyekben Mészáros Zoltánnak sikerül az írás öntörvényű, kíváncsiságtól vezérelt útját esztétikailag áthévíteni. Asszociációit nemcsak az ötletgazdagság, hanem az erkölcsi tartás tisztaságigénye is irányítja.

A lét módozatai szerinte a mámor, az álom, a humor és a csömör.
Legyen ez a mai alkalom a mámoré!

Köszöntjük Mészáros Zoltánt a Sinkó-díjasok körében!

Csáky S Piroska

A MAGYARSÁG EZER ÉVE ÉRTÉKEINK

Mozaikkockák a magyar művelődéstörténetből

Idén, Magyarországon és a határon túli térségekben is, ahol magyarok élnek, a kereszténység 2000. évéről és a magyar államiság ezredik évéről emlékeznek, mi is a jeles évforduló jegyében választottuk meg témánkat. Tekintve, hogy ezer év kultúráját csak válogatva lehet bemutatni a tanszék könyvtárában fellelhető dokumentumok közül, alcímmel szűkítettük a tárgykört. Az alcím: **Mozaikkockák a magyar művelődéstörténetből.** Sokkal nagyobb vállalkozások is ezt tették. A **Magyar kódexek** c. 6 kötetre tervezett kiadvány a magyar művelődéstörténetet korszakonként fogja bemutatni a kezdetektől a 20. századdal bezárva, s a szerkesztők az aránylag nagy terjedelem mellett is megállapították: „Múltunk tükörképe színes és töredezett, mint egy római mozaik, melyet szétszántott az utókor gondatlan munkagépe. Úgy esett szét alkotóelemeire, hogy egy-egy részlet örökre, helyrehozhatatlanul elveszett számunkra, míg vannak olyan mozaikszemek, melyek talán értelmezhetővé teszik a letűnt korok ránk maradt emlékeit. Az egyes ismeretek, emlékfoszlányok egymáshoz illesztése gondos mérlegelést kíván”. Mi is mozaikkockák segítségével szeretnénk vázolni a magyarság történelmét, művelődéstörténetét, irodalomtörténetét, nyelvemlékeit, a magyar szótárírás kezdeteit, finnugor kapcsolatait, a mai magyar nyelv eredményeit, nyelvemléki kiadványokat, nyelvtanulmányokat. (Ez utóbbiakból több a tanszéken készült). Néprajzból a szellemi és tárgyi kultúrát tárgyaló, a néphit és a népszokásokat ismertető művekből válogattunk. Bemutatunk néhány kiadványt az általános tájékozódás segédkönyvei közül – enciklopédiákat, bibliográfiákat, hiszen azok is a magyarság művelődésének megismerését hivatottak szolgálni, nélkülözhetetlen eszközök az elmélyültebb kutatáshoz. Lehet, hogy a sorrenden változtathattunk volna, s ezzel a témakörrel kezdhettük volna az anyag feltárását, mi az utolsó szekrényben helyeztük el ezeket a műveket, utalva arra, hogy honnan tájékozódhatnak azok, akiket mélyebben érdekel a téma.

A tárolókba főleg összefoglaló művek kerültek, de nem maradhatott ki néhány jellegzetes, szép egyedi dokumentum sem, hiszen ezek méltán képviselik a könyvtárunkban fellelhető értékeinket. A magyarság kultúrájának

mozaikkockái között láthatók a Délvidékre vonatkozó művek és kiadványok is. Nem elkülönítve, hanem ahogyan a témához kapcsolódnak.

Az ismeretek hagyományos közvetítője a nyomtatott könyv. Bemutatunk azonban más dokumentumtípusokat is (diafilmeket, videoszalagokat, CD-ROMokat), hiszen ezek a dokumentumok is tartalmilag ugyanazokat az ismereteket közvetítik, csak más formában. A vizuális és az akusztikai megjelenítés másféle megismerést eredményez. Nem válthatják fel egymást, csak kiegészítik. A CD-ROM megjelenése lehetővé teszi, hogy digitalizált képek illusztráljanak egy-egy művet. Új életre kelnek a képek a kereső program segítségével tetszés szerinti sorrendben, az olvasó érdeklődésének megfelelően. Tematikus válogatásban nemcsak megtekinthetők, hanem elmenthetők, s bármikor levetíthetők (számítógép segítségével). Még mélyebb a benyomás, ha a kiemelkedő, illusztrált eseményekhez korhű vagy megfelelő zenei aláfestés is kapcsolódik. Ez esetben már multimédiáról beszélünk. (Ezt valószínűleg meg a **Magyar kódexek** megjelent kötetei. Minden kötet végén külön CD található a képanyaggal.) A tárlaton megkíséreljük ízelítőül bemutatni ezt is.

Néhány szó a díszítőelemekről. Fényképek, aprónyomtatványok, színes atlaszlapok a **Magyarország kultúrflórája** c. kiadványból és fénymásolatok az 1896-os millenniumi rendezvényről. Ez utóbbit a **Vasárnapi Újság**-ból gyűjtötte és válogatta össze Ispánovics Csapó Julianna, aki a tárlat anyagát összeállította és rendezte Móricz Tünde segítségével.

Abban a reményben nyitom meg a tárlatot, hogy a lazán kapcsolódó, részekből álló dokumentumok összessége egységes képpé fonódik össze, mint a mozaikkockákból készített kép, és értelmezhetővé teszi a tárgyat, valamint némi betekintést nyújt a magyarság ezeréves kultúrájába. A honfoglalás kora előtti időkhöz nem nyúlunk vissza, kezdeti időhatárunk az államalapítás, innen számoltuk az ezer évet. (Az ÉrtSz. szerint: *millennium* – ezredév, ezredik évforduló, ezeréves évforduló, vagy nevezetes esemény 1000. évfordulója.)

S most kérem, tekintsük meg a kiállított műveket!

Díjak

A Kosztolányi-napok irodalmi pályázatán a vers kategóriában Kovács Karolina harmadik helyezést ért el, a novellaelmzés kategóriájában Zombori Gábor első díjat kapott.

Miskolcon, Szabó Lőrinc születésének 100. évfordulója alkalmából

megtartott versmondó versenyen Varmuzsa Ildikó harmadik lett, és két különdíjat kapott.

Tóth Andrea az ürményházi Csuka Zoltán Műfordítói Műhely első helyezettje lett a fordításkritika kategóriában.

Hallgatóink a nyelvjárási-néprajzi táborban

A Veszendő értékeink nyomában c. kanizsai nyelvjárási-néprajzi tábor munkájában rész vettek: Bata Rózsa, Bózsó Ildikó, Búrány Ágota, Csanyiga Mónika, Csikós Anita, Detki Gyöngyi, Herbut Anikó, Huszta Rózsa, Kalmár Zsuzsanna, Krajcsik Angéla, Majláth Hermina, Mihók Zsolt, Pesti Tamara, Rekecki Angéla és Smit Edit.

Beszédverseny

A tavasszal Szegeden megrendezett *Szép magyar beszéd* elnevezésű országos prózamondó versenyen a tanszékről Huszta Rózsa vett részt.

A Nyelvművelő csoport tevékenysége

A Nyelvművelő csoport az idén öt összejövetelt tartott. Március 8-án Papp György tartott előadást *Nyelvművelés a Vajdaságban* címmel. Áprilisban a csoport két alkalommal (12-én és 19-én) foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy hogyan tartsunk jó előadást. Az előadó mindkét alkalommal Bányai János volt. Előadásának címe: *Előadás az előadásról*. Április 26-án Molnár Csikós László *A nyelvi játékokról* címmel tartott előadást. Május 29-én Szikora Judit tartott bevezető előadást *A nyelvművelés helye a tantervben* címmel.

A tanszék dolgozói 2000-ben a következő tudományos tanácskozásokon tartottak előadást

– *A Vajdasági Magyar Könyvtárosok V. szakmai tanácskozása, Feketics, jan. 7–9.*

Csáky S. Piroska: Az iskolakönyvtárak helye, szerepe, munkája

Ispánovics Csapó Julianna: Menedzsment, ahogyan egy könyvtáros látja, avagy hogyan életben maradni

– *Vajdasági magyar újraolvasó I., Újvidék, febr. 10–11.*

Bányai János: El innen!... (A *Méregkeverő* és a *Dél* az irodalom történetében)

Bence Erika: Prózaforma, aktualitás, kánon (Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*)

Csányi Erzsébet: Titkosírás (Tolnai Ottó: *Rovarház*)

Faragó Kornélia: Interpretációs ösvények kereszteződésében (Végel László: *Egy makró emlékiratai*)

Gerold László: Mintha (Burány Nándor: *Összeroppanás*)

Harkai Vass Éva: A művészregény vonzaskörében (Domonkos István: *Kitömött madár*)

Utasi Csaba: Két negatív világ ütközőpontjai (Végel László: *Egy makró emlékiratai*)

Herceg János életműve, Szabadka, márc. 4.

Bence Erika: Herceg János esztétikai nézetei *Ég és föld* című regénye tükrében

Csányi Erzsébet: A művész szeme. Herceg János esszéiről

– *Nyelvünk az ezredfordulón, Ada, márc. 20.*

Molnár Csikós László: Nyelvünk az ezredfordulón

– *Összehasonlító irodalom- és művészettudomány (posztgraduális képzés), Pécs, ápr. 27.*

Csányi Erzsébet: Irodalomköziség – nyelvköziség – interkulturalizmus

– *Határon Túli Magyar Könyvtárosok VI. Zempléni tanácskozása, Könyvtáros szakirodalom, szaksajtó, Sárospatak, június 5–7.*

Csáky S. Piroska: Multimédia a könyvtárban (Tótszegi Zsuzsa könyvről)

Magyar Írók Millenniumi Világtalálkozója, Keszthely, június 6–9.

Bányai János: Mit viszünk magunkkal?

– *A magyar líra az ezredfordulón, Békéscsaba, júl. 26–27.*

Bányai János: Versolvasási stratégiák és versértés a századvégen

– *A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. IX. Anyanyelvi Konferencia, Marosvásárhely, aug. 10–15.*

Bányai János: Hozzászólás

– *Külföldön élő magyar könyvtárosok találkozója, Közös múlt, közös jövő*

vő, Bp, aug. 17–19.

Csáky S. Piroska: Hagyományos vagy digitális dokumentumok a könyvtárban: Állománygyarapítási gondok Vajdaságban

– *Hungarológia az ezredfordulón, Bp., aug. 22–23.*

Bányai János: Hungarológia kisebbségben, avagy nemzetiségi magyarságtudomány?

– *A Vajdasági Könyvtárosok VI. szakmai tanácskozása, Zenta, aug. 22.*

Csáky S. Piroska: Syrén – programbemutató

– *Csuka Zoltán Műfordító Műhely, Ürményháza, aug. 24.*

Andrić Edit: Metodi prevodenja

Csáky S. Piroska: A leendő Csuka Zoltán Műhely könyvtárának jellege

Cseh Márta: Szemben a szöveggel II. A műfordításról – Milica

Dimovska novelláinak fordítása kapcsán

Papp György: A műfordítás alakí, tartalmi módszerei

– *Térélmény az irodalomban és a művészetben, Kanizsa, szept. 9.*

Faragó Kornélia: A zárt tágasság paradoxona

– *11. Élőnyelvi konferencia, Újvidék, szept. 20–21.*

Andrić Edit: Megszólítási és személyemléltési módok az újvidéki magyar nyelvhasználatban

Bagi Ferenc: A magyar egyszótagú földrajzi nevek hangszerkezete

Cseh Márta: Szókincsünkről és szókincsvizsgálatainkról egy hagyaték tükrében

Katona Edit: Funkcióige: terjengősség vagy szemantikai-szintaktikai szükségszerűség

Láncz Irén: A beszélt nyelv néhány szövegalkotási jellemzője

Molnár Csikós László: A nyelvi folyamatok befolyásolásának szükségessége és feltételei

Papp György: A nyelvi befolyásolás alanyi tényezői

Pásztor Kicsi Mária: A vajdasági magyar élőbeszéd intonációjának főbb jellegzetességei

Szikora Judit: A nyelvi nevelés hatékonysága

– *Herczeg Ferenc Emléknep, Versec, szept. 16.*

Káich Katalin: A verseci magyar nyelvű színjátszás a 19. sz. folyamán
Utasi Csaba: Herczeg Ferenc és a történelmi regény

– *Békés megyei Könyvtárosok Szervezete: Szakmai ismeretterjesztő találkozás, Békéscsaba, szept. 29-30.*

Csáky S. Piroska: Helyzetkép a vajdasági magyar könyvtárakról

– *A délvidéki magyar kultúra századai a honfoglalástól Mohácsig, Újvidék, szept. 30.*

Káich Katalin: A honfoglalástól a mohácsi vészig terjedő művelődéstörténeti időszak a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveiben (1885–1918)

Rajslí Ilona: *A Huszita Biblia* nyelvi valóságáthárteréről

– *Pax Romana tanácskozás, Kanizsa, szept. 30.*

Papp György: Huszita mozgalmak a délvidéken

– *Becskerek híres emberei. Millenniumi rendezvény, Becskerek, okt. 1.*

Csáky S. Piroska: B. Szabó Györgyről: Élmény, szerep, hivatás – A tanár, ahogyan láttam

– *Délvidéki – vajdasági magyar helységelnevezések, Újvidék, okt. 14.*

Káich Katalin: Helységneveink kutatásának múltjából

Molnár Csikós László: Nyelvi kölcsönhatás régi és mai vajdasági helységnevekben

– *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, okt. 14.*

Papp György: Írott nyelvünk állapota, változási jellemzői

– *8. Matijevics Napok, Újvidék, okt. 25.*

Csáky S. Piroska: Emlékek a barátról, munkatársról

Láncz Irén: Névtan és nyelvtörténet

Molnár Csikós László: Két helynévtípusról

Papp György: A helynevekkel kapcsolatos nyelvészeti feladataink

– *Harag György életpályája, Kolozsvár, nov. 8.*

Gerold László: Harag György szabadkai és újvidéki rendezéseiről

– *Debreceni Irodalmi Napok, Debrecen, nov. 9–10.*

Gerold László: Vajdasági (válság)vázlat

– *A magyar államiság ezer éve, Újvidék, nov. 11.*

Káich Katalin: Szent István, Bács és Bodrog vármegye a Borovszky-féle monográfia tükrében

– *Magyar gyermeklapok a Kárpát-medencében, Szabadka–Újvidék, nov. 15–19.*

Bence Erika: Szakaszok és törekvések a jugoszláviai/vajdasági magyar gyermekirodalomban

– *Továbbképző tanfolyam tanítók részére, Szabadka, nov. 18.*

Káich Katalin: Legendák és mondák – különös tekintettel Mátyás királyra

– *B. Szabó György Emléknepok, Becskerek, nov. 22–24.*

Csáky S. Piroska: B. Szabó György víziói

Ispánovics Csapó Julianna: Az írói hagyatékok feldolgozása

Káich Katalin: A becskerekai magyar nyelvű színjátszás kezdetei

– *Književne teorije XX veka, Institut za književnost i umetnost, Beograd, nov. 27–29.*

Bányai János: Ponovno čitanje tradicije

– *Ezredforduló, A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében, Komárom, dec. 7.*

Papp György: A humán tudományi és nyelvészeti kutatások céljai és jellege a Délvidéken

– *Petri György költészete, Újvidék, dec. 7–8.*

Bányai János: A poétika csapdája – Petri György versei és a „modern (magyar) lírai kánon”

Bence Erika: A távolodás irányai és szakaszai „Személyes és művészi kérdésfelvetések Petri György »szerelmi lírájában«”

Csányi Erzsébet: A groteszk pólusai Petri György költészetében

Faragó Kornélia: Létvesztés és versbeszéd – A hagyomány ellenállása

Gerold László: Petritől, Petriről – itt

Harkai Vass Éva: Lezárság három tételben

Hózsa Éva: Az elmozdítható „örök”

Utasi Csaba: Variációk a „történo semmi”-re Petri György kései költészetében

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Andrić Edit

A passzív szerkezetekben és a mediális igék vonzataként előforduló objektum a magyarban és ekvivalensei a szerb nyelvben. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 92–100.

Jezici podunavskih zemalja (i ruski). *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 143–146.

Bagi Ferenc

Kakujay Károly magyar nyelvgyakorló- és olvasókönyvének nyelvtani anyagáról. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 53–59.

Goda Imre: Az irodalomtanár műhelyében. *Tanulmányok, Különszám*, 2000. 57–70.

Bányai János

Mit viszünk magunkkal? *Tanulmányok, kritikák. Újvidék, Forum Könyvkiadó*, 2000. 203 o.

Mozdulatlan jelenlét. Senkiföldjén. In *memoriam Pilinszky János. Bp., Nap Kiadó*, 2000. 132–135.

A kritika(írás) diszkrét bája. Mihály-napi köszöntő. *Írások Ilia Mihály születésnapjára. Szeged, Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Kar*, 2000. 35–40.

A századvégi vers és (az ő) kritikája. *Alföld*, 2000. 2. sz., 59–65.

A hely elvesztése. (P. Nagy István: A hely grammatikája) *Eső*, 2000. 2. sz., 59–65.

Múltunk a hagyományteremtés. *Tanulmányok*, 1999. [2000.] 32., 133–137.

A korszakküszöb jelzőlámpái (Az újraolvasó konferencia elé). *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 2. sz., 7–10.

El innen!... (A *Méregkeverő* és a *Dél* az irodalom történetében). *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 2. sz., 96–104.

Versolvasási stratégiák és versértés a századvégen. *Tanulmányok, Különszám*, 2000. 5–12.

Az Emlékiratok könyvének (kis)beszédműfajai (A regény építkezésének

nyelvi alakzatai). *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 3. sz., 7–21.

Lírai (tájházi) gyűjtemény. *Híd*, 2000. 6–7. sz., 376–378.

„Amíg lehet” (Petri György versei). *Tiszatáj*. 2000. 7. sz., 84–86.

Létezés-fordítások. *Híd*, 2000. 8. sz., 539–542.

A színikritika méltósága és a színház szeretete. *Híd*, 2000. 9. sz., 655–659.

Bence Erika

Prózaforma, aktualitás, kánon (Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*). *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 2. sz., 34–38.

Bolyai Farkas: *Drámák*. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 2. sz., 120–122.

Minden, ami démoni... (Majoros Sándor: *Kirándulás a Zöld-szigetre*). *Híd*, 2000. 1–2. sz., 87–90.

Mindenkinek megvan a maga története (Gobbi Fehér Gyula: *A sötét árnyéka*). *Híd*, 2000. 3–4. sz., 229–233.

A magyar irodalom világirodalmi aspektusai. Babits Mihály, Fejtő Ferenc és Sinkó Ervin szemlélete. *Híd*, 2000. 5. sz., 293–301.

Előkép és utótörténet. Domonkos István gyermekköltészetéről. *Híd*, 2000. 8. sz., 552–556.

Németh István: *Ima Tündérlakért*. *Kortárs*, 2000. 8. sz., 112–115.

Magyar felvilágosodás I. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 3. sz., 88–90.

Bosnyák István

Néhány közöletlen dokumentum B. Szabó György kevésbé ismert életszakáról. *Híd*, 2000. 1–2. sz., 61–68.

Bevezető helyett. = Délvidék, negyvennyolc. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a mai Vajdaság területén. *Újvidék, JMMT*, 2000. 5–7.

Adatok a délvidéki magyar tanügyi, művelődési, tudományos és művészeti civil szervezetek múltjához és jelenéhez. = Vajdasági marasztaló. *Tanulmányok, kutatások. MTT, Szabadka*, 2000. 281–287.

Önmagunk nyomában: elődök és utódok nyomában. = Önmagunk nyomában. A *JMMT* jubiláris évkönyve 1990–2000. *Újvidék*, 2000. 5–16.

Egy napló naplója; A hazátlan ember és nehéz honfoglalása. = Sinkó Ervin: *Bezűzött háborús napló 1939–1944*. *JMMT, Újvidék*, 2000. I–XVI. és 412–485.

Csáky S. Piroska

A Forum Könyvkiadó bibliográfiája: 1984–1999. *Újvidék, Forum Könyvkiadó*, 2000. 182 o.

Dokumentumok a tanszék életéből (1959–1999). Értékeink – emlékeink. Tanulmányok, 1999. [2000.] 32., 151–153.

Korszerű tájékozódás az anyanyelvi oktatásban. Tanulmányok, Külön-szám, 2000. 49–56.

A kutatás színtere a könyvtár = Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.): Vajdasági marasztaló. Tanulmányok, kutatások. Szabadka, MTT, 2000. 121–128.

Új korszak, új szemlélet (Horváth Tibor, Papp István: *Könyvtárosok ké-zikönyve*). Vajdasági Könyvtári Hírlevél, 2000. 5. sz., 8–10.

Csányi Erzsébet

Titkosírás (Tolnai Ottó: Rovarház). Hungarológiai Közlemények, 2000. 2. sz., 55–61.

A művész szeme. Herceg János esszéiről. Családi Kör, 2000. márc. 16.

Márai Sándor száz éve. Családi Kör, 2000. ápr. 6.

A művész mint utas. Baudelaire. Magyar Szó, 2000.

Tolnai-breviárium. Magyar Szó, 2000. júl. 1.

A Tisza-motívumba zárt költő. Eső, 2000. 2. sz., 14–17.

Cseh Márta

A befejezett melléknévi igenév ragozhatóságáról. Hungarológiai Közle-mények, 2000. 1. sz., 101–105.

A *való* szófaji mivoltáról. Híd, 2000. 6–7. sz., 479–484.

Csorba Béla

Jugoszláviai magyar kisebbségi szervezetek kiadványainak bibliográfi-ája. = Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): Útkeresés és integráció. Bp., Teleki László Alapítvány, 2000.

„Minként Egyiptusba egy pelikán madár.” XVII. századi énekek egy múlt századi társulatos énekeskönyvben. = Beszédes Valéria (szerk.): A Jó Isten dicsőségére. Írások a vajdasági magyar népi vallásosságról. Kiss La-jos Néprajzi Társaság, 2000. 17–37.

A nyilvánosság és a magyar nyelvhasználat összefüggéseinek egy as-pektusáról. Hungarológiai Közlemények, 2000. 1. sz., 30–27.

A nagybarai halászatról. Temerini Újság, 2000. jan. 13. 8.

A „legnagyobb magyar” Temerinben. Gr. Széchényi István 1830. évi temerini látogatásáról. Temerini Hírmondó, 2000. febr. 4. 4.

Vörösmarty, a nyelvújító. Temerini Hírmondó, 2000. márc. 15. 4.

Faragó Kornélia

Interpretációs ösvények kereszteződésében (Végel László: *Egy makró emlékiratai*). Hungarológiai Közlemények, 2000. 2. sz., 47–54.

Egy mai magyar regényről (Závada Pál: *Jadviga párnája*). Tanulmányok, Különszám, 2000. 113–126.

Emlékvilágtér – emlékvilágidő. Korunk, 2000. 2. sz., 59–63.

Egy Én–Te viszony térjelenségei. Alföld, 2000. 3. sz., 54–64.

Az újra-feltalált beszéd. Bárka, 2000. 6. sz., 111–114.

A zárt tágasság paradoxona. Híd, 2000. 9. sz., 713–718.

Expozé *A regény mint térélmény* című doktori értekezéséről. Híd, 2000. 5. sz., 286–292.

A szellemi térélmény narratívái (Nádas Péter: Emlékiratok könyve). Hungarológiai Közlemények, 2000. 3. sz., 28–34.

Gerold László

Petőfi a költészetről (a szabadságharc idején). Tanulmányok, 1999. [2000.] 32., 4–12.

Újvidék és Szabadka. Színház, 2000. 1. sz., 29–33.

Mintha (Burány Nándor: *Összeroppanás*). Hungarológiai Közlemények, 2000. 2. sz., 78–86.

Színház és rítus. (Száz éve született Tamási Áron) Hungarológiai Közlemények, 2000. 2. sz., 122–125.

Vörösmarty a magyar líra történetében. Tanulmányok, Különszám, 2000. 81–90.

Színházi napló (Jean Genet: Cselédek; Tasnádi István–Sziveri János–Lajkó Félix: Közellenség, Örkény István: Pisti a vérzivatarban). Híd, 2000. 2–3. sz., 238–245.

A Nádas Péter-i drámai dikcióról. Hungarológiai Közlemények, 2000. 3. sz., 35–39.

Cselédek – tyúkkal. Világszínház, 2000. 3. sz., 11–12.

Léghuzatban (Sziveri János: Szelfidítések). Híd, 2000. 5. sz., 333–335.

Brávó, Mess! (Moliere: Botcsinálta doktor). Híd, 2000. 6–7. sz., 494–495.

Isten lába és özv. Varsányiné. Színház, 2000. 8. sz., 23–24.

Előszó a Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonhoz. Híd, 2000. 9. sz., 632–643.

Harkai Vass Éva

Bródy Sándor és a művészregény. Tanulmányok, 1999. [2000.] 32., 13–24.

A művészregény vonzaskörében (Domonkos István: *A kitömött madár*). Hungarológiai Közlemények, 2000. 2. sz., 87–95.

Az Illyés-líra költészettörténeti helyéről. Tanulmányok, Különszám,

2000. 35–48.

Járt és járatlan utakon (Tóth Ferenc költészetéről). *Híd*, 2000. 6–7. sz., 386–391. Romregény (Kukurelly Endre: *Rom*). *Híd*, 2000. 8. sz., 614–619.

A Symposium első nemzedékének köszöntése. *Híd*, 2000. 10. sz., 848–853.

Elbeszélésváltozatok (Nádas Péter kispórája az írói életmű kontextusában). *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 3. sz., 40–47.

Hózsá Éva

A szövegfeldolgozás lehetőségei (Örkény István és Majtényi Mihály írásai). *Új Kép*, 2000. 5. sz.

A megmozgatottság tünetei (Utasi Csaba: *Csak emberek*). *Híd*, 2000. 6–7. sz., 489–491.

Életmentés helyett: pipere? Új „rálátások” a *Szép versek* legújabb kötetében. *Magyar Szó*, 2000. aug. 19. 9.

Kételybizonyosság Tündérlakért (Papp Dániel). *Új Kép*. Millenniumi Tanármelléklet, 2000. 7–8. sz., 24–26.

Ispánovics Csapó Julianna

Egy izgalmas folyóirat – Az *Igazság*. *Tanulmányok*, 1999. [2000.] 32., 90–105.

A JMMT bibliográfiája (1993–2000). = Önmagunk nyomában. A JMMT jubiláris évkönyve 1990–2000. *Újvidék*, JMMT, 2000.

Könyvtári menedzsment, avagy hogyan életben maradni. *Vajdasági Magyar Hírlevél*, 2000. 5. sz., 11–13.

Újabb tizenöt év. (Csáky S. Piroska: A Forum Könyvkiadó bibliográfiája). *Magyar Szó*, 2000. júl. 29., 177. sz., 10.

A gépesített könyvtár felé. A vajdasági magyar könyvtárosok szakmai találkozójáról. *Magyar Szó*, 2000., aug. 26. 201. sz., 8.

Jung Károly

Régiiek kalendáriuma. *Újvidék*, Forum Könyvkiadó, 2000. 149 o.

Az 1848-as magyar forradalom és a szabadságharc a néphagyomány tükrében. *Tanulmányok*, 1999. [2000.] 32., 25–36.

Káich Katalin

Az ösztön diadala – Nikó Lina a Vajdaságban. *Tanulmányok*, 1999. [2000.] 32., 37–50.

Katona Edit

Predikatív vonzatok a szerb, illetve magyar nyelvben. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 76–91.

A nyelvművelő szakirodalomról – (egyelőre) múlt időben. *Tanulmá-*

nyok, Különszám, 2000. 135–145.

Láncz Irén

Mindennapi beszélgetéseink. Hungarológiai Közlemények, 2000. 1. sz., 45–52.

Nyelvi struktúrák és az agy. Hungarológiai Közlemények, 2000. 1. sz., 136–140.

Dialogikus beszédhelyzetek a prózában. Tanulmányok, Különszám, 2000. 15–24.

„... minden szónak a helyén kell lennie”. Jegyzetek Németh István stílusáról és szövegszerkesztéséről. Híd, 2000. 8. sz., 507–514.

Molnár Csikós László

Kétnyelvűségünk egy korai kutatójáról. Hungarológiai Közlemények, 2000. 1. sz., 9–14.

A nyelvi változás természetéről. Tanulmányok, Különszám, 2000. 127–134.

A középiskolai anyanyelvi versenyről. Tanulmányok, Különszám, 2000. 163–165.

A finnugorok nyelvföldrajzi helyzete. Ada, Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, 2000. 39–46.

A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok tudományos ülészakának bibliográfiája. = A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 30 éve – millenniumi kiadvány, Ada, 2000. 136–152.

Anyanyelvi és nemzetiségi identitás az utódállamokbeli magyarok körében, Kétnyelvűség, 2000. 1–2. sz., 55–61.

Kétnyelvűség az ismeretszerzésben, Kétnyelvűség, 2000. 1–2. sz., 62–65.

Dr. Vajda József (megemlékezés). Új Kép, 2000. 6. sz., 25.

Papp György

Milyen kritika a fordításkritika? Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 2000.

A nyelvi megismeréstől a nyelvi tervezésig. Tanulmányok, 1999. [2000.] 32., 51–61.

Balázs Piri Aladár (1907–1999) emlékezete. Tanulmányok, 1999. [2000.] 32., 124–25.

A Bárczi Géza Egyetemi Napok célkitűzéseiről és jellegéről. Hungarológiai Közlemények, 2000. 1. sz., 7–8.

A magyar helységnév-használat gondjai, nyelvészeti feladatai. Hungarológiai Közlemények, 2000. 1. sz., 24–29.

Vajda József (1919–2000.). *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 119–121.

A helyesírási készségmérés és befolyásolás időszerű kérdései. *Tanulmányok, Különszám*, 2000. 25–34.

„Alulnézeti történelem”, 1848–49 szólásképe, *Bácsország, Millenniumi szám*, 2000.

Várt – váratlan kézfogás, *Az Orbisnak odaítélt Bazsalikom Díj indoklása, Híd*, 2000. 11. sz., 991–93.

Pásztor Kicsi Mária

Látványvilág egyetlen pillanatban – Hamvas Béla *Karneváljának* egy lehetséges olvasata. *Tanulmányok*, 1999. [2000.] 32., 106–116.

Artikulációs és hangsúlybeli interferencia az újvidéki magyar nyelvhasználatban. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 60–66.

Rajzli Ilona

Ken(d), kendőz, keszkenő (Avagy miért volt 'arcfesték' jelentése a *kendő* szónak). *Tanulmányok*, 1999. [2000.] 32., 62–66.

Ezredvég – „gyorskultúra” – nyelv. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 15–23.

Varga József: Nyelvhasználat, névdivat. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 140–143.

A mítoszoktól és mondáktól a finnugor rokonságig. *Ada, Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok*, 2000. 28–39.

Mit tehet a nyelvész? *Iskolakultúra*, 2000. 5. sz., 19–25.

Mikes Kelemen humorának nyelvi kifejezőeszközei. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 3. sz., 55–59.

Szikora Judit

Az általános iskolai nyelvtanítási nehézségei egy fölmérés alapján. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 1. sz., 106–118.

Fehér Ferenc költészete olvasókönyveink tükrében. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 2. sz., 115–119.

Irodalomtanítás az ezredfordulón. *Tanulmányok, Különszám*, 2000. 71–80.

A hetedikes körzeti feladatlap elemzése. *Tanulmányok, Különszám*, 2000. 149–155.

Utasi Csaba

Csak emberek. Ötven vers, ötven kommentár. *Újvidék, Forum Könyvkiadó*, 2000. 176 o.

Két negatív világ ütközőpontjai (Végel László: *Egy makró emlékirata*).

Hungarológiai Közlemények, 2000. 2. sz., 39–46.

Az avantgárd lírafordulattól máig (Kassák Lajos költészete egy új monográfia tükrében). Tanulmányok, Különszám, 2000. 91–100.

A konstruktív álmoktól a meghasonlásig (Domonkos István költészetéről). Híd, 2000. 8. sz., 533–538.

Szemben a nemolvasás pannon hagyományával. Gerold László szociográfiai intermezzója. Híd, 2000. 9. sz., 675–678.

Herczeg Ferenc és a történelmi regény. Híd, 2000. 10. sz., 864–872.

A létről való beszéd változatai az Évkönyvben. Hungarológiai Közlemények, 2000. 3. sz., 48–53.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- BAGI Ferenc: A mondókák a magyar népi gyermeknevelésben [4]
CSEH Márta: Ragtalan határozók [14]
CSORBA Béla: Hierosz Gámosz – avagy hol vette a király a várát? [20]
FARAGÓ Kornélia: A tér geofilozófiai interpretációja [31]
GEROLD László: Átok és remény. Egy-két szó Vörösmarty szabadságharc utáni költészetéről [39]
KÁICH Katalin: Ditrói Mór és a Thália Színészszövetkezet [44]

SZAKDOLGOZATOK

- CSÁKVÁRI Hajnalka: „Diszkrétén, mint egy gázszivárgás” (A *mint* kötőszós hasonlatok funkciója Grendel Lajos És eljön az ő országa c. regényében) [58]
PÁSZTOR KICSI Mária: A beszédszöveg jellemzői [66]
RÁCZ Eleonóra: A gunarasi diáknyelv szociolingvisztikai megközelítése [81]
SMIT Edit: A valóság szerepe Umberto Eco rózsaregényében [90]

DOKUMENTUM

- RAJSLI Ilona: Szuperintendensi jegyzőkönyvek Kórógyról [106]

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL [123]

CONTENTS

STUDIES

- BAGI, Ferenc: Ditties in Education of Children [4]
CSEH, Márta: Adverbs without suffixes [14]
CSORBA, Béla: Hierosz gámosz – or else, Where did the King Get his Fort? [20]
FARAGÓ, Kornélia: A Geophilosophical Interpretation of Space [31]
GEROLD, László: Curse and Hope. A few words about Vörösmarty's poetry after the war of independence [39]
KÁICH, Katalin: Mór Ditrói and the Thália Theatre Company [44]

STUDENT PAPERS

CSÁKVÁRI, Hajnalka: The function of similes with mint in Lajos Grendel's novel, *És eljön az o országa* (His Kingdom Will Come) [58]

PÁSZTOR KICSI, Mária: The features of spoken discourse [66]

RÁCZ, Eleonóra: A sociolinguistic approach to school-slang in the village of Gunaras [81]

SMIT, Edit: The role of verisimilitude in Umberto Eco's novel *The Name of the Rose* [90]

DOCUMENTS

RAJSLI, Ilona: Superintendent's Registers from Kórógy [106]

FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT [123]

